

Antatt uskyldig:

Nytt perspektiv på Nikolaj I. Bukharin
og den siste Moskvaprosessen, mars 1938.

Masteroppgave i Russlandstudier ved ILOS

Våren 2009

Av Thomas Lystfell

Det historisk-filosofiske fakultet
Universitetet i Oslo

Forord.

Det er noe vemodig å være ved veis ende. Arbeidet med denne oppgaven har vært både givende og interessant. Jeg håper at jeg med tid og stunder får tatt opp tråden med Bukharin igjen. Flere medstudenter ved ILOS skal ha takk for hjelp og gode faglige diskusjoner, spesielt Pål Jostein, Steinar og Svetlana. Videre vil jeg gjerne få takke Bjørn Nistad, Åsmund Egge og Elisabeth Ebbing for tips, råd og hjelp. En særlig takk går til min veileder Pål Kolstø som har utvist stor tålmodighet, gitt gode råd, og som fjernet ”skylappene” mine ved et par anledninger. Sist, en stor takk til mine nærmeste, for oppmuntring og støtte – min mor og far, Herdis og Helge, min kone Linda og mine ”yndlinger”, Lena Margrethe og Tone Cecilie.

Thomas Lystfell. Heggedal, 3. mai 2009.

INNHold

INNLEDNING. Side 3.

Problemstilling, avgrensing og disposisjon. Side 3.

Bakgrunn for oppgaven. Side 6.

Kilder, litteratur og metode. Side 8.

Historisk bakgrunn. Side 18.

KAPITTEL I

Saken mot "Den anti-sovjetiske Høyre-trostskest-blokk." Side 21.

"No gde zje tut logika?" Side 22.

"Eto bylo." Side 24.

Æsops fabler og algebraiske formler. Side 31.

KAPITTEL II

Anti-stalinistisk opposisjon: 1928-1936. Side 40.

"Et desperat steg." Side 41.

Et klima for opposisjon? Side 45.

"Kreml-affæren" Side 52.

Boris Nikolaevskij og *Brevet fra en gammelbolsjevik.* Side 55.

KAPITTEL III

Nettet strammes: Bukharins fall. Side 61.

Marskalk Tukhatsjevskij og *Narkom Jagoda.* Side 63.

Som en Josef K.? Side 70.

Plenums møtene "i helvete" Side 77.

"Med kommunistisk hilsen..." Side 86.

AVSLUTNING OG KONKLUSJON. Side 91.

KILDER OG LITTERATUR. Side 99.

INNLEDNING

*Alle kilder kan lyve eller ta feil, omvendt
kan sannheten skjule seg i kilder som i seg
selv må tillegges liten troverdighet.*

Ottar Dahl

Da tyske tropper uhindret rykket inn i Østerrike 12-13 mars 1938 ble verdens oppmerksomhet naturlig nok trukket mot Sentral-Europa. *Anschluss*, som denne historisk viktige prosessen har blitt kjent som, skygget noe ironisk over en annen historisk begivenhet lenger øst. Den 13. mars ble den tredje av de såkalte *Moskvaprosessene* avsluttet med påfølgende domsavsigelse; 3 fengselsstraffer og 18 dødsdommer. To dager senere ble de dødsdømte henrettet i kjelleren til det beryktede Lubjankafengselet. En av disse var Nikolaj Ivanovitsj Bukharin. Dette var mannen som i 1928 hadde advart mot at Stalins politikk kunne føre til en politistat og en militær-føydal utnyttelse av bøndene. I tillegg var han bekymret for at samfunnet kunne komme til å utvikle seg i en ”dehumaniserende” retning og han så tidlig farene med nazismens fremvekst i Tyskland.

Problemstilling, avgrensning og disposisjon.

Denne oppgaven vil ta for seg Bukharin og hans rolle i opposisjonen mot det stalinistiske systemet som fra rundt 1928 hadde blitt den offisielle partilinen. Mer konkret vil jeg ta utgangspunkt i rettssaken som ble avholdt i mars 1938. Saken er den at i noen tilfeller kjempet Bukharin fast og bestemt for å bevare sin uskyld mens han i andre ikke engang gjorde spede forsøk på å dementere de sterke beskyldningene som ble rettet mot ham. Spørsmålet melder seg - hvorfor? Min problemstilling i denne oppgaven lyder som følger: Kan Bukharin virkelig ha vært skyldig i de påstandene som han *innrømte skyld for*?

Jeg er klar over at dette er et kontroversielt, og for enkelte kanskje også et provoserende spørsmål fordi det strider mot enkelte ”vedtatte sannheter” mht. Stalinperioden. Det ligger implisitt her at 1. Det fantes organisert opposisjon blant ledende partimedlemmer og, 2. At Stalin ikke hadde noen uttenkt ”grand plan” for å utrydde gammelbolsjevikene. En underliggende tese er at *noe* ble avdekket rundt 1936–37 og at Stalin med flertallet av Sentralkomiteen i ryggen *nå* bestemmer seg for å initiere Moskvaprosessene, *Jezjovsjsjinaen*, bløggingen av militæret og alt annet som blir forbundet med ”Den Store Terror”. John Arch Getty har uttrykt at: ”Repression was as much a matter of consensus as of one man’s

dementia, and this is somehow even more troubling.”¹ Jeg er enig, spørsmålet blir imidlertid hvorfor “repression”, her Moskvaprosessene, ble sett på som nødvendig i det hele tatt? Kan man øyne noen rasjonelle forklaringer hvis man ser litt nærmere på for eksempel Bukharins rolle fra rundt 1928?

Oppgaven vil i hovedsak være konsentrert rundt tidsperioden 1928-1938. Fokuset vil være på opposisjon generelt og på Bukharin spesielt. En del oppmerksomhet må nødvendigvis også gis andre aktører, spesielt Aleksej Rykov, Mikhail Tomskij og Genrikh Jagoda. Selv om jeg primært vil se på den siste av de tre rettssakene kommer jeg selvsagt ikke utenom navn som Grigorij Zinovjev, Lev Kamenjev, Grigorij Pjatakov, Karl Radek og ikke minst Lev Trotskij som ble dømt *in absentia*.

Der det ikke er hensiktsmessig vil jeg ikke gå nærmere inn på Bukharins teoretiske og filosofiske arbeider som var mange og omfattende. Bukharins rolle som en av lederne for høyreopposisjonen i 1928-29 er godt beskrevet av flere forskere og vil ikke bli ytterligere behandlet her.² Videre er jeg ikke uenig med dem som mener at Jezjovsjtsjinaen og Moskvaprosessene var en del av den samme store omveltningen, jeg vil imidlertid ikke vie særlig plass på førstnevnte da fokuset her er Bukharin. Omstendighetene rundt mordet på Leningrads partileder Sergej Kirov i 1934 er kontroversielle, men er vanskelig å unngå i en oppgave som denne. Dette betydningsfulle mordet vil bli omtalt og selv om jeg personlig tenderer til å være enig med for eksempel Robert Thurstons syn om at mordet antagelig ikke ble beordret av Stalin, vil jeg så langt det er mulig ikke ta stilling til hvem som stod bak.³

Dette er heller ingen oppgave om Moskvaprosessene i seg selv. Der det ikke er nødvendig i forhold til problemstillingen vil jeg ikke komme inn på innenriks- og utenrikspolitiske grunner og motiver for å holde disse prosessene, heller ikke følgene vil bli vektlagt her. Jeg er også av den oppfatning at det ikke eksisterte noen utspekulert Stalin-plan som midlertidig ble stanset av en liberal opposisjon i partiet rundt 1934. Disse momentene vil

¹ John A. Getty og Oleg V. Naumov, *The Road to Terror, Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks 1932-1939*, Yale University Press, 1999. xiv.

² Se f. eks. Stephen Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888- 1938*, Wildwood House, London, 1974, spes; kap. 9-10.

³ Kontroversen rundt Kirov-mordet er i seg selv et godt eksempel på at historien ikke står stille, at det er både mulig og fruktbart å stille spørsmål ved ”etablerte historiske sannheter”. I mange år var det opplest og vedtatt at Stalin stod bak mordet. Se f. eks; Robert Conquest, *Den Store Terror*, J.W. Cappelens forlag, 1969,60ff.: Robert C. Tucker, *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928- 1941*, W.W. Norton & Company Inc. 1990, 271 ff. Et hederlig unntak fra 1960-70-tallet er Adam B. Ulam, som mente at Stalin ikke stod bak mordet, *Stalin; The Man and his Era*, I. B. Taurus & Co Ltd. London 1989, (2. utg.) 370 ff. Nyere såkalt revisjonistisk forskning, basert på nyåpnet arkivmateriale heller imidlertid i den retning at Stalin antagelig ikke var innblandet (mordet kan faktisk ha vært et hardt slag for ham). Se Robert W. Thurston, *Life and Terror in Stalin's Russia 1934- 1941*, Yale University Press, 1996, spes. Kap 2.: også Getty og Naumov, *The Road*, 146; Matt Lenoe, “Did Stalin Kill Kirov and Does It Matter” i *The Journal of Modern History*, 74 (June 2002) 352-380.

ikke være temaer her, jeg nøyer meg med å vise til Getty og Naumovs konklusjoner: "The sources show neither a master plan to carry out the terror nor a 'liberal opposition' that tried to stop it."⁴ Jeg vil heller ikke komme nærmere inn på hvorvidt Bukharin faktisk var et plausibelt alternativ til Stalin, økonomisk og politisk, slik enkelte har hevdet.⁵

Oppgaven vil ikke være kronologisk oppbygget, jeg vil tvert om begynne med slutten. Det første kapittelet vil altså i all hovedsak være viet rettssaken i mars 1938. Jeg har valgt å gjøre det slik for først å få etablert hva Bukharin innrømte og hva han nektet skyld for. Videre, om dette er i samsvar med – eventuelt motstrider – hans tidligere utsagn og uttalelser. Jeg vil spesielt legge vekt på hans første tilståelse i Lubjanka.⁶ Når vi så har slutten som bakteppe vil jeg forsøke å nøste opp en del tråder rundt *gåten Bukharin* i de forutgående år.

Det neste kapittelet vil omhandle opposisjon i USSR mellom 1928 og 1936, det vil også se på Bukharins rolle i denne. Vi vet at det fantes opposisjonsgrupper på denne tiden og at misnøyen mot Stalin var utbredt både i partiet og blant befolkningen ellers. Det ligger implisitt i dette kapittelet at jeg setter store spørsmålsteget ved den såkalte totalitære skolens teorier om at både parti og befolkning var lammet av frykt, ute av stand til å vise sin misnøye, at Sovjetunionen virkelig *var* totalitært og dens befolkning atomisert. Litt mer konkret vil jeg her komme inn på noen tilfeller der vi med nokså stor sannsynlighet kan si at Bukharin hadde kontakt med andre opposisjonelle (eks. med Kamenev i 1928 og med Boris Nikolaevskij i 1936). Her vil *Tilståelsen* ligge mye til grunn for drøftingen.

I det tredje kapittelet vil hovedfokus være på tiden etter Zinovjev – Kamenjev rettsaken i august 1936. Det var nå at beskyldningene mot Bukharin for alvor begynte å strømme inn. Han hadde dessuten flere personlige konfrontasjoner med flere av de som inkriminerte ham mht. en opposisjonsblokk. Beskyldningene var mange og sterke. Enkelte relevante dokumenter har blitt gjort tilgjengelig for forskning de senere år. De er muligens kun toppen av isfjellet, men de er uansett de beste kildene vi nå har for å tolke den politiske situasjonen på denne tiden. En oppgave som denne vil selvsagt ikke kunne gå igjennom alle slike tilståelser, forhør og konfrontasjoner, jeg vil derfor trekke frem enkelte dokumenter som jeg mener er spesielt relevante mht. Bukharin. Eksempelvis kan forhøret av Valentin Astrov og konfrontasjonen med Grigorij Sokol'nikov nevnes som eksempler på den store mengden av beskyldninger som i denne perioden ble rettet mot Bukharin og høyreopposisjonen.

⁴ Getty og Naumov, *The Road*, xii.

⁵ F. eks. Stephen F. Cohen, *Rethinking the Soviet Experience*, Oxford University Press, 1985.

⁶ *Litsjnyje pokazanija N. Bukharina*.

http://www.chss.montclair.edu/english/furr/research/bukhconfession_klio0107.pdf. For en mer utførlig beskrivelse av denne tilståelsen se den påfølgende del; Kilder, litteratur og metode. I løpende tekst vil jeg heretter referere til; *Tilståelsen*.

Desember 1936, og februar-mars 1937 plenums møtene i Sentralkomiteen er også et naturlig fokus i dette kapittelet. Her fikk Bukharin og Rykov sjansen til å forsvare seg. Dette var, som vi skal se, ikke alltid så lett. Som en forsker har bemerket: "All that Bukharin really counted on was his long service to the Party and his personal honor; he asked people to take his word about his honesty over the testimony of numerous others."⁷

Bakgrunn for oppgaven.

En av grunnene til at jeg har valgt å vie denne oppgaven til dette emne er min personlige oppfatning av Bukharin. Ville det ikke være naturlig for en mann med hans intellektuelle kapasitet og revolusjonære fortid å forsøke å alliere seg med andre opposisjonsgrupper som jo faktisk fantes? Er det ikke sannsynlig at denne mannen, som Vladimir Illitsj Lenin selv hadde beskrevet som "hele partiets yndling" og "største teoretiker",⁸ ville forsøke å gå imot Stalin og det stalinistiske system, et system som ifølge Bukharin selv var en trussel mot sosialismen? Om man ikke er enig i at dette er *sannsynlig*, er det ikke i hvertfall *mulig*?

Som vi vet var bøndenes forhold og NEP-politikken viktig for Bukharin. Stalin startet tvangskollektiviseringen i 1929. For Bukharin var det essensielt med *borgfred*. Stalins "revolusjon ovenfra" innebar i realiteten en *borgerkrig* med bøndene. Bukharin ser tidlig behovet for en bred front mot den voksende fascismen i Italia og Tyskland. Stalin tvinger gjennom den såkalte *sosialfascisme teorien* (den tredje periode) i Komintern.

For å slå det fast med en gang: Denne oppgaven er ikke et forsøk på å frita Stalin for skyld mht. terroren på 1930-tallet. Den har heller ikke som mål å "hvitvaske" Moskvaprosessene, til det har det fremkommet altfor mange åpenbare feil i saksfremstillingene.⁹ Jeg vil imidlertid stille spørsmålet om det kan ligge noe konkret til grunn for disse prosessene. Altså noe konkret som regimet, via statsanklager Andrej Vysjinskij, blåste opp og tøyde ut i en slik grad at det tilslutt virket totalt usannsynlig? *Ingen røyk uten ild?*

Den russiske sosiologen Vadim Rogovin har uttalt følgende:

When we look back now upon the Moscow Trials we can see that 90 percent of what was said by those put on trial was a fantastic conglomeration of lies. They confessed to being agents of the Gestapo, spying for foreign governments, conducting sabotage, etc. But about 10 percent of what was alleged was true. They

⁷ Thurston, *Life and Terror*, 41.

⁸ Vladimir I. Lenin, *Sotsjinenija, Tom 36*, Gosudarstvennoe izdatel'stvo polititsjeskoj literatury, Moskva 1957, 545.

⁹ Jeg skal ikke gå nærmere inn på dette, men som et grelt eksempel kan det nevnes at Pjatakov tilstod å ha flydd til Trotskij via Kjeller flyplass i desember 1935. Noen dager senere kom det frem at Kjeller var stengt i hele desember.

did try to establish contact among themselves and fight for the overthrow of Stalin`s clique.¹⁰

Både den totalitære skolen og majoriteten av revisjonister har fremstilt Bukharin som, i varierende grad, en ærlig, sympatisk, noen ganger naiv partimann som i det store og hele var lojal overfor systemet, også det stalinistiske. At Bukharin var i opposisjon mot Stalin som en av lederne for høyreopposisjonen i 1928-29 er det ingen tvil om, men dette var ”lovlig” opposisjon. Lederne for opposisjonen (både høyre og venstre) ble ”tilgitt” etter at de hadde innrømmet sine ”feil” ved den vanlige canossagangen i Sentralkomiteen. Når det gjelder ulovlig opposisjon, som f. eks. *Rjutinplattformen*, har det vært bortimot utenkelig å nevne Bukharin, Rykov, Tomskij eller lignende. Disse har, tross politisk uenighet, lojalt sluttet opp om den offisielle partilinen.

Mange i samtiden så på Moskvaprosessene som genuine rettssaker der de anklagede var skyldige.¹¹ Utover på 1950-tallet kom det imidlertid frem en bred enighet om at prosessene var en eller annen form for propaganda, iscenesatt av Stalin. Anklagene var rent oppspinn og tilståelsene falske. En slik prosess ”...would not be a trial with elements of a show, but a show with elements of a trial.”¹² Det er to hovedårsaker til denne endringen i oppfattelsen av Moskvaprosessene. For det første, Khrusjtsjovs såkalte ”hemmelige” tale på den 20. partikongressen i 1956. Her ble det direkte ansvaret for utrensningene på 1930-tallet lagt på Stalin personlig. I følge Khrusjtsjov opptrådte Stalin som en despot etter 1934 på grunn av personkulten han selv hadde innført.¹³ For det andre var den kalde krigen godt i gang og med den fulgte også en ideologisk kamp. For den vestlige sovjetologi på denne tiden passet det nye synet på Moskvaprosessene godt inn i tankene om at USSR var en totalitær stat.

Denne oppgaven er som nevnt også indirekte et angrep på den totalitære skolens tese om at Moskvaprosessene var kulmineringen på en stor Stalin- plan som var utarbeidet 10–12 år forut. Hvordan en mann klarte å gjennomføre masseterror og skueprosesser på en erfaren politisk elite blir ofte forklart kun ut fra Stalins utpekulerte lureri, trusler og utpressing. Eventuelt, Stalin bestemte seg rett og slett for å ta livet av en masse mennesker og så lurte

¹⁰ Vadim Rogovin, *Stalins Great Terror: Origins and Consequences*, Forelesning ved Melbourne University, 28. mai 1996. <http://www.wsws.org/exhibits/1937/lecture1.htm>

¹¹ Et sitat fra *Daily Herald* er ganske dekkende: ”Praktisk talt hver eneste utenlandsk korrespondent som var til stede ved saken – selvsagt med unntak for de japanske og tyske – har gitt uttrykk for at de var meget imponert over tyngden i de beviser som påtalemyndigheten la frem og oppriktigheten i de tiltaltes tilståelser.” Sitert fra; Conquest, *Terror*, 198.

¹² Tucker, *Stalin*, 367.

¹³ Nikita Khrusjtsjov, ”O kul’te litsjnosti i ego posledstvijkah. Doklad Pervogo sekretarja TsK KPSS N. S. Khrusjtsjova XX sezdu KPSS 25 fevralja 1956 g.” i *Izvestija TsK KPSS*, 3, 1989. 128ff.

eller truet han mange ellers intelligente folk til å bli med å hjelpe til med denne prosessen. De eneste forklaringsfaktorene er herskerens planer, alle andre var passive mottakere.¹⁴ Samfunnet spiller ingen rolle i disse forklaringene og det er ingen politikk (i ordets rette forstand) innblandet.¹⁵ En slik politisering av sovjetologien resulterte i en manglende objektivitet og til en viss grad også til en tendensiøs litteratur. Jeg er enig med Getty som har kalt denne historieforskningen for et propagandaprodukt og at den bør gjøres om igjen fra begynnelsen.¹⁶

I følge Rogovin har uttalelsene til Khrusjtsjov, supplert med verkene til åpne anti-kommunister som Conquest og Alexander Solzjenitsyn, skapt en myte: Denne myten vil ha det til at det ikke fantes opposisjon i USSR i Stalinperioden og at "...prior to the unleashing of the Great Terror there was a much more widespread, more serious, and well organised opposition to Stalinism as a regime which had veered ever more widely away from the ideals of communism."¹⁷ Andre forskere har den siste tiden støttet opp om slike teorier, en av disse, Grover Furr, ordlegger seg mer konkret angående Bukharin på denne måten:

It is a *shibboleth* of anti-communism, whether liberal, conservative, Russian, Western, etc., that Nikolai Bukharin, who confessed and was convicted in the 1938 Moscow Trial, was really "innocent". Rubashov, the hero of Arthur Koestler's *Darkness at Noon*, who confesses out of "loyalty to the Party", was based on Bukharin. Yet the vast preponderance of the evidence we now have suggests that Bukharin was guilty of precisely what he confessed to, both before and during his Trial. This is simply un-mentionable "taboo". But it is so.¹⁸

Den overnevnte politiseringen av historiefaget mht. USSR er imidlertid ikke det eneste problemet når det gjelder stalinperioden. Et annet hovedproblem er kildemateriale.

Kilder, litteratur og metode.

Tilgangen på kilder har vært og er svært mangelfull. Cohen har vært inne på at viktige aspekter ved Bukharins liv er uklare og at det å rekonstruere dem er "...akin to paleontology."¹⁹ Siden Cohen skrev dette har det imidlertid blitt åpnet mange arkiver i det gamle USSR. Perioden 1991- 97 var på mange måter en gullalder for sovjethistorikere. Etter

¹⁴ Noe forenklet er dette essensen i både Conquest, *Terror*, og; Tucker, *Stalin*,

¹⁵ For slike argumenter, se Getty og Naumov, *The Road*, 9.

¹⁶ Grover Furr, *Stalin and the Struggle for Democratic Reform, Part One*, <http://www.clogic.eserver.org/2005/furr.html>,

¹⁷ Rogovin, *Stalin's Great Terror*,

¹⁸ Grover Furr, *(Un)critical Reading and the Discourse of Anti-Communism*,

<http://www.redcritique.org/WinterSpring2006> Det bør nevnes at Furr er noe av en *ultrarevisjonist*, med mange kontroversielle synspunkter. Jeg deler ikke alle disse, men han stiller i mine øyne mange gode spørsmål ved flere etablerte historiske "sannheter".

¹⁹ Cohen, *Bukharin*, xvii.

at Putin kom til makten har denne utviklingen på mange måter blitt reversert, dessuten ligger mye av materialet som omhandler Bukharin og annet, for denne oppgaven, relevant materiale, i arkivene til sikkerhetstjenesten (TsAFSB) og i presidentarkivet (APRF). Disse er og har for en stor del i praksis vært lukket for forskning.²⁰ Kilder kan også muligens ha blitt ødelagt av ulike grunner. Thurston har også observert at graden av motstand og misnøye mot Stalin er uklar. "Glasnost has not yet revealed the whole story, and may never do so, because in the nature of Soviet politics much would not have been committed to paper."²¹

Enkelte interessante dokumenter har imidlertid dukket opp de siste årene, et av disse er Bukharins personlige tilståelse fra 2. juni 1937.²² Dette dokumentet er sentralt for denne oppgaven og det er derfor nødvendig å dvele litt ved denne kilden.²³

Når det gjelder denne kildens troverdighet kan det nevnes at Dmitrij Volkogonov selv siterer fra den i sin Lenin-biografi.²⁴ Også Cohen har etter eget utsagn sett dette dokumentet: "Moreover, while I have been allowed to read the protocols of Bukharin's false prison testimony, to which he agreed only after three months in the Lubyanka, the previous interrogations in which he protested his innocence remain inaccessible in another closed archive."²⁵ Cohen har som vi ser ingen tro på *innholdet*, men bekrefter dokumentets *eksistens*.²⁶

Tilståelsen er datert 2. juni 1937, altså 3 måneder etter Bukharins arrestasjon. Bukharins egne ord under rettssakens avsluttende fase indikerer at han faktisk begynte å

²⁰ Se også Robert W. Davies, *Soviet History in the Yeltsin Era*, Macmillan Press Ltd. 1997, 81-114.

²¹ Thurston, *Life*, 16.

²² *Litsjnye pokazanija N. Bukharina*. Dokumentet ligger i det såkalte *Volkogonovarkivet* i kongressbiblioteket, Washington DC, eske no 21, mikrofilm 13-14. Se nettsidene til Library of Congress; <http://www.loc.gov/rr/mss/text/volkogon.html>. Funnet ble gjort av Grover Furr og Vladimir Bobrov, for detaljer se *Pervye priznateľnye pokazanija N. I. Bukharina na Lubjanke*, http://www.chss.montclair.edu/english/furr/research/furnnbobrov_klio0107.pdf. Tilståelsen finnes også på nettet, http://www.chss.montclair.edu/english/furr/research/bukhconfession_klio0107.pdf. Det er denne jeg henviser til her. (Denne er mao. en tredjehånds primærkilde, med de ulemper dette eventuelt kan medføre.)

²³ Takk til professor Åsmund Egge ved Historisk institutt, UiO, som gjorde meg oppmerksom på dette dokumentet.

²⁴ Dmitrij Volkogonov, *Lenin, a new Biography*, The Free Press, New York, 1994, 292-293. (Originalen som Volkogonov henviser til er funnet i arkivet til sikkerhetsministeriet i den russiske føderasjon (AMBRF, N13614).

²⁵ Stephen Cohen, "To be Preserved Forever" i *The Nation*, vol 261, no 18, 27 november 1995, 674.

²⁶ Dette er selvsagt ut fra Cohens egen oppfatning av Bukharin. Denne blanke avvisningen av tilståelsens innhold er muligens noe forhastet. Han har selv skrevet at Bukharins karriere og tanker er relativt klare frem til hans politiske nederlag i 1929 men tilsvarende uklare etter dette, og; "...the account in this book will presumably be supplemented, and some of its judgements revised." *Bukharin*, xvii. Det kan være fristende her å sitere Ottar Dahl; "Det er innlysende at slike forutsetninger vil virke avgjørende inn på vår oppfatning av beretningers troverdighet. For så vidt som en beretning helt eller delvis strider mot våre oppfatninger av det mulige eller sannsynlige, vil vi i alminnelighet ikke kunne tillegge beretningen noen vekt i begrunnelsessammenhenger." Jeg sier ikke at Cohen tar feil men det kan være fruktbart å huske på at "...en viss åpenhet overfor ukjente menneskelige muligheter kan tilrådes." *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*, (2.utg.), Universitetsforlaget, 1973, 70-71.

avlegge tilståelser på denne tiden: ”I tre måneder nektet jeg å si noe, så begynte jeg å tilstå.”²⁷ I minst ett tilfelle finner vi også ordrett sitering fra tilståelsen av statsanklager Vysjinskij under rettssaken,²⁸ hver av sidene i tilståelsen er også signert av Bukharin.²⁹ Når så dokumentet i mine øyne både tekstuellet og kontekstuellet samsvarer med Bukharins situasjon på denne tiden er dette for en stor del i samsvar med det Ottar Dahl kaller ”...grunnlag for teorier om kildens *opphavsforhold*.”³⁰ Furr og Bobrov konkluderer med at Bukharins tilståelse utvilsomt er et originalt og autentisk dokument, de legger imidlertid til at, ”...opplysningene man får fra det kan med meget stor sannsynlighet regnes som sannferdige.”³¹ Her er vi ved det viktige spørsmålet som omhandler *innholdet*.

Hvis vi går ut fra at Bukharin har skrevet denne tilståelsen så må vi nå spørre oss hvilke grunner han kan ha hatt for eventuelt å komme med falske utsagn, utsagn som nødvendigvis ville inkriminere ham. Tradisjonelt har det blitt fremsatt fire hovedpunkter som blandet eller hver for seg har forklart hvorfor så mange gammelbolsjeviker tilstod ulike forbrytelser. 1. Bruk av ”fysisk press”, altså tortur. 2, Løfter om lettere straff, dvs. en byttehandel - livet mot tilståelser. 3, Tesen om at de tiltalte gjorde partiet en siste tjeneste ved å tilstå. 4, Trusler mot de tiltaltes familier. Dette såkalte *tilståelsens problem* har av Conquest blitt fremlagt for å dekke alle de tiltalte i alle de tre prosessene (også andre mindre, regionale saker),³² siden dette er ankepunkter også mht. tilståelsen vil jeg se litt nærmere på disse punktene spesielt med henblikk på Bukharin.

I tillegg til tortur kan vi i det første punktet også ta med psykisk press og endeløse forhør. ”Fysisk press” på arresterte ble gjort lovlig mot slutten av 1936 men hadde i følge Conquest også vært utbredt før.³³ At slike metoder ble benyttet på Bukharin er imidlertid svært tvilsomt, flere historikere synes å enes om dette.³⁴ Spørsmålet ble også stilt av rehabiliteringskommisjonen i 1988. Fra KGB-hold ble det da bekreftet at det i arkivene til

²⁷ *Sudebnyj otsjet po delu Antisovjetskogo "pravo – trotskistskogo bloka". Rasmotrennomu voennoj kollegiej verkhovnogo suda sojuza SSR, 2 – 13 marta 1938 g., Moskva, 1938, 687-688. (Heretter: Sudebnyj otsjet.)*

²⁸ Se *Litsjnyje pokazanija*, 9; *Sudebnyj otsjet*, 361. Dette er en passasje som gjelder Karl Radeks angivelige utsagn til Bukharin om at Trotskij så en spesiell sjanse for å komme til makten i USSR ved dettes nederlag i krig mot Tyskland og Japan. I denne forbindelse bør det fremlegges et forslag om territoriale avståelser, hhv. Ukraina til Tyskland og Det Fjerne Østen til Japan. Vysjinskij fortsetter siteringen fra Bukharin; ”Jeg protesterte ikke mot ideen om en overenskomst med Tyskland og Japan, men jeg var ikke enig med Trotskij i spørsmålet om størrelsen.”

²⁹ Furr og Bobrov, *Pervye priznatelnye pokazanija*.

³⁰ Dahl, *Grunntrekk*, 51.

³¹ Furr og Bobrov, *Pervyje priznatelnye pokazanija*.

³² Conquest, *Terror*, 137 ff.

³³ *Ibid*, 159.

³⁴ Cohen, *Bukharin*, 375; Roy Medvedev, *Nikolai Bukharin; The Last Years*, W. W. Norton & Company 1980, 144; Conquest konkluderer med at tortur fra 1937 plutselig ble ”...den vanlige forhørsmetode, i alle fall under storparten av *sakene på lavere plan*.”, *Terror*, 151. (min kursivering)

sikkerhetstjenesten ikke var funnet noe materiale som antydte slike metoder.³⁵ De senere år er det også blitt kjent at Bukharin i sitt ett år lange opphold i Lubjanka bedrev mye og fruktbart vitenskapelig og litterært arbeid som inkluderer teoretiske verker som *Filosofiske arabesker*, *Sosialismen og kulturen*, første del av en selvbiografisk roman *Tidene* [*Vremena*], flere dikt og annet.³⁶ Dette støtter tesen om at Bukharin ikke ble utsatt for verken fysisk eller direkte psykisk press.

Der det gjelder løfter om mild straff er Cohen klar; å redde sitt eget liv var ingen faktor for Bukharin.³⁷ Ved den første rettssaken i 1936 er det imidlertid mye som tyder på at de tiltalte ble lovet å beholde livet. I følge Conquest ble antakelig Pjatakov gitt det samme løftet i den andre rettssaken, men han legger til at et slikt løfte må ha mistet en god del av virkningen allerede da.³⁸ Zinovjev, Kamenjev og de andre tiltalte ble henrettet nesten umiddelbart etter rettssaken i august 1936 og deres nærmeste ble tatt av NKVD. Så vidt jeg kan se er det ikke kommet frem noe som støtter en slik tese mht. Bukharin i de dokumentene som er tilgjengelige. Tvert om, i Bukharins brev til Stalin av 10. desember 1937 er det ingenting som tyder på at noen slags "byttehandel" er inngått, det kan faktisk virke som Bukharin nå foreslår noe slikt. Han skriver at han vil tilstå i en åpen rettssak hvis han får lov til å dra til Amerika. Der vil han til gjengjeld drive en positiv kamp til fordel for rettssakene, han vil også føre en regelrett kamp på liv og død mot Trotskij [*smertel'nuju borbu protiv Trotskogo*].³⁹ Bukharin kan selvsagt ha øynet et håp om å redde livet siden Karl Radek og Grigorij Sokol'nikov ikke hadde fått dødsstraffer i 1937.⁴⁰

Det tredje punktet er det mest vage og også det mest romantiserende. Kort fortalt kan man si at de tiltalte, i følge denne teorien, ofret sine liv for partiet og Saken, tross eventuell personlig uvilje mot Stalin. Tanker om slike selvoppofrende bevègrunner har utvilsomt sitt opphav i Arthur Koestlers skjønnlitterære bok *Mørke midt på dagen*, der hovedpersonen, Rubasjov, i følge forfatteren er inspirert av nettopp Bukharin.⁴¹ Denne "siste tjenesten" skulle få folket til å hate all tenkelig opposisjon og få det til å stille seg bak partiledelsen i en tid da krig truet. Koestler må jo få lov til å bruke sin kunstneriske frihet i en skjønnlitterær bok, men at denne boken så har blitt brukt omtrent som en førstehånds kilde er bortimot meningsløst.

³⁵ Furr og Bobrov, *Pervyje priznatelnyje pokazanija N. I. Bukharina na Lubjanke*.

³⁶ Se Cohen, "To be Preserved"; også Bukharins *Fengselsbrev* til Anna Larina, *N. I. Bukharin – A. M. Larinoj*, (15. januar 1938 g.) www.memo.ru.

³⁷ Cohen, *Bukharin*, 375.

³⁸ Conquest, *Terror*, 157, for Zinovjevs siste fortvilte appell til Stalin om å holde sitt løfte, se side 132.

³⁹ *N. I. Bukharin – I. V. Stalinu (10. desember 1937 g.)* www.memo.ru.

⁴⁰ Innen utgangen av 1940 var imidlertid begge blitt drept av medfanger i fengselet.

⁴¹ Arthur Koestler, *Mørke midt på dagen*, Den norske bokklubben, 1984.

De fleste historikere er i dag enige om at dette ikke var noen faktor for Bukharin.⁴² Det stemmer heller ikke helt overens med det faktum at Bukharin fullt og fast nekter skyld på enkelte tiltalepunkter. Et lignende argument har Thurston som mener at denne teorien umulig kan ha noe hold siden Bukharin direkte og indirekte forsøkte å diskreditere Vysjinskij ved hver anledning.⁴³

Etter min mening er trusler mot familiemedlemmer den mest plausible av de fire punktene. Den 7. april 1935 kom et dekret som sa at alle straffer, også dødsstraff, nå også skulle gjelde for barn ned til 12 år. Fra da av kunne Stalin "lovlig" true opposisjonsfolk med at deres barn kunne bli skutt dersom de ikke fulgte ordre.⁴⁴ Mye tyder på at denne trusselteorien først ble fremlagt av NKVD-avhopperen Aleksander Orlov i 1953.⁴⁵ Orlovs tese er at Bukharins unge kone Anna M. Larina og deres nyfødte sønn Jurij var NKVDs trumfkort da de trakk tilståelser ut av ham. Denne teorien har blitt bredt fulgt opp av forskere, også Cohen støtter denne.⁴⁶ Bortsett fra Orlovs påstander finnes det imidlertid lite konkret som støtter en slik teori. Ett av revisjonistenes viktigste ankepunkter overfor den totalitære skolen er at de i alt for stor grad baserer seg på rykter, memoarer og lignende. En slik kritikk er langt på vei berettiget. Man må få spørre seg om Orlovs motiver og ikke minst hans informasjonsbase. Orlov befant seg nesten utelukkende i Spania i årene 1936-38, da han plutselig hoppet av til Vesten. Hans kilder er da antakeligvis korridorrykter, samlet fra NKVD-kolleger under hans korte visitter til Moskva. Getty og Naumov nevner spesielt Orlov (og Walther Krivitskij): "Much of the information they provide is in the form of second- or thirdhand gossip and hearsay (...) Not only are such memoirs suspect because of their distance from the events they discuss; they also contain major mistakes and errors of fact."⁴⁷

Etter Bukharins arrestasjon og ekskludering fra partiet gikk det tre måneder før Larina måtte forlate leiligheten i Kreml og ble tvunget til å forlate Moskva. I desember 1937 ble hun fratatt Jurij og sendt til en leir i Tomsk. Ni måneder senere ble hun forhørt i Lubjanka. Etter å ha tilbrakt mange år i GULag- systemet og i forvisning ble hun gjenforent med sønnen i 1956. Alt dette til tross oppnådde hun en høy alder og fikk tilslutt også oppleve sin manns posthume rehabilitering i 1988.⁴⁸

⁴² Roy Medvedev, *Nikolai Bukharin*, 142-144; Cohen, *Bukharin*, 372.

⁴³ Thurston, *Life*, 113.

⁴⁴ Conquest, *Terror*, 102. (Både Bukharin og Rykov hadde barn som de var meget glade i.)

⁴⁵ Aleksander Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes*, New York, 1953.

⁴⁶ Cohen, *Bukharin*, 375.

⁴⁷ Getty og Naumov, *The Road*, 28. Det presiseres videre at disse memoarene feildaterer, ofte med flere år, forskjellige viktige begivenheter og at de "...cannot be taken as sources for central decision making."

⁴⁸ Anna Larina, *This I Cannot Forget: The Memoirs of Nikolai Bukharin's Widow*, W. W. Norton & Company, 1993; se også Cohen, "To be Preserved".

Det er vanskelig å analysere denne lidelseshistorien rundt Bukharins nærmeste. Skyldes det faktum at de forble i live at Bukharin hadde begynt å lyve om seg selv? Roi Medvedjev mener at det helt sikkert forelå trusler mot familien utfra måten de ble behandlet på: "We must assume that Bukharin had now begun to give the required evidence to the inquiry and there was no reason to pussy-foot with his family."⁴⁹

Å ta familiemedlemmer til de som hadde tilstått var den vanlige praksis,⁵⁰ og man kan lese denne historien motsatt. Altså at Bukharin var årsaken til familiens moralske og fysiske lidelser; jo flere forbrytelser han tilstod, dess flere pinsler og ulykker falt på hans familie, ikke omvendt. Således tyder ingenting på at Bukharins tilståelser tjente til å redde familiemedlemmene hans fra undertrykking.⁵¹ Larina mistenker at det var den nyutnevnte NKVD-lederen Lavrentij Berija som reddet livet hennes selv om han virket overbevist om Bukharins skyld.⁵²

Selv om vi antakeligvis kan forkaste de tre første punktene så er det umulig å si med sikkerhet om Bukharin skrev sin tilståelse under trusler mot familien, kun indisier støtter den ene eller den andre tolkningen rundt dette spørsmålet. Men kan det utelukkes at Bukharin sa sannheten, som han så den, under rettssaken? "...mens jeg var i fengsel røevaluerte jeg mitt liv. For når man spør seg selv: 'Hvis du må dø – hva er det å dø for?' (...) 'Det var ingenting å dø for hvis man ønsket å dø uten anger. Og tvert i mot, alt det positive som glitrer i Sovjetunionen krever nye dimensjoner hos en mann. Det var dette som tilslutt avvæpnet meg fullstendig og ledet meg til å gjøre knefall for partiet og landet."⁵³ Denne og lignende passasjer har tradisjonelt blitt avfeid, men å *utelukke* muligheten for at dette faktisk er Bukharins tanker kan man etter min mening ikke gjøre.

Som med alt historisk kildemateriale må man selvsagt også se på Bukharins tilståelse med en god porsjon sunn skepsis og tolke og analysere den i sin relevante kontekst. At Bukharin er hva Ottar Dahl kaller et *førstehånds vitne*, er greit, også kildens relevans i forhold til problemstillingen.⁵⁴ Det store spørsmålet kretser som nevnt rundt kildens *troverdighet*. Jeg synes Dahl ordlegger seg godt:

"Troverdighet" ved en beretning er et uttrykk for den *vekt* vi vil tillegge den i forhold til andre kilder, og kan bestemmes dels ut fra beretningens indre karakter, dels ut fra kunnskap om dens opphavsforhold. Men man kan ikke ut fra disse kriterier alene trekke bindene slutninger om beretningens *sannhet*. Alle kilder kan

⁴⁹ Medvedev, *Bukharin*, 146.

⁵⁰ Getty og Naumov, *The Road*, 4-5.

⁵¹ Furr og Bobrov, *Pervyje priznatelnye pokazanija*.

⁵² Larina, *This I Cannot Forget* 194, 203. Anna og hennes far, Jurij Larin var gamle bekjente av Berija, 192-194.

⁵³ *Sudebnyj otsjet*, 688.

⁵⁴ Dahl, *Grunntrekk*, 59.

lyve eller ta feil, omvendt kan sannheten skjule seg i kilder som i seg selv må tillegges liten troverdighet. For å avgjøre spørsmål om beretningens sannhet trenger man først og fremst en sammenstilling av en flerhet av uavhengige kilde-data og en konfrontasjon med teorier av mer omfattende art.⁵⁵

Her ligger egentlig mye av denne oppgavens innhold. Den vil bygge på tradisjonell kritisk-historisk metode, altså kvalitativ innholdsanalyse. Den informasjon kildene gir kan ikke betraktes og forstås isolert, men må settes inn i sin relevante kontekst. De må altså settes inn i en mer omfattende sammenheng enn den informasjon kildene umiddelbart gir. De må med andre ord tolkes i fortrolighet med tidens måte å tenke på. På mange måter er dette særlig problematisk mht. Stalin-perioden, jeg vil komme tilbake til dette i kapittel 3.

Som tittelen på oppgaven antyder vil jeg anvende et nytt perspektiv på en kjent bakgrunn. Jeg vil gå gjennom enkelte dokumenter for så å analysere dem med et annet blikk enn det som tradisjonelt har vært benyttet. Jeg tar utgangspunkt i tidligere forskning og søker så å finne sider ved dokumentene som andre forskere enten har oversett eller muligens feiltolket.

Begrepene ”den revisjonistiske” og ”den totalitære” skolen er noe vage og uklare. De er imidlertid så innarbeidet i litteraturen at også jeg henviser til disse. Det bør nevnes at ingen av disse retningene har utarbeidet noe sammenhengene teoretisk system (mht. Sovjet-tiden generelt, og Stalin-tiden spesielt). ”Neither the revisionist nor the totalitarian school ever amounted to a coherent theoretical system consistent from one scholar to the next. Each is best summarized as a cluster of intellectual and emotional dispositions.”⁵⁶ Jeg skal ikke gå nærmere inn på dette skille her, jeg vil kun kort nevne at den såkalte totalitære skolen legger stor vekt på Stalins person og hevder at Stalinist-regimet, via terror, kunne agere så og si uten å ta hensyn til samfunnet og sosiale faktorer. Felles for revisjonistene er at de har et ”nedenfra-opp”-perspektiv og hevder at partiledelsen var nødt til å ta hensyn til diverse sosiale krefter, samfunnet var verken passivt eller atomisert.

Å være kildekritisk gjelder selvsagt også de andre primærkildene som jeg vil gjøre bruk av her. Da det ikke har blitt åpnet (eller det ikke finnes) noen egen Bukharin fond, har jeg i tillegg til tilståelsen valgt å benytte meg av tre hovedkategorier av dokumenter. Først, materiale som omfatter Bukharin samlet inn av foreningen *Memorial*, her finner vi brev, stenogrammer, telegrammer med mer, som kan kaste et interessant lys over Bukharin generelt.⁵⁷ For det andre, dokumenter i samlingen *Lubjanka – Stalin i glavnoe upravlenie*

⁵⁵ Ibid, 68-69.

⁵⁶ Lenoë, *Did Stalin Kill Kirov*, 367.

⁵⁷ Disse finnes på Memorials hjemmeside, www.memo.ru

gosbezopasnosti NKVD 1937-1938,⁵⁸ dette er først og fremst avhørsprotokoller, direktiver, ordrer, med mer som hovedsakelig har sammenheng med NKVD og dets virke i de årene da Bukharin ble arrestert og henrettet. For det tredje vil jeg benytte meg av Getty og Naumovs *The Road to Terror*, denne boken er både en glimrende narrativ og en samling oversatte dokumenter som omhandler parti og stat mellom 1932-39. Dokumentene som dreier seg om desember 1936, og februar/mars 1937-plenumene er spesielt interessante for denne oppgaven.⁵⁹

De fleste av de nevnte dokumentene har blitt funnet i den såkalte "arkiv-gullalderen", noen av disse arkivene har senere blitt lukket. Jeg vil vise hvor de ble funnet ved å angi arkiv og fond i notene. Der dokumentene er avkortet eller inneholder huller vil jeg bemerke dette. Tilslutt vil jeg også nevne min bruk av det offisielle rettsreferatet som ble utgitt nesten umiddelbart etter rettssaken i mars 1938. Dette er en fullstendig stenografisk rapport som ordrett gjengir hva som faktisk ble sagt av alle involverte parter.⁶⁰ For å gjøre oppgaven tilgjengelig for flest mulig lesere har jeg valgt å oversette fra de russiske kildene til norsk.

Når det gjelder memoarlitteratur må man som nevnt også være kritisk innstilt. Ved bruk av slik litteratur må man spørre seg om hva som er forholdet mellom realitet og tekst, mellom fakta og fiksjon. De kan imidlertid gi verdifull innsikt i hendelser som ellers er uklare. "Yet for historians of arch- secretive regimes, of conditions and states of mind difficult to reconstruct from official documentation, the enterprise of recollection will always provide indispensable insight into attitudes and culture."⁶¹ I denne oppgaven vil jeg forsøke å begrense bruken av slik litteratur men jeg vil henviser til enkelte slike der jeg finner det hensiktsmessig. Der det er særlig tvil om feilslutninger, selvsensur og lignende vil jeg drøfte dette i den løpende teksten. Khrusjtsjov og Molotov er to sentrale aktører og deres memoarer vil bli referert fra.⁶² I følge Getty og Naumov må slik litteratur behandles kritisk men i motsetning til overnevnte Orlov er Molotovs (og Kaganovitsjs) memoarer "...more important sources because of the key positions their authors held in the 1930`s."⁶³ Videre kommer man i en slik oppgave ikke utenom Larinas memoarer, som på en annen måte en de overnevnte også

⁵⁸ *Lubjanka- Stalin i glavnoe upravlenie gosbezopasnosti NKVD 1937-1938*, "Materik", Moskva, 2004. (Heretter: *Lubjanka*.)

⁵⁹ Getty og Naumov, *The Road*.

⁶⁰ *Sudebnyj otsjet*, Disse referatene ble utgitt på flere forskjellige språk etter hver av de tre prosessene for å nå et bredest mulig publikum.

⁶¹ Michael David-Fox, "Memory, Archives, Politics: The Rise of Stalin in Avthorkhanov`s *Technology of Power*", i *Slavic Review*, 54, no 4 (vinter 1995), 988.

⁶² Nikita Khrusjtsjov, *Khrusjtsjov minnes*, J. W. Cappelens forlag, 1971; Felix Chuev og Albert Resis, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics*, Ivan R. Dee, Chicago, 1993.

⁶³ Getty og Naumov, *The Road*, 29.

har et innside-perspektiv.⁶⁴ Tilslutt vil jeg nevne Jules Humbert-Droz memoarer som stort sett er viet til Komintern, men som gir enkelte gode innblikk i Bukharins liv også mht. denne oppgaven.⁶⁵

Tilslutt noen ord om sekundærlitteratur. Der det gjelder den såkalte totalitære skolen har jeg valgt å benytte meg av Conquests *Den Store Terror*, og Tuckers *Stalin in Power*.⁶⁶ Jeg har tatt med disse fordi: 1, De er representative for store deler av den ”totalitære tradisjonen” som i så mange år har satt agenda der det gjelder Moskvaprosessene. 2, Selv om man ikke er enig med deres hovedkonklusjoner og store trekk, så kan de ha verdifulle delkonklusjoner og andre interessante observasjoner. 3, De er etter min mening meget gode å støtte seg på i det Edward H. Carr kaller ”basic facts”, altså fakta som er felles for alle historikere; når, hvor, hvem og annet som ”...commonly belong to the category of the raw material of the historian rather than of history itself.”⁶⁷

I den ”revisjonistiske” litteratur vil jeg i hovedsak støtte meg på Getty og Naumovs narrative deler i *The Road to Terror*, og Thurstons *Life and Terror in Stalin`s Russia*.⁶⁸ Disse bøkene har en større bredde for tolkningsmuligheter enn det vi finner i de totalitære verkene men heller ikke disse støtter i noen særlig grad opp om min hypotese. Som nevnt har det den senere tiden, spesielt i Russland, kommet ut en del litteratur som stiller kritiske spørsmål rundt den kommunistiske fortiden.⁶⁹ Blant vestlig litteratur må man som regel gå tilbake til 1940-50 årene for å finne lignende syn på Moskvaprosessene. Den anerkjente Russland-historikeren Bernard Pares skrev noen år etter krigen om de anklagde ved prosessene at: ”Nearly all admitted having conspired against the life of Stalin and others, and on this point it is not necessary to doubt them.”⁷⁰ Jeg vil imidlertid i det lengste forsøke å konkludere ut fra primærkildene. Av biografier kommer man ikke utenom Cohens *Bukharin and the Bolshevik Revolution* som fremdeles må regnes som standardverket om Bukharin. I tillegg vil jeg også tidvis referere til Medvedjevs *Nikolai Bukharin: The Last Years*.⁷¹ Litteraturen jeg har nevnt vil selvsagt bli supplert med flere andre bøker og artikler underveis.

Noen ord om språket: Bolsjevikene utviklet en egen sjargong og terminologi. I dag kan denne terminologien være vanskelig å forholde seg til. I følge Getty og Naumov var de

⁶⁴ Larina, *This I Cannot Forget*,

⁶⁵ Jules Humbert-Droz, *De Lenine a Staline 1921 – 1931*, Neuchatel, 1971.

⁶⁶ Conquest, *Terror*; Tucker, *Stalin*.

⁶⁷ Edward H. Carr, *What is History?*, (2. utg.) Penguin Books 1990. 11.

⁶⁸ Getty og Naumov, *The Road*; Thurston, *Life*.

⁶⁹ Så vidt jeg vet er det nyeste tilskuddet til denne russiske ”nyrevisjonismen” (mitt uttrykk) A. B. Martirosjan, *200 mifov o Staline*, Vetsje, Moskva, 2008.

⁷⁰ Bernard Pares, *A History of Russia*, Methuen & Co Ltd, London, 1962 (4. utg.), 584.

⁷¹ Cohen, *Bukharin*; Medvedev, *Bukharin*.

selv fanger av denne symbol-konstruksjonen som de selv hadde skapt.⁷² ”Speaking Bolshevik” var en måte alle snakket på innenfor de fastsatte parameterne i systemet. Fra Lenins tid var det tradisjon å vise et enhetlig parti til utenverdenen siden partiets enhet ble sett på som nøkkelen til bolsjevikenes overlevelse. Denne enheten muterte i Stalintiden til en fanatisk partidisiplin hvor det ble vanlig praksis med syndebukker og det å la politiske synder bli til juridiske forbrytelser. Alle som var i opposisjon mot regimet var objektivt og pr. definisjon mot revolusjonen og sosialismen, uansett deres subjektive forsett. De som for eksempel var imot kollektivisering kunne likegodt kalles ”kulakker” siden deres motstand hadde samme effekt som virkelig kulakkmotstand. På samme måte med ”trotskister”, majoriteten av folk stemplet som ”trotskist” hadde ingen kontakt med Trotskij eller noe trotskistisk program. Flere andre uttrykk kan også taes med her, de er mer metaforer med symbolsk innhold som forandret seg over tid.

Den fanatiske partidisiplinen gjorde at; ”Any unauthorized political group becomes ipso facto a ’Counter-revolutionary organization’.” Da bolsjevikene også delte verden skarpt opp mellom venner og fiender ble resultatet at , “...small political initiatives or deviations were portrayed as major attacks by enemy forces.”⁷³ Så å si hele eliten (også mange av ofrene) delte ideene om hva som innebar forrederi og konspirasjon. Dette var svært forskjellig fra vår oppfatning i dag. Enkeltsaker vil vi sikkert kunne være enige i, men vi vil ha diametralsk motstridende oppfatning til kriminalitet knyttet til sakene. ”Their ’truth’ was different from ours, and it was perfectly possible for them [stalinistene] to sincerely accept someone’s guilt where we see no offensive.”⁷⁴ Dette er i mine øyne særlig et problem mht. Stalinperioden, man må lese dokumentene *ut fra tiden og situasjonen*. ”Because of the special relation of Stalinist discourse to the truth (or more accurately because the Stalinists were ’creating truth’ through their documents), archival documents must be handled with utmost critical care.”⁷⁵ Man må altså ha i mente ens egne umiddelbare forutsetninger når man leser dokumenter fra denne tiden.⁷⁶ Man må, for å bruke Carrs ord, navigere forsiktig mellom *Skylla* og *Kharybdis*, altså mellom å liste opp kilder som objektive fakta på den ene siden og det å kun fortolke kilder ut fra dagens ståsted subjektivt, på den andre.⁷⁷

⁷² Dette avsnittet er i hovedsak basert på Getty og Naumovs drøfting på sidene 10- 28 i *The Road*.

⁷³ Ibid, 22- 23.

⁷⁴ Ibid, 26.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Se også Dahl, *Grunntrekk*, 66.

⁷⁷ Carr, *What is History*, 29. Videre, at historie skrives når historikeren er inne i en ”...continuous process of moulding his facts to his interpretation and his interpretation to his facts.”

Når dette er sagt så vil jeg presisere at denne oppgaven ikke pretenderer å gi noen slags full sannhet eller *Svaret*, verken på spørsmålene rundt Moskvaprosessene eller *gåten Bukharin*. Jeg håper imidlertid at jeg kan være med på å bringe forskningen rundt disse spørsmålene en millimeter lenger frem. Jeg håper også å oppmuntre leseren til å stille videre kritiske spørsmål rundt disse og andre hendelser i USSR på 1930- tallet.

Historisk bakgrunn.

Det kommunistiske politiske lederskapet hadde alltid vært preget av doktrinære og personlige uenigheter. Allerede i 1903 kom den kjente splittelsen mellom bolsjeviker og mensjeviker innenfor Det russiske sosialdemokratiske arbeiderparti (RSDAP). Blant de som etter revolusjonen skulle lede partiet kan det nevnes at Trotskij inntil nylig hadde vært mensjevik, Zinovjev og Kamenjev hadde offentlig fordømt bolsjevikenes planlagte maktovertagelse i oktober 1917.

Også Bukharin hadde tidlig ervervet en opposisjonell natur, han var i følge Cohen "...the most versatile of Bolshevik leaders."⁷⁸ I 1906 sluttet han seg til bolsjevikerne og ble flere ganger arrestert. I 1911 flyktet han fra sitt eksil i Arkhangelsk til Hanover. De påfølgende årene bodde Bukharin i en rekke land og han kom i kontakt med eksil-ledere som Lenin, Stalin og Trotskij. Før han vendte tilbake til Russland ved utbruddet av Februarrevolusjonen i 1917, hadde han flere uoverensstemmelser med Lenin.⁷⁹ Den mest betydningsfulle kontroversen mellom de to kom imidlertid frem etter revolusjonen. I mars 1918 sluttet Bukharin seg til de såkalte "venstrekommunistene", disse var for en revolusjonskrig mot Tyskland, og avviste Brest-Litovsk freden. De protesterte også mot Lenins økonomiske *statskapitalismepolitikk*. I to måneder ledet Bukharin den "største opposisjon i USSRs historie."⁸⁰

Bukharin forsvarte krigskommunismen frem til 1920, men gjorde så en 180-graders dreining; utover på 1920-tallet ble han den kanskje største forkjemperen for *Den nye økonomiske politikk* (NEP). Denne politikken ble initiert av Lenin i 1921 for å få i gang økonomien som hadde kollapset helt. NEP innebar at små private bedrifter ble akseptert og at regimet skulle samarbeide med bøndene innenfor rammene av et marked.

Omtrent samtidig ble det såkalte *fraksjonsforbudet* innført, dette ble ansett for å være nødvendig i skyggen av blant annet *Kronstadtopprøret*. Meningen var å skape et mer enhetlig

⁷⁸ Cohen, *Bukharin*, 8.

⁷⁹ Ibid, kap. 1, Spesielt under Bern-konferansen i 1915 er Bukharin i "...fierce opposition to Lenin.", 24. De to var imidlertid alltid gode venner på det personlige plan.

⁸⁰ Ibid, 63.

og disiplinert parti. Fraksjonsforbudet gjorde imidlertid ikke slutt på politisk uenighet i partiledelsen, dette kom klart frem etter Lenins død i 1924. Lenin hadde ikke utpekt noen etterfølger, han hadde tvert i mot kommet med kritikk av de mest opplagte kandidatene rett før han døde (Stalin ble spesielt skarpt kritisert, Lenin oppfordret partiledelsen om å kvitte seg med ham som generalsekretær).⁸¹

Stalin, som var den byråkratiske tungvekten (han satt både i Politbyrået, Orgbyrået og Sekretariatet), allierte seg i 1924 med Zinovjev og Kamenjev i et "triumvirat" mot Trotskij, som snart ble sterkt politisk svekket. På denne tiden lanserte imidlertid Stalin tesen om *Sosialisme i ett land*. Denne tesen hevdet at sosialismens seier i Russland ikke var avhengig av revolusjoner i andre land – tvert om, den ville virke som en pådriver for disse. Bukharin var med på å utforme denne tesen, men han advarte mot "å spytte" på den internasjonale revolusjonen, han var også bekymret for muligheten av en fremvoksende "nasjonalbolsjevisme".⁸²

Uenighet rundt *Sosialisme i ett land* (og rundt NEP) bidrog til at Zinovjev og Kamenjev allierte seg med Trotskij i 1926 (Den forente opposisjonen). Stalin og hans tilhengere allierte seg så med Bukharin, Rykov og Tomskij. Den forente opposisjonen led et knusende nederlag. Mot slutten av 1927 ble Zinovjev og Kamenjev ekskludert fra partiet, Trotskij ble dessuten deportert (først til Alma-Ata, i 1929 ble han utvist fra Sovjetunionen).

Alliansen mellom Stalin og "høyrefløyen" viste seg snart å være skjør. Stalin, og store deler av partiet, var ikke fornøyd med NEP, verken økonomisk eller ideologisk. Bukharin på sin side mente at NEP måtte utvikles langsomt, bøndene måtte få "vokse inn i sosialismen", samarbeidet mellom bønder og arbeidere var essensielt. "Berik dere" var oppfordringen som Bukharin gav til kulakkene.

Stalin, som så et raskt industrialiseringstempo som alfa og omega for USSR, "overtok" på denne tiden økonomen (og trotskisten) Jevgenij Preobrazjenskij's syn. Dette gikk ut på å skattlegge bøndene maksimalt for deretter å pumpe overskuddet inn i tungindustrien. Dette synet ble så gradvis satt i system. Den første femårsplanen, med svært høye mål, ble vedtatt i 1927. Den "ural-sibirske metode", som på mange måter var synonymt med rekvisisjonspolitikken under borgerkrigen, ble tatt i bruk. NEP ble erklært død, kulakkene måtte bort. En gigantisk tvangskollektivisering av bøndene og en like gigantisk forsert industrialisering ble initiert.

⁸¹ Lenin, *Sotsjinenija*, 544-546.

⁸² Cohen, *Rethinking the Soviet Experience*, 74.

”Høyrefløyen” bestod på denne tiden av Rykov, som hadde overtatt Lenins stilling som Formann for folkekomisærenes råd (Sovnarkom), Tomskij, som var formann for fagorganisasjonene og Bukharin. Bukharin hadde stor innflytelse som ideolog og hadde støtte fra flere unge intellektuelle – den såkalte ”Bukharin-skolen” - som blant annet bestod av Aleksandr Slepkov og Dmitrij Maretskij. I tillegg var Bukharin formann for Kominterns eksekutivkomite og han satt som redaktør for *Pravda*. Denne *troikaen* hadde dessuten støtte fra lederen for Moskvas partiorganisasjon, Nikolaj Uglanov. Tross denne sterke posisjonen ble ”høyrefløyen” utspilt av Stalin og hans støttespillere i 1928-29. Ved utgangen av 1930 hadde samtlige av høyrelederne mistet sine ledende stillinger og posisjoner.

Perioden med kollektivisering og industrialisering blir gjerne kalt ”revolusjonen ovenfra”. Denne perioden, altså ca. 1929-1933, innebar noe av en katastrofe for størstedelen av befolkningen. Levestandarden sank betraktelig i disse årene. Regimet var i praksis i krig med landsbygda. Lidelsene er bort i mot umulig å forestille seg, bøndene slaktet sine husdyr i stor stil, millioner av mennesker sultet i hjel, kannibalisme ble rapportert flere steder. Som vi skal se hadde Bukharin til en viss grad forutsett en slik utvikling og i disse årene hadde han altså mistet sin makt og innflytelse. Det er dette som danner bakteppet for denne oppgaven.

Årene 1934-36 representerte en normalisering, tilstandene i landet stabiliserte seg og økonomien var på fremgang. Bukharin ble i 1934 redaktør for regjeringsorganet *Izvestija*.

Når det gjelder politiske rettssaker, hadde slike forekommet fra 1928 (enkelte også på Lenins tid). Dette var saker mot blant annet ”borgerlige eksperter” og mot tidligere aktive politiske grupper. I august 1936 var det imidlertid klart for den første av de såkalte Moskvaprosessene, disse var rettet hovedsakelig mot den gamle garde av *bolsjeviker*. Den siste av disse skueprosessene foregikk i mars 1938, hovedtiltalt var Nikolaj Bukharin. Det er her vi tar utgangspunkt.

KAPITTEL I

SAKEN MOT ”DEN ANTI-SOVJETISKE HØYRE-TROTSKISTBLOKKEN”

*Jeg er ingen Zinovjev eller Kamenjev -
jeg vil ikke lyve om meg selv.*

Bukharin, februar 1937.

Den første Moskvaprosessen i 1936 (Zinovjev-Kamenjev saken) var i all hovedsak sentrert rundt anklager om politiske attentater. Den andre, i 1937 (Pjatakov-Radek saken) hadde også innlemmet den tidligere trotskist-opposisjonen og utvidet anklagene med industrisabotasje. Den tredje saken bandt sammen de tidligere anklagene og inkorporerte nå også den tidligere høyreopposisjonen i det som ble kalt en ”høyre-trotskist blokk”.

Retten åpnet den 2. mars 1938 og ble avholdt i Oktoberhallen i Fagforeningenes hus. Som i de to forutgående sakene var også denne ledet av rettsformann Vasilij Ulrikh, aktor var igjen Andrej Vysjinskij. Den *store* rettsaken var i gang.⁸³

Tiltalen utgikk fra forbrytelser etter straffelovens *Artikkel 58* og var meget omfattende; terror, sabotasje, spionasje, undergraving av USSRs militære makt, fremprovosering av angrep fra utenlandske stater, sammensvergelse med sikte på å dele opp USSR og kullkaste dens sosiale system til fordel for en tilbakevending til kapitalismen. Denne konspiratoriske gruppen bestod av trotskister, høyrefolk, zinovjevitter, mensjeviker, sosialrevolusjonære, og borgerlige nasjonalister fra flere av republikkene. *Artikkel 58* begynte med å definere ”kontrarevolusjonært” som ”enhver handling som går mot det å styrte, underminere eller svekke den sovjetiske myndighet og dens representanter”. Verken ”underminering” eller ”svekking” var definert. Dette betydde at nesten enhver negativ bemerkning kunne vurderes som ”kontrarevolusjonær” hvis regimet ønsket det.⁸⁴ Tiltalen var understøttet av andre rettssaker i ulike deler av USSR, spesielt den mot gruppen av militære konspiratører 11. juni 1937.⁸⁵ I tillegg ble de tiltalt for å ha stått bak mordene på Kirov, Vjatsjeslav Mensjinskij, Valerij Kuibisjev, Maxim Gorkij og hans sønn Maxim Pesjkov. Tiltalen omfattet også en rekke mislykte og planlagte attentater på Stalin og flere av hans allierte. Et tiltalepunkt gjaldt

⁸³ Den *store* fra Conquest pga. de mange kjente og prominente navnene i denne saken: Tre medlemmer av Lenins politbyrå; Bukharin, Rykov og Nikolaj Krestinskij. Dessuten den legendariske Kristian Rakovskij og den tidligere lederen for NKVD, Jagoda. Videre, Arkadij Rosengolts, Vladimir Ivanov, Mikhail Tsjernov og Grigorij Grinko- alle folkekommisærere til året i forveien. *Terror*, 373 ff. For alle de 21 tiltalte og deres bakgrunn se Tucker, *Stalin*, 492.

⁸⁴ Thurston, *Life*, 3-4. *Artikkel 58* ble satt i kraft i 1926 og var gjeldene til midten av 1950- tallet. Den ble utvilsomt innført med tanke på erfaringene fra borgerkrigen. Strafferammen var fra minimum 3 måneders fengsel til dødsstraff. *Ibid.*

⁸⁵ *Sudebnyj otsjet*, 11.

kun for Bukharin; angivelig hadde han i 1918 konspirert for å gripe makten og samtidig myrde Lenin, Stalin og V. Sverdlov.⁸⁶ Alle erklærer seg generelt skyldige den første dagen bortsett fra Nikolaj Krestinskij.⁸⁷

Denne delen av oppgaven dreier seg hovedsakelig om hva Bukharin innrømmer skyld for. Det har blitt hevdet at han kun sa seg skyldig i teoretiske, vage forbrytelser, ikke i spesifikke, dette er som vi skal se ikke helt korrekt. Der det gjelder punktet om *gjeninnføringen av kapitalismen i USSR* er dette et vagt punkt, og er da også et eventuelt resultat av andre mer konkrete tiltalepunkter. Jeg har derfor valgt å si noen ord om dette i denne delen av oppgaven og ikke dvele mer ved dette punktet i de senere delene. Når vi så har klart for oss hva Bukharin faktisk sier seg skyldig i, vil jeg så se litt nærmere på noen forskeres syn på hvor sannsynlig dette kan være. Jeg vil hovedsakelig benytte meg av Tuckers og Cohens synspunkter. Jeg starter imidlertid med å se på hva Bukharin *ikke* sier seg skyldig i.

”No gdje zje tut logika?”

Man kan tolke Bukharins oppførsel og væremåte i retten på flere måter men at han ikke var noen føyelig nikkedukke er rimelig klart. Under så å si hele prosessen er han i verbal kamp med Vysjinskij, han blir flere ganger bedt om å ”oppføre seg” og ”huske hvor han er”.⁸⁸ Han finner også flere huller i anklagene, for eksempel fra hans sluttord i retten under kveldssesjonen 12. mars:

Ta eksempelet med Ivanov; siden han hadde vært forbundet med Okhranaen så ble han med i høyreorganisasjonen – en undergrunnsorganisasjon som orienterte seg mot terrorisme. Men hvor er logikken her? Jammen fin logikk; i frykt for å bli avslørt så ble han med i en terroristorganisasjon som kunne bli avslørt hvilken dag som helst. Det er vanskelig å tro. Jeg kan ikke tro det, men statsanklageren tror det, selv om det høres svært usannsynlig ut.⁸⁹

Et annet eksempel: ”Jeg har vitnet om at jeg pratet med Kamenjev så tidlig som i 1928 under den 6. Komiternkongress som jeg ledet. Hvordan kan det da bli hevdet at blokken ble organisert på instruks fra fascistisk etterretningstjeneste? I 1928?”⁹⁰ Dette er kun to eksempler på at Bukharin etterlyser logikk i enkelte tiltalepunkter. Han virker fast bestemt på

⁸⁶ Ibid. 34-36.

⁸⁷ Ibid. 37. Krestinskij forandrer sitt ”uskyldig” til ”skyldig” dagen etter. For en beskrivelse av denne ”første sensasjonen” se Conquest, *Terror*, 374-384.

⁸⁸ *Sudebnyj otsjet*, f. eks. 377.

⁸⁹ Ibid, 681.

⁹⁰ Ibid, 680.

å avsløre falske anklager. "During Vyshinsky`s summing-up speech, he was observed furiously taking notes."⁹¹

Bukharin nekter kategorisk for enhver befatning med mordene på Kirov, Mensjinskij, Kuibisjev, Gorkij og Pesjkov. Der Vysjinskij mener det logisk følger at Bukharin og Rykov visste om disse "mordene", påpeker Bukharin at aktoratet benytter seg av det som "...innenfor elementær logikk kalles tautologi – altså å akseptere det som ikke har blitt bevist som allerede bevist."⁹²

Der det gjelder attentatplaner mot Lenin og anklager om statskuppforberedelser i 1918 blir også dette overbevisende avvist av Bukharin. Det kunne umulig være sant at "venstre kommunistene" og trotskistene planla et statskupp før Brest-Litovsk fordi disse hadde flertallet i Sentralkomiteen. Hadde ikke trotskistene kapitulert mht. Brest-Litovsk så hadde de vært i majoritet. "Hvordan kan de ha kapitulert for så å gå over til konspiratoriske metoder? Alle som husker denne tiden husker godt at "venstre kommunistene" håpte på et flertall på den neste partikongressen."⁹³ Bukharin innrømmer at det var snakk om en 24 timers arrestasjon av Lenin og at dette initiativet kom fra de "venstre" sosialrevolusjonære, men dette hadde han selv informert Lenin om. "Når det gjelder en plan om fysisk tilintetgjøring så benekter jeg dette kategorisk, og at logikken som aktor mener går fra arrestasjon til likvidering ikke vil hjelpe det minste." Han nevner så flere eksempler på at en arrestert på denne tiden (eks. Feliks Dzersinskij) ikke kom til skade.⁹⁴

Videre nekter Bukharin kategorisk for å ha hatt forbindelse med utenlandsk etterretning. Anklageren hevder at Bukharin og Rykov var de store spion-organisatorene, men Bukharin spør; "Hvilke beviser finnes? Vitnemålet fra Sjarangovitsj, en mann jeg ikke engang har hørt om før." Nå utbryter imidlertid den medtiltalte Vasilij Sjarangovitsj; "Slutt å lyve for en gangs skyld – nå lyver du til og med i retten." Ulrikh må inn med en formaning om ikke å avbryte, hvorpå Sjarangovitsj sier "Jeg klarte ikke å holde meg."⁹⁵ Bukharin fortsetter å kritisere Vysjinskij som han mener trekker urimelige konklusjoner ut av løse luften. Et eksempel er fra da Bukharin møtte medtiltalte Faizullah Khodjajev i Tasjkent i 1936: Her hadde de pratet politikk; "...men anklageren skal ha dette til å bety at vi snakket om agenter.

⁹¹ Tucker, *Stalin*, 497.

⁹² *Sudebnyj otsjet*, 682.

⁹³ *Ibid*, 683-684.

⁹⁴ *Ibid*, 684-685. Mht. arrestasjon av Lenin se også 337-338.

⁹⁵ *Ibid*. Det er uklart hva som var bakgrunnen til dette opptrinnet. Tucker mener Sjarangovitsj kan ha vært en plantet politiagent. *Stalin*, 494. Utspørringen av ham virker uansett regissert og innøvd i motsetning til for eksempel Bukharin og Rykov. Jeg er tilbøyelig til å være enig med Arkadij Vagsberg som mener Sjarangovitsj er et godt eksempel på "play-reading round a table." Arkady Vagsberg, *The Prosecutor and the Prey: Vyshinsky and the 1930's Moscow Show Trials*, Weidenfeld & Nicolson Ltd. London 1990. 115.

Slike konklusjoner blir hele tiden trukket...” Da Bukharin protesterer blir han beskyldt for ikke å snakke sant, å prøve å vri seg ut, å skjule sannheten osv. ”Men i dette tilfellet virker det på meg som om logikken er helt og fullt på min side.”⁹⁶ Vysjinskij forsøker gjennom hele prosessen å stemple spion-merket på Bukharin som gang på gang parerer. ”De vil selvfølgelig foretrekke at jeg kalte meg selv for en spion, men jeg har aldri sett på meg selv som en spion, det gjør jeg heller ikke nå.”⁹⁷

”Eto bylo.”

Hva er det så Bukharin innrømmer? Han oppsummerer selv under sitt sluttord under rettssaken at han bekrefter sine utsagn fra forundersøkelsen:

I forundersøkelsen innrømte jeg, 1- å ha vært medlem av den kontrarevolusjonære høyreorganisasjonen, 2- at senteret drev kontrarevolusjonær aktivitet med mål om å styrte partiets ledelse og regjering med makt, 3- at senteret drev terroraktivitet, organiserte kulakkopprør, 4- at jeg er skyldig i forræderske aktiviteter som kommer til uttrykk i forberedelser for en konspirasjon med statskupp som mål. Jeg gjentar at jeg ser meg selv som politisk ansvarlig for den totale sum av blokkens forbrytelser. Jeg er enig med anklageren som flere ganger har repetert at jeg står foran min dødstime.⁹⁸

Han gjentar gang på gang at han var ansvarlig for den totale sum av blokkens forbrytelser. ”Jeg var en av dens ledere og jeg har ansvar for all dens aktivitet.”⁹⁹ Hans rolle som nettopp en leder, ikke en liten brikke, blir flere ganger understreket. En slik innrømmelse av skyld på hele denne blokkens vegne er imidlertid noe problematisk. For det første innrømmer han skyld for forhold som han ikke visste om, eller kunne vite om. For det andre, i visse spørsmål må han implisitt godta andre medlemmers påstander der han selv ikke husker konkrete hendelser. For det tredje må han nødvendigvis innrømme skyld for påståtte hendelser og vedtak som han selv var imot. La oss se på et par eksempler.

Denne påståtte blokken var løslig organisert og preget av det strengeste hemmelighold. Ved en anledning nevner Rykov en viss Pivovarov mht. *hvitgardist* kontakter. Denne Pivovarov var tilknyttet en *kosakkunion* [*kazatskij sojus*] som bestod av røemigrerte kontrarevolusjonære som stod i kontakt med emigrerte ”kosakker” i utlandet, denne kontakten ble hjulpet av tyskerne. Bukharin sier at han visste at Pivovarov var formann for den territorielle eksekutivkomite men at han ikke kjente ham personlig. Han utelukker ikke muligheten for at han kan ha vært en lokal leder for en gruppe kontrarevolusjonære men at

⁹⁶ *Sudebnyj otsjet*, 681. For Bukharins kategoriske avvisning av kontakt med utenlandsk etterretning se også 342-343, 378.

⁹⁷ *Ibid*, 384.

⁹⁸ *Ibid*, 678-679.

⁹⁹ *Ibid*, for eksempel, 678.

han ikke visste om dette. Der det gjelder hvitegardister, ”...neker jeg ikke for muligheten for at de var med, men jeg kan ikke huske noen kontakt med hvitegardist kosakkunionen i utlandet. Men det er meget trolig at det eksisterte slike kontakter. (...) jeg sendte Slepkov til Nord-Kaukasus men han kunne handle selvstendig. Jeg har selvsagt ansvaret.” Vysjinskij spør så om dette gjaldt ansvaret for høyregruppens kontakt med hvitegardister og tyske fascister, hvorpå Bukharin svarer; ”Ja selvsagt. Hvis andre sier at det var slik så var det slik.”¹⁰⁰ Han visste altså etter eget utsagn ikke om slike kontakter. Han hadde ingen detaljert samtale senere med Slepkov; ”Vi møttes èn gang (...) vi snakket lite (...) Slepkov ble sendt for å organisere hvitegardist kulakkopprør, men han fortalte ikke om hvordan han hadde gjort dette.”¹⁰¹

Denne vagheten ser vi også hos Rykov som ”...ikke kan gå i detalj fordi alt var strengt hemmelig.”, og at de forskjellige gruppene var ”løse organisasjoner”.¹⁰² Visse uoverensstemmelser mellom de tiltaltes forklaringer er i følge Rykov forståelige nettopp fordi dette dreide seg om en spesielt hemmelig og konspirativ organisasjon, så hemmelig at det først var i retten at han fant ut om medtiltalte Ivanovs involvering. ”Det har gått lang tid, 8-9 år og det har vært mange mennesker (...) ingen av medlemmene kan gi det fulle bildet.”¹⁰³

På en måte er dette forståelig; hvis en slik organisasjon virkelig eksisterte så må den ha vært *ekstremt* hemmelig. I følge R. W. Davies hadde OGPU's politiske avdeling allerede fra 1928 åpnet korrespondansen og avlyttet samtalene til Bukharin, Rykov, Tomskij og Uglanov i tillegg til Zinovjev og Kamenjev.¹⁰⁴ Dessuten, den første henrettelsen av en opposisjons-sympatisør som var partimedlem ble gjennomført i 1929. Dette for å ha besøkt Trotskij i hans første utenlandske eksil i Tyrkia.¹⁰⁵ Under slike forhold er det høyst tvilsomt om gamle erfarne konspiratører ville ha bevart noe som lignet medlemslister, møtereferater eller lignende. På den annen side er en slik vaghete ikke bare unnskyldende; der det gjelder regimets innvolvering er den direkte suspekt. Altså, hvis regimet konstruerte en slik gigantkonspirasjon (og i hvert fall store deler var konstruert) var en slik vaghete uunnværlig og den forklarte uoverensstemmelser mellom de tiltalte på en noenlunde plausibel måte. Dessuten, hvis denne organisasjonen var så løst sammensatt, hvordan kunne de ha noe håp om å få utrettet noe så komplisert som for eksempel et statskupp? På den annen side - det klarte de jo heller ikke.

¹⁰⁰ Ibid, 354-356.

¹⁰¹ Ibid, 356-357; Bukharin sier at han er overbevist om at mordet på Kirov ble begått av trotskister og at høyreorganisasjonen, han selv inkludert, ikke visste noe om dette, 335; Selv kontakt med Rykov var vanskelig under slike ”konspiratoriske forhold”; ”...vi møttes sjelden, og da bare i korridorer, på gaten osv.” 362.

¹⁰² Ibid, 164, 179.

¹⁰³ Ibid 652.

¹⁰⁴ Davies, *Soviet History in the Yeltsin Era*, 155.

¹⁰⁵ Den henrettede var en høytstående OGPU-offiser, Jakov Bljumkin. Se Robert V. Daniels, *The Conscience of the Revolution; Communist Opposition in Soviet Russia*, Harvard University Press, Cambridge, 1960, 373.

Hvis vi for øyeblikket går ut fra at det eksisterte en høyre- trotskistblokk fra 1932 og at Bukharin, etter eget utsagn, var en av dens mest betydningsfulle ledere så er ikke hans innrømmelser for hele dennes totale sum av forbrytelser så helt ulogisk. At for eksempel en politisk leder eller en bedriftsleder vet om alt som foregår i hans eller hennes organisasjon er det ingen som forventer, men at de må ta ansvaret for, for eksempel en skandale, en ulykke eller ulovligheter på lavere plan, på et generelt, eventuelt moralsk grunnlag, er noe vi forventer av en leder. I så måte gjør ikke Bukharin noe annet enn det enhver annen rettskaffen leder ville ha gjort. Nå var det imidlertid enkelte hendelser som Bukharin var inneforstått med men som han ikke var personlig enig i.

Bukharin prøver aldri å underslå sin egen rolle i den påståtte blokken men generelt refererer han hovedsakelig til tre ”medkonspiratører” som initiativtakere i de forskjellige tiltalepunktene; Avel Jenukidze, M. Tomskij og L. Trotskij. De to førstnevnte var allerede døde da rettssaken fant sted. Bukharin kan ha sett det hensiktsmessig å legge hovedskylden på disse for å minske skyldspørsmålet til de som fremdeles var i live, for eksempel Rykov (som også sa seg skyldig i den totale sum av forbrytelser). Den sistnevnte var imidlertid fremdeles i live. Trotskij bodde på denne tiden i Mexico hvor han var travelt opptatt med å kritisere det stalinistiske systemet som han mente hadde forrådt revolusjonen. Hvis vi fortsatt går ut fra at blokken faktisk eksisterte så kan det virke som om Bukharin ser tilbake på tiden i koalisjon med Trotskij med en viss bitterhet. Han forteller: ”Det er min plikt å si at i det parallelogrammet som utgjorde de kontrarevolusjonæres taktikk så var Trotskij den prinsipielle hovedkraften. De mest akutte metoder – terrorisme, spionasje, sønderlemmelsen av USSR og sabotasje utgikk hovedsakelig fra den kilden.”¹⁰⁶ Vi må selvsagt ha i mente at Bukharin kan ha blitt presset til å legge hovedskylden på den prinsipielle hovedfienden, Trotskij, som (foreløpig) var utenfor rekkevidde for Stalin. Litt mer angående Trotskij:

Sommeren 1934 fortalte Radek at det hadde kommet instruksjoner fra Trotskij, at Trotskij drev forhandlinger med tyskerne og at han hadde lovet flere avståelser inkludert Ukraina. Hvis jeg husker rett ble det også nevnt territoriale avståelser til Japan. Rent generelt i disse forhandlingene oppførte Trotskij seg ikke bare som en konspiratør som håper på å komme til makten i fremtiden men som en som allerede føler seg som herre over Sovjet-land som han ønsket å konvertere fra sovjetisk til ikke-sovjetisk.¹⁰⁷

Det var viktig for Bukharin å poengtere at det var trotskistene som var for territoriale konsesjoner mens ledelsen i høyregruppen primært var opptatt av varierende konsesjoner av økonomisk art; handelsavtaler, momsfristak, forsyninger av råmaterialer som olje og lignende.

¹⁰⁶ *Sudebnyj otsjet*, 689.

¹⁰⁷ *Ibid*, 383.

Han minner også retten om at Radek i sitt vitnemål i 1937- rettssaken hadde bekreftet at han, Bukharin, hadde protestert mot territoriale konsesjoner.¹⁰⁸ Dessuten, da Trotskij angivelig drev disse forhandlingene så ble det gjort på hans eget initiativ, uten noen forutgående enighet i blokken der de tross alt var partnere.¹⁰⁹ Men akk; Bukharin ser seg nødt til å si seg skyldig i den nederdrektige [*zlodejskij*] planen om en oppstyking av USSR, "...for Trotskij drev forhandlinger med tyskerne angående territoriale avståelser – og jeg var i en blokk med trotskistene. Dette er et faktum og jeg innrømmer det."¹¹⁰

Det andre hovedpoenget for Bukharin der det gjelder uoverensstemmelser med Trotskij går på metodene for et *palasskupp* [*dvortsovogo perevorota*] og andre angivelige planer for å ta makten. "Jeg må få si – selv om dette ikke er formildende – at trotskistene ville bruke terror mens høyregruppen håpte på en opprørsbevegelse. Vi regnet med å få med massene." De var altså langt fra enige, men fant etter sigende ut at uoverensstemmelsene ville "opphøre i kampens hete".¹¹¹ I *Tilståelsen* uttrykker Bukharin seg i enda kraftigere ordelag om Trotskij. Dette ser vi spesielt i et avsnitt som gjelder Pjatakovs vektlegging av terror. Bukharin var "nokså skeptisk" til å bruke slike metoder i kampen siden de, av han, ble regnet som "...et spesielt resultat av trotskistisk rabiater forbitrelse [*besjenstvo*] knyttet til liten politisk forstand."¹¹²

Der det gjelder *defeatist tilnærmingen* i blokken (planen om å åpne fronten i en eventuell krig, for så å ta makten) innrømte også her Bukharin politisk og juridisk skyld "...siden denne tilnærmingen dominerte i blokken...", men han holder fast ved at han personlig ikke stod for en slik posisjon og at frasen om å åpne fronten ikke kom fra han, den reflekterte kun hans samtale med Tomskij (Rykov hadde først hørt dette fra Bukharin).¹¹³

Bukharin er konkret der det gjelder kontakt med de sosialrevolusjonære og med mensjevikene. Han beordret den sosialrevolusjonære Semjonov til å ta kontakt med undergrunns-medlemmer av de sosialrevolusjonæres sentralkomite, og har derfor, ifølge han selv, ikke bare ansvar som høyremann men også direkte ansvar. I følge Bukharin ble det også tatt kontakt med sosialrevolusjonære grupper i utlandet.¹¹⁴ Etter samtale med Rykov ble det også opprettet kontakt med mensjevikene via Nikolaevskij under Bukharins siste tur utenlands

¹⁰⁸ Ibid, 382-383; også 361.

¹⁰⁹ Ibid, 390.

¹¹⁰ Ibid, 682; videre "Jeg vil bare si at trotskistseksjonen mer en en gang handlet selvstendig og det er mulig at enkeltmedlemmer av blokken – som Jagoda – også kan ha handlet selvstendig." Ibid, 685.

¹¹¹ Ibid, 350.

¹¹² *Litsjnyje pokazanija*, 8.

¹¹³ *Sudebnyj otsjet*, 679-680. I *Tilståelsen* hevder Bukharin at de sosialrevolusjonære var enige i å samarbeide med blokken men at de krevde en formell avtale. *Litsjnyje pokazanija*, 6.

¹¹⁴ *Sudebnyj otsjet*, 379.

våren 1936. Nikolaevskij var allerede informert om blokkens undergrunnsaktiviteter av Rykov, som bekreftet dette.¹¹⁵ Bukharin er helt klar på dette punktet; ”Jeg innrømmer det fullt ut – i tillegg til blokken med Trotskij, Zinovjev, Kamenjev og borgerlige nasjonalister – var det direkte og reell kontakt med sosialrevolusjonære og mensjeviker”¹¹⁶

De tiltalte ble anklaget, og sa seg skyldige i, å ville *gjeninnsette kapitalistiske forhold i USSR*, og at middelet for å nå dette mål var å styrte regjering og stat med makt. Hva menes med dette? Her får Bukharins rolle som høyreopposisjonist en særlig betydning. Hans forklaring går omtrent som følger: Under kollektiviseringen og industrialiseringen stod de (høyre) sammen med kulakkene (som de også følte med ut i fra humanitære motiver) og de gjenværende kapitalistkrefter som fantes. Skylden for klassekampens store problemer ble lagt, ikke på den fiendtlige klassen (kulakker og nepmenn), men på lederne av partiet (stalinistene). Kulakkenes interesser ble et hovedpoeng og betydde at ideologiske og politiske plattformer ble forvandlet til kontrarevolusjonære plattformer.¹¹⁷

Hvis mitt program skulle formuleres praktisk ville det blitt – i den økonomiske sfære – statskapitalisme, den rike individuelle muzjiken, begrensning av kollektivfarmer, utenlandske konsesjoner, opphevelse av monopolet på utenlandshandel og som resultat – gjeninnføringen av kapitalismen i landet.¹¹⁸

Han legger til at deres prognose kollapse og at sosialismen seiret. ”Vårt program var egentlig et fall ned i borgerlig demokratisk frihet – retten til å inngå koalisjoner, flerpartifrihet, der det finnes elementer av cæsarisme”¹¹⁹ Slike ideer blir også nevnt i *Tilståelsen*, her skriver Bukharin at han vurderte styringssett a la det amerikanske, der det er to partier med omtrent samme syn, ”som hele tiden skifter”, eller etter det britiske arbeiderpartiet som styrte på en bred plattform. Han var øyensynlig bekymret over behandlingen Trotskij hadde fått og mente at politisk uenige motstandere måtte kunne ”leve sammen mens de kjemper”.¹²⁰ Under Bukharins utgreining i retten skyter Vysjinskij så inn; ”Kall det fascisme.”, hvorpå Bukharin gjør en noe halvhjertet kapitulasjon: ”Ja, siden vi var for kulakken og orientert mot palassrevolusjon – mot statskupp – mot en militærkonspirasjon og en pretorianergarde av kontrarevolusjonære – er ikke dette annet enn elementer av fascisme, selv om vi ikke satte prikken over alle ”i”ene. [*ne stavili vsekh totsjeek nad ”i”*].¹²¹

¹¹⁵ Ibid, 379, 382.

¹¹⁶ Ibid, 380; Også Jagoda bekrefter mensjevikenes, om en lille, rolle i blokken ”Mensjevikene spilte nesten ingen rolle i dette – men jeg beskyttet dem.” Ibid, 511.

¹¹⁷ Ibid, 340-341.

¹¹⁸ Ibid, 341.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ *Litsjnyje pokazanija*, 3.

¹²¹ *Sudebnyj otsjet*, 342.

Flere av disse utsagnene stemmer som vi ser godt overens med Bukharin som en forkjemper for NEP og større partidemokrati. Spørsmålet er om det stemmer litt for godt? Det er ingen tvil om at det var Stalin som var hovedarkitekten bak moskvaprosessene. Et brev fra Stalin til Kaganovitsj og Molotov etter den første prosessen i 1936 er avslørende for hans syn. Han er her meget irritert over *Pravdas* behandling av den nylig avsluttede rettssaken. Avisens artikler har i følge Stalin ikke klart å gi en marxistisk forklaring på zinovjevittenes og trotskistenes ”degradering”.

The articles should have said that the struggle against Stalin, Molotov, (...) is a struggle against the Soviets, a struggle against collectivization, against industrialization, a struggle, consequently, to restore capitalism in the towns and villages of the USSR. (...) They should have said that whoever fights against the party and the government in the USSR stands for the defeat of socialism and the restoration of capitalism, (...) These scum had a platform. The gist of their platform was the defeat of socialism in the USSR and the restoration of capitalism. (...) They should have said, finally, that the degradation of these scums to the level of White Guards and fascists is a logical outgrowth of their moral decline as opposition leaders in the past. (...) Lenin said that if a faction or factions persist in their errors in their struggle against the party, under the Soviet system they will, without fail, slide down to the level of White Guardism, the defence of capitalism, a struggle against the Soviets, and must, without fail, merge with the enemies of Soviet rule. This proposition by Lenin has now been brilliantly confirmed. But *Pravda*, unfortunately, failed to make use of it.¹²²

Dette viser noenlunde godt Stalins tanker rundt prosessene, det indikerer også at han trodde at det var noe i taltalene (de hadde en plattform) og at han selv følte at det var han som fulgte i Lenins fotspor.

At Bukharin sier seg skyldig i å ville gjeninnsette kapitalismen er imidlertid noe hult. Han var utvilsomt en overbevist kommunist med tro på sosialismens endelige seier. At han har ”sett lyset” og på en eller annen måte godtar at hans ideer ville gjeninnsette kapitalismen er noe tvilsomt. Det kan imidlertid her være elementer som Bukharin så smått om senn har innsett.

Høyrepolitikken og forsvaret av NEP hadde alltid vært problematisk for Bukharin.¹²³ Stalins industrialisering og kollektivisering var tross alt mer ”riktig” sett ut fra et marxistisk perspektiv. Og viktigst; fra ca. 1933 og fremover hadde sovjetsamfunnet lagt de største økonomiske problemene bak seg. Industrien og landbruket var i vekst og mange av de undertrykkende elementene ble redusert i perioden 1933-1936. Krakkets virkninger hadde ikke gjort seg gjeldende, levestandarden økte, det var faktisk optimisme å spore. Det kunne

¹²² R. E. Davies *et. al.* *The Stalin – Kaganovich Correspondence 1931 – 1936*, Yale University Press 1993, 350.

¹²³ Han var også en av de ytterst få kommunister som også benyttet seg av ikke-sosialistiske teorier om samfunnet, for eksempel Max Webers. Cohen, *Bukharin*, 13-21.

kort sagt virke som om Stalin langt på vei hadde lykkes i å bygge *sosialismen i ett land*. Hvis Bukharin så til en viss grad delte et slikt perspektiv kan han muligens ha begynt å spørre seg selv om hans fokus på en langsom oppbygging av sosialismen, med en vekt på forbruksvareindustri og samarbeid med bøndene, var feil i utgangspunktet.¹²⁴ Som nevnt vil ikke denne oppgaven gå inn på spørsmålet om Bukharins ”NEP- alternativ” ville ha fungert, men han var etter alle solemerker en av de som aller tidligst så den nazistiske faren og muligheten av en ny storkrig i Europa. USSR hadde nå faktisk begynt å erverve den tungindustrien som skulle til for å bygge ut krigsindustrien som vi nå vet var avgjørende for utfallet av den annen verdenskrig. I en slik setting *kan* Bukharin ha sett en fare for kapitalismens gjenreising i USSR, selv om han selvfølgelig aldri hadde noe slikt som *mål*. Det at Vysjinskij forsøker å få det til å høres slik ut er da heller ikke relevant. Dette punktet må mest sannsynlig sees i sammenheng med nettopp NEP versus ”revolusjonen ovenfra”. Også Cohen er inne på dette, han mener at det er et spørsmål om stalinisme versus bolsjevisme:

Vyshinsky quickly aborted Bukharin`s attempt 'to decipher one formula, namely, what is meant by the restoration of capitalism,' but its meaning was evident anyway. Bukharin personally, and Bolsheviks generally, had believed in some kind of NEP-like transition to socialism. Revolution imposed from above, 'the military-feudal exploitation of the peasantry' and all that ensued from it, was Stalinism, not Bolshevism or Leninism.¹²⁵

Som nevnt, dette punktet er hult så vel som vagt, og en drøfting rundt dette blir i beste fall spekulativt. Det har utvilsomt med NEP å gjøre på en eller annen måte. La oss kort gå igjennom det som faktisk ble sagt, eller som Bukharin, noe irritert, formulerte det: ”Jeg har rett til å fortelle retten om det som faktisk hendte, ikke det som dere gjerne vil høre.”¹²⁶

Etter eget utsagn var Bukharin, sammen med Rykov og Tomskij, en av lederne for den kontrarevolusjonære høyregruppen (altså ”kontrarevolusjonær” som i praksis er antistalinistisk i henhold til Artikkel 58). Denne gruppen allierte seg med andre grupperinger, for eksempel trotskistene og en gruppe i hæren, i et ”løst organisert senter”. Dette senteret var ikke enige om noe særlig annet enn å bli kvitt Stalin og hans allierte. Senteret drev kontrarevolusjonær aktivitet som hadde som mål å styrte partiets ledelse og regjering med makt. Altså; ”...forræderske aktiviteter som kommer til uttrykk i forberedelser for en konspirasjon med et statskupp som mål.”¹²⁷ Dette senteret drev ”terroraktivitet og organiserte kulakkopprør”. Bukharin kan ikke huske noe konkret angående sabotasje men innrømmer

¹²⁴ Jezjovsjtsjinaens høydepunkt sammenfaller med den tiden som Bukharin satt i Lubjanka og det er sannsynlig at han ikke visste noe særlig om dennes voldelige eksesser.

¹²⁵ Cohen, *Bukharin*, 379.

¹²⁶ *Sudebnyj otsjet*, 367.

¹²⁷ *Ibid*, 679.

også her skyld på blokkens vegne. Han sier også at han har sendt medhjelpere, for eksempel Slepkov, rundt i Sovjetunionen for å rekruttere kadre og å lodde stemningen. Eventuelle forhandlinger med andre stater ble gjort bak ryggen på Bukharin som var imot enhver form for territoriale avståelser, han var også imot det å åpne fronten i tilfellet krig.

Jeg har i denne delen tatt med enkelte paralleller fra Bukharins *Tilståelse*; det kunne ha vært med mange flere. *Tilståelsen* utdyper i svært mange punkter Bukharins innrømmelser av skyld under rettssaken, likeledes er det ikke noe som refererer til de tiltalepunktene som han *nekter* skyld for, stort sett er disse kildene sammenfallende. Jeg nevner dette her fordi det rett og slett er et faktum, disse kildene vil ikke i vesentlig grad styrke hverandre siden de er gjensidig avhengige. På den annen side er heller ikke en parallellitet her mistenkelig siden det dreier seg om nettopp en tilståelse og en påfølgende rettssak.

Den 13. mars faller dommen. De tiltalte blir kjent skyldige etter tiltalen, det vil si at også Bukharin blir dømt for å ha hatt direkte kontakt med utenlandsk etterretning, for å ha hatt direkte skyld for mordene på Kirov, Mensjinskij, Kuibisjev, Gorkij og Pesjkov og for å være direkte skyldig i den sosialrevolusjonære Fanny Kaplans attentat på Lenin den 30. august 1918.

Dmitrij Pletnev, Kristian Rakovskij og Sergej Bessonov får fengselsstraffer, de øvrige 18 dømmes til lovens strengeste straff: Henrettelse – med påfølgende konfiskering av all personlig eiendom.¹²⁸

Skal vi tro ubekreftede kilder angående henrettelsene, så døde både Bukharin og Rykov med verdighet og med "...curses against Stalin on their lips. And they died standing up – not grovelling on the cellar floor and weeping for mercy like Zinoviev and Kamenev."¹²⁹

Æsops fabler og algebraiske formler.

Stephen Cohen legger ikke fingrene imellom: "All the criminal charges were false".¹³⁰ Han forklarer Bukharins oppførsel i retten med at han benyttet seg av et såkalt *æsopspråk*, denne teorien har blitt bredt fulgt opp av forskere. Der det gjelder Bukharin, som Cohen skriver om i et nesten utelukkende positivt perspektiv, virker det som om han vil ha både i pose og sekk. Bukharin tar, ifølge Cohen, på seg den symbolske rollen som representant for den ekte bolsjevismen. Hans plan "...was to turn his trial into a counter-trial (...) of the Stalinist regime, and his own indictment into an indictment of Stalin as the executioner of

¹²⁸ Ibid, 701-708.

¹²⁹ Cohen, *Bukharin*, 381.

¹³⁰ Cohen, *Bukharin*, 341.

Bolshevism”. Han befant seg således i en “...higher court, that of history and the ‘future generation’...”, i tillegg måtte han redde livene til sin kone og nyfødte sønn.¹³¹ Når Bukharin så tilstår for blokkens totale sum av forbrytelser er det dette som både redder familien og som avslører stalinist-regimet som bolsjevismens svøpe. ”Blokken” er for Cohen dermed den ekte bolsjevismen. Bukharin lykkes i følge Cohen med begge disse oppgavene, samtidig som han gjør en god figur i retten. Dette kan være riktig men da måtte i så fall Bukharin virkelig ha ballansert på kniveggen. Tucker har et lignende syn og formulerer seg slik: ”Bukharin made an active attempt to transform the trial into an antitrial, and his tactics were *precisely calculated* to fit the needs of this strategy”.¹³²

Da Bukharin nekter for skyld i enkelte tiltalepunkter som spionasje og attentatforsøk på Lenin er dette fordi disse, i følge Cohen “...were incompatible with his intention to stand trial as the symbolic Bolshevik.”¹³³ For Cohen er således spionasje inkompatibelt med denne rollen mens for eksempel planer om statskupp, eller det å ville gjenopprette kapitalismen i USSR ikke er det. Det ligger videre implisitt at Stalin ”godtar” at Bukharin nekter skyld for enkelte påstander og således lar Larina og Jurij leve. Men la oss se litt nærmere på dette æsopspråket.

Partimedlemmer og andre opposisjonelle mot tsaren hadde benyttet seg av slikt språk i mange år før revolusjonen, hovedsakelig for å unngå den tsaristiske sensuren. “...’every literate party member’ understood the Aesopian debate.”¹³⁴ Lenin hadde beskrevet dette allerede i sitt berømte manifest *Hva må gjøres?* fra 1902, hvor han påpeker at revolusjonær marxistisk teori plutselig befant seg i sensurert litteratur via nettopp æsopspråket og at dette ble forstått av alle ”interesserte”.¹³⁵ Denne ”esoteriske kommunikasjonen” gjør seg gjeldene via “...disguised polemics, allegorical symbols, metaphoric allusions, code words, significant emphases and omissions, as well as the practice of reading between the lines”. Bolsjevikene var “particularly adept” til æsopspråket.¹³⁶

Det er altså dette Bukharin gjør bruk av når han, i følge Cohen, på en subtil måte motbeviser enhver faktisk forbrytelse. Den virkelige politiske betydning av anklagene står således klart frem for den ”interesserte” eller den ”innvidde”. Nå må det imidlertid påpekes at få, om noen, var mer ”innvidd” enn Stalin, som jo også hadde vært undergrunnsrevolusjonær i en årrekke. At dette skulle gå hus forbi for Stalin, Molotov, Kaganovitsj og de andre

¹³¹ Ibid, 375-376.

¹³² Tucker, *Stalin*, 499. (Min kursivering.)

¹³³ Cohen, *Bukharin*, 376.

¹³⁴ Ibid, 277. Cohen beskriver æsopspråket som ”the discrete idiom of oblique polemics”. Ibid.

¹³⁵ Ibid, 359.

¹³⁶ Ibid, 358.

stalinistene, men oppfattes klart og tydelig av alle andre ”interesserte” er noe bortimot meningsløst. Tucker har imidlertid også innsett dette, han mener at Bukharin, for å redde familien, stiller opp som hovedanklaget i prosessen og gjør det Stalin krever av ham:

But he would do it in his own way, speaking his lines according to the Stalin-Vyshinsky script but saying between them what he could to make his own point. Knowing Bukharin, Stalin must have realized that he would do this. But he evidently thought it a tolerable price to pay for the great success of making Bukharin confess himself guilty of counterrevolutionary conspiracy.¹³⁷

Tucker har muligens rett i at dette er noe bortimot et ”rimelig bytte”, men i mine ører så skurrer det fremdeles. Skulle Stalin la alle andre ”interesserte” både i USSR og verden forøvrig plukke fra hverandre hovedtilståelsen i en sak som tydeligvis var av stor betydning for ham? Det er mildt sagt sterkt tvilsomt, det rimer heller ikke med det faktum at Stalin-regimet la til grunn store anstrengelser for å offentliggjøre rettssaken, for eksempel ved å oversette rettsreferatet til flere utenlandske språk.

Videre mener Cohen at rettssaken gikk etter planen ut fra Stalins ståsted helt til Bukharin selv fikk innta talerstolen, da:

”...’things did not go so smoothly’. In a dazzling exhibition of doubletalk, evasion, code words, veiled allusions, exercises in logic, and stubborn denials, Bukharin regularly seized the initiative from an increasingly flustered Vyshinsky and left the case of the real prosecutor, Stalin, a shambles.¹³⁸

Skulle en slik oppførsel tjene til å redde Bukharins familie? Det lyder tvilsomt, det er muligens her på sin plass å minne om at Larina selv mener at det var Berijas personlige inngripen som reddet livet hennes (Jurij ble sendt på et statlig barnehjem). Man kan jo også stille spørsmålet; hvis Bukharin hadde skjult sine eventuelle konspiratoriske og ulovlige aktiviteter for Larina, følte han seg da muligens litt tryggere mht. familien? Larina skriver selv at Bukharin følte seg sikker på at hun ikke ville bli straffeforfulgt da de tok han.¹³⁹ Hun var muligens på ”trygg grunn” hvis regimet var overbevist om at hun ikke visste noe.¹⁴⁰

¹³⁷ Tucker, *Stalin*, 498.

¹³⁸ Cohen, *Bukharin*, 377.

¹³⁹ Larina, *This I Cannot Forget*, 333.

¹⁴⁰ Det var vanlig praksis å deportere konene til arresterte partiledere. 19. juni 1937 sendte Stalin ut et notat om å øyeblikkelig deportere konene til en rekke slike ledere som Tukhatsjevskij, Kork, Jagoda, Radek og Bukharin. ”Zapiska I. V. Stalina o vysylke zjen osuzjdennykh rukovoditelej”, i *Lubjanka*, 226, dok. 103. [APRF f. 3]. Vi må imidlertid sette et skille mellom deportasjon og dødsstraff. Et personlig, hemmelig telegram fra Stalin til Kaganovitsj 23. august 1936 er interessant: ”It is obvious from Reingold’s testimony that Kamenev, through his wife Glebova, sounded out French Ambassador Alphan about the possible attitude of the French government toward a future ”government” of the Troyskyite-Zinovievite bloc. (...) This means that Kamenev must have disclosed to those foreigners the plans for the conspiracy and the assassinations of the VKP leaders. (...) Glebova is well informed about this whole filthy subject. Glebova must be brought to Moscow and subjected to a series of meticulous interrogations. She might reveal a lot of interesting things.” Davies *et. al.*, *Kaganovich*

Under sitt forhør i Lubjanka ble Larina bedt om å gjøre rede for Bukharins seks siste måneder før hans arrestasjon. Hun hevdet at han ikke var innblandet i kontrarevolusjonær virksomhet, ”...og det er ikke hva dere vil høre.” Etter flere måneders forhør rundt dette spørsmålet får hun beskjed av forhørslederen om å ”...’skrive det som det var’ (...) Hvis han nektet [innblanding i en blokk], så skriv – ’han nektet’.”¹⁴¹

”In the process, Stalin’s agents tried to guard against any initiatives Bukharin might be planning.”¹⁴² Kan det være at de rett og slett ikke lyktes med dette og at Bukharin var sin egen herre i retten? Han var tross alt, ”Openly contemptuous of Vyshinsky and ’thoroughly enjoying his fighting role’.”¹⁴³

Cohen har i sin bok med et sitat som en korrespondent fra *New York Times*, Harold Denny, skrev for avisen den 13. mars 1938. Jeg siterer også dette her fordi det i mine øyne godt illustrerer Bukharin i retten av en som faktisk var til stede, og fordi det viser noe av problemene rundt æsopspråket:

In all of Mr. Bukharin’s speech there was no trace of bombast, truculence or cheap oratory. It was a brilliant composition, delivered in a matter-of fact manner, and he was tremendously convincing. He was making his last appearance and last utterance on the world stage, where at times before he has played great parts, and he seemed simply and intensely an earnest man completely unafraid but merely trying to get his story straight before the world.¹⁴⁴

I fotnoten til dette sitatet skriver imidlertid Cohen at, “It should be noted, *though it cannot be explained*, that the same correspondent, Harold Denny, then wrote of the trials: ‘in the broad sense they are not fakes’.”¹⁴⁵ Dette kan ifølge Cohen ikke forklares, det vil si, det kan ikke forklares uten å sette spørsmålstegn ved æsopspråkteorien. Jeg skal ikke påstå at en slik teori er feil, jeg vil heller med dette stille spørsmålstegn ved om det er fruktbart å følge en slik teori slavisk. Når så Denny skriver at prosessene i vid forstand ikke er ”fakes”, så *kan* han jo ha vært en klarsynt korrespondent, ikke en ”uinvidd”, som ikke forstår æsopspråk.

Tucker deler Cohens syn om at beskyldningene fullt ut var falske. Han mener imidlertid å se et slags system i prosessene som på mange måter synes logisk. Dette systemet, eller ”algebraen”, som han kaller det, ”...was an elaborated expression of Stalin’s mind, that

Korrespondence, 338, dok. 143, [RGASPI f. 558]. Det er et interessant faktum at dette dokumentet aldri var ment for offentligheten, det er nokså avslørende for Stalins ståsted, han hadde ingen grunn til å ”overbevise” Kaganovitsj om noe. Uansett, vi kan ikke trekke sikre konklusjoner ut fra dette, men faktum er at Glebova ble henrettet, Larina overlevde.

¹⁴¹ Larina, *This I Cannot Forget*, 245-246. Larina spurte så ”hvem trenger dette?”, hvorpå forhørslederen, Sverdlov, svarer ”sjefen”. Ibid.

¹⁴² Cohen, *Bukharin*, 376.

¹⁴³ Ibid, 380.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid, 475, fn. 203. (Min kursivering.)

is, his characteristic ways of coming to term with certain sorts of actual events".¹⁴⁶ En del av tiltalen (men ikke hele), bygde på faktiske hendelser som Stalin i bunn og grunn hadde hovedskyld for. Stalin klarer således via prosessene å legge skylden for landets problemer på en oppdiktet opposisjonsblokk. Også språket må sees ut fra denne "algebraen"; kritikk av Stalin = "trotskisme", anti-stalinistiske artikler i Trotskijs avis *Opposisjonsbulletengen* [*Bulletin` oppozitsii*], = "brev fra Trotskij", ønsker om å fjerne Stalin fra makten, = "terrorisme", å fjerne Stalin, = "å drepe Stalin" osv.¹⁴⁷ Kort sagt, "algebraen" betydde at kritikk var det samme som opposisjon, som igjen innebar konspirasjon, dette betydde igjen forræderi. Der det for eksempel gjelder Radeks "terroristaktivitet" hadde dette utspring i de faktiske anti-stalinistiske samtaler som ble holdt blant partimedlemmer rundt 1932, men "...only through the algebraic formulas of the system did it take on the aspect of intended assassinations of the leadership."¹⁴⁸

Også jeg er av den oppfatning at mye av tiltalen var ment å skulle fungere som en slags lynavleder for befolkningens mange prøvelser og skuffelser. Noen av de grelleste eksemplene gikk for eksempel ut på at enkelte av de tiltalte skulle ha beordret kuer, griser og hester infisert med dødelige virus, eller for å ha stått bak det å blande glass og spiker i smør[!].¹⁴⁹ Når så Stalin "snur" fakta på hodet og får de tiltalte til å omskrive historien slik at den blir som han skulle ha ønsket, så har prosessene, i følge Tucker "...performed a cathartic function for him. (...) It must have been a supreme experience of vindictive triumph for Stalin to see hated men taking on themselves, before the Soviet and the world public, the blame for all that he had to repress in himself and his past, and explaining why *they* had committed *his* misdeeds."¹⁵⁰ Tucker har utvilsomt et poeng men han legger omtrent utelukkende vekt på Stalins person, alle anklagene må således sees ut fra hans psyke. Etter min, og også majoriteten av de såkalte revisjonistenes oppfattning, er en slik ensidig bruk av noe man kan kalle en "ovenfra-ned" forklaringsfaktor uholdbar. Stalins person må selvsagt med i ligningen, men andre forklaringsfaktorer bør også søkes.

Det at Bukharin aldri forsøker å legge skjul på sin egen skyld er i følge Tucker at hans taktikk i "antirettssaken" var en bevisst taktikk av selvanklage:

¹⁴⁶ Tucker, *Stalin*, 398. Formuleringen "algebra" kom opprinnelig fra Radek.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Ibid, 496. Videre hadde Grinko med overlegg skakkjørt rubelen og hisset opp befolkningen da de ble oppholdt i timevis i banken. Tsjernov hadde, på Rykovs ordre, hisset opp middelklassebøndene når de hadde blitt utsatt for de samme metodene som kun skulle gjelde for kulakkene, osv. Ibid. Det er nokså enkelt her å se at regimet forsøkte å bortforklare sine egne feiltagelser.

¹⁵⁰ Ibid, 501-502.

The view that Bukharin was not trying to defend himself may seem contradicted by his denial of guilt under various specific criminal charges. But only superficially was that a defensive move. He rejected the criminal charges not with a view to pleading innocent but rather with a view to making clear where the real guilt lay-in the political field. For this purpose, he had to point out that he was *not* guilty of certain things. So, the denial of the criminal charges was an organic part of the antitrial strategy. Only if the public or history should see the accused Bukharin as a political man would it see that the accuser Stalin was destroying a political tendency.¹⁵¹

Bukharins oppførsel virker som vi har sett noe merkelig og inkonsekvent, for meg virker det ikke som om han fulgte noen bestemt ”regi”. Med henhold til både Tuckers og Cohens påstander finner vi imidlertid flere merkelige eller vage uttalelser fra Bukharin som i høyeste grad kan synes å støtte deres syn. Spesielt èn uttalelse har gjerne blitt regnet for en slags ”kronen på verket” mht. påstandene om at Bukharin virkelig var fullstendig uskyldig i alle tiltalepunktene. Det gjelder hans formulering den 13. mars som går slik: ”Den tiltaltes tilståelse er et middelaldersk rettsprinsipp.”¹⁵² Tucker ser forståelig nok her en parallell til hekseprosessene: ”Here he was saying between the lines that in one of its aspects this trial is a witchcraft trial, and that we should not take the confession itself seriously since in such a trial the witch, as a matter of course, has to confess”.¹⁵³ På same måte mener Cohen at denne ene digresjonen, “...devalued his entire ‘confession’...”.¹⁵⁴

Det er vanskelig ikke å være enig med denne type konklusjoner. Men hvis man forsøker å unngå å se dette utsagnet i forhold til for eksempel æsopspråktheorien, kan man ikke også her tolke dette ut fra forskjellige ståsteder? La oss se på hele avsnittet:

Poenget er selvsagt ikke en slik anger [*raskajanije*], heller ikke min personlige anger. Den tiltaltes tilståelse er ikke det essensielle. Den tiltaltes tilståelse er et middelaldersk rettsprinsipp. Men her har vi også å gjøre med den totale ødeleggelsen av de indre kontrarevolusjonære krefter. Og man må være en Trotskij for ikke å legge ned våpnene.¹⁵⁵

Man blir kanskje ikke så mye klokere av dette men det kan jo være at Bukharin her kritiserer det faktum at det ikke ble fremlagt mye konkrete beviser under rettssaken. Uansett, Trotskij får et nytt spark av Bukharin som også henter til at opposisjonen nå er fullstendig knust. Kan det være at han egentlig sier noe slikt som at ”tilståelser spiller uansett ingen rolle – opposisjonen har tapt”? Vi må også ha i bakhodet at Bukharins ”spark”, ikke bare går mot Trotskij og Vysjinskij. Der det gjelder tilståelser sparker han, som vi har sett, også mot flere

¹⁵¹ Ibid, 500.

¹⁵² *Sudebnyj otsjet*, 688.

¹⁵³ Tucker, *Stalin*, 499.

¹⁵⁴ Cohen, *Bukharin*, 377.

¹⁵⁵ *Sudebnyj otsjet*, 688-689.

av sine medtiltalte. Cohen har identifisert Ivanov og Sjarangovitsj som "two agents provocateurs".¹⁵⁶ Dessuten gjelder dette også mot flere av de såkalte "vitnene", spesielt Jakovleva som innkriminalte Bukharin i mordforsøk på Lenin.¹⁵⁷ Kan det være disse Bukharin refererer til? Mitt poeng er at man kan ikke vite noe med sikkerhet. Problemet er at man sitter igjen med flere spørsmål enn svar. Kort sagt, heller ikke et utsagn som dette bør tolkes sort – hvitt.

Tucker og Cohen er som vi ser i all hovedsak enige. Det største skille dem i mellom er Stalins hovedmotiv for å ville rydde Bukharin av veien. For Cohen må Bukharin vekk siden han representerte et annerledes og bedre alternativ til Stalin-regimet, både økonomisk og politisk. "...even in defeat he remained a figure of 'immense authority' and importance in the party". I tillegg nøy han stor personlig popularitet og hans intellektuelle innflytelse var hele tiden merkbar.¹⁵⁸ Om dette alternativet ville ha fungert blir i bunn og grunn underordnet, Stalin kan ha sett Bukharins ideer som en trussel uansett. James Hughes har imidlertid overbevisende argumentert mot det han kaller "the 'Tucker-Cohen' thesis". For Stalin var personlig lojalitet langt viktigere enn politisk enighet.¹⁵⁹

Et hovedpoeng for Tucker er at Stalin helt fra 1933 hadde ivret for en allianse med Hitler. "Stalin, moreover, made this trial, as he had the previous one, a vehicle of exculpation in advance for his contemplated coming accord with Hitler".¹⁶⁰ Jeg er skjønt enig med Tucker der han mener at gammelbolsjevikene, deriblant Bukharin, ville ha stått i veien for en allianse mellom Stalin og Hitler. Nå må det jo også sies at Tucker har et poeng, den såkalte *Molotov – Ribbentrop pakten* ble som vi vet undertegnet 23. august 1939.

Teorien om at Stalin faktisk hadde et slikt langvarig mål har imidlertid sterkt blitt dratt i tvil av flere forskere de senere år. For eksempel Geoffrey Roberts har sett på de tysk-sovjetiske forhold gjennom 1930-tallet på bakgrunn av nyåpnede russiske arkiver (Tucker har stort sett kun basert seg på de tyske).¹⁶¹ Roberts konkluderer med at Stalin helst ville ha en allianse med vestmaktene Frankrike og England. At Molotov–Ribbentrop pakten ble undertegnet skyltes først og fremst vestmaktens manglende evne til å bestemme seg og må

¹⁵⁶ Cohen, *Bukharin*, 378.

¹⁵⁷ *Sudebnyj otsjet*, 391, ff.

¹⁵⁸ Cohen, *Bukharin*, 347.

¹⁵⁹ James Hughes, "Patrimonialism and the Stalinist System: The Case of S. I. Syrtsov." I *Europe Asia Studies*, vol. 48, no. 4, 1996.

¹⁶⁰ Tucker, *Stalin*, 502. Dette synet er noe av en hovedtese gjennom hele Tuckers bok.

¹⁶¹ Geoffrey Roberts, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War: Russo-German Relations and the Road to War, 1933-1941*. Macmillan Press Ltd. 1995.

således sees som et slags ”nest beste alternativ” for Stalin-regimet. I følge Roberts bestemte regimet seg for en allianse med nazi-Tyskland bare noen dager før undertegningen.¹⁶²

Som vi har sett, Tucker og Cohen er enige i at tilståelsene var 100% falske, mer konkret; det fantes ingen ”blokk”. Som Tucker bemerker; banker var dårlig styrt, jordbruket var dårlig planlagt, det var store mangler på alle slags varer og slike faktorer bidrog selvsagt til misnøyen i befolkningen: ”Quite possibly nails and glass turned up in Soviet butter. But these events did not occur as elements of a conspiracy by a ’Rightist-Trotskyist Bloc’. There was no such bloc and no such conspiracy”.¹⁶³ Mitt spørsmål blir; i hvilken grad skal man godta denne påstanden? Jeg mener at vi antakelig kan godta den første delen, men kan vi blindt godta at det ikke eksisterte noen form for blokk, at det ikke fantes noen som helst organisert motstand mot Stalin?

Det er ikke alle forskere som er enige med den siste delen av Tuckers påstand. Thurston har bemerket mye skittent spill under prosessene med henhold til bevis, rettfærdig juridisk prosedyre, og det faktum at Vysjinskij virket mer som en inkvisitor enn en jurist: ”Yet, the show trials were not concocted out of thin air”. Han baserer dette blant annet på at Trotskij og hans sønn Lev Sedov faktisk hadde opprettet en blokk med dissidenter inne i USSR i 1932.¹⁶⁴ Jeg vil komme tilbake til dette i det neste kapittelet.

Jeg har i denne delen forsøkt å vise at tolkning rundt Moskvaprosessene, her spesielt den tredje, ikke har noen fasitramme. Muligens har Tucker og Cohen rett, men man må få lov til å spørre om de *kan* ha tatt helt eller delvis feil i sine tolkninger. Mange såkalte revisjonistiske drøftinger legger an en mye mer åpen tone rundt for eksempel Bukharins oppførsel i retten og benytter seg sjelden av den type påstander som vi finner hos eksempelvis Tucker og Cohen: ”Although Bukharin’s real purpose will probably never be known, he *may* have been trying to fulfill his party duty (...) his rethoric *might* have been trying to send an Aesopian message to the party, (...) On the other hand, he *may* have been making a subtle attempt to save his life.”¹⁶⁵ Getty og Naumov legger her frem enda en tolkningsmulighet. Hadde Bukharin sagt seg skyldig i alt, så ville det ikke ha vært noen grunn til å spare ham. Men ved å hinte om at i hvert fall noen av anklagene var uriktige kan han ha øynet håp om at Stalin muligens ville spare ham.¹⁶⁶ Dette stemmer imidlertid ikke overens med Cohen: ”He

¹⁶² Ibid, se spesielt sidene 62-90. (Denne debatten er på ingen måte avsluttet.)

¹⁶³ Tucker, *Stalin*, 501.

¹⁶⁴ Thurston, *Life*, 25.

¹⁶⁵ Getty og Naumov, *The Road*, 526. (Min kursivering.)

¹⁶⁶ Ibid, 526-527. Dette stemmer også bedre overens med ”Brevet av 10. desember”. Se ovenfor, s.9.

knew that whatever his behavior, however little or much he complied, he would be shot with or without the trial; Stalin`s scenario required it.”¹⁶⁷ Noen bred enighet finnes som vi ser ikke.

Totalt urimelige anklager, som for eksempel det å putte glass og spiker i smør, supplert med åpenbare feil i saksfremstillingene, som for eksempel tilfellet med Hotell Bristol i København,¹⁶⁸ har gjort det vanskelig å tro at *noe* kan ha bakgrunn i faktiske hendelser. Jeg er fullstendig inneforstått med dette og jeg forstår godt at man kan trekke slike konklusjoner. Det er imidlertid, som jeg har forsøkt å vise, mulig å tolke Bukharins vitnemål i retten ut fra flere forskjellige ståsteder. Selv Molotov innrømmer at enkelte tiltalepunkter og tilståelser var vel utrolige. Når det gjelder for eksempel Bukharin og Rykov: ”I would even say that their confessions contained only 10% absurdities, perhaps less.” Han trodde ikke at Bukharin, Rykov eller Trotskij faktisk ville gi bort landområder, men fundamentet for prosessene var basert på faktiske forhold.¹⁶⁹

La oss klargjøre litt før neste kapittel. Hva er grunnprinsippene, eller aksiomene, til Cohen og Tucker? La oss identifisere de viktigste. For det første: Bukharins karakter. Han var fullstendig uskyldig i alle anklager. Fordi; A- Det var ikke mulig med noen opposisjon av slikt omfang. B- Bukharin var lojal overfor partiet og respekterte partienheten etter 1930. C- Han beviser sin uskyld via æsopspråk. For det andre: Stalins karakter. Han så det som nødvendig å ta livet av Bukharin. Fordi; A- Han mente at Bukharin var en trussel på grunn av hans politiske overbevisning. B- Alle tidligere opposisjonelle skulle ryddes av veien i henhold til en langsiktig plan.

Disse aksiomene er etter min mening stort sett subjektive vurderinger, ikke fakta – og min påstand er at de ikke kan dokumenteres, i hvert fall ikke utover enhver tvil. Hvis vi fjerner disse, hva står vi igjen med? Vi står igjen med en mer åpen historie, en historie som kan tolkes ut fra nye perspektiver og sees i et nytt lys. På bakgrunn av hva Bukharin innrømte skyld for, skal jeg nå koke det meste ned til spørsmålet: Fantes det en anti-stalinistisk blokk på 1930-tallet som inkluderte ”partiets største yndling”?

¹⁶⁷ Cohen, *Bukharin*, 375.

¹⁶⁸ En av de tiltalte under den første rettssaken i 1936 tilstod å ha møtt Sedov på hotell Bristol i København midt på 1930-tallet. Hotellet hadde imidlertid brent ned i 1917.

¹⁶⁹ Chuev og Resis, *Molotov*, 264.

KAPITTEL II

ANTI-STALINISTISK OPPOSISJON: 1928-1936

In actual fact, the Moscow Trials were not a senseless and cold-blooded crime, but Stalin's counterblow in the sharpest of political battles.

Vadim Rogovin

Som nevnt er Bukharins uttalelser under rettssaken i nær overensstemmelse med hans tilståelse fra 2. juni 1937. Tilståelsen er imidlertid mer utdypende, mer konkret, og mer oversiktelig. Jeg vil i denne delen ta utgangspunkt i nettopp *Tilståelsen*. Bukharin beskriver her den historiske utviklingen av høyregruppen med utgangspunkt i sine teoretiske, ”anti-leninistiske feil”. Jeg skal ikke her gå inn på tilståelsens teoretiske deler, jeg nøyer meg med å sitere Volkogonov:

As the Chekists were themselves incapable of penetrating Bukharin's theoretical 'errors', they told him to write them down himself. He did so in the form of a philosophical treatise: '1. My general theoretical anti-Leninist views; 2. The theory of the state and the theory of the dictatorship; 3. the theory of class struggle in conditions of the proletarian dictatorship ; 4. the theory of organized capitalism...' Only at the end of this 'treatise', composed in an NKVD prison, did he speak of political issues: his struggle against the Party, the origins of his 'school' with its counter-revolutionary aims and so on.¹⁷⁰

Volkogonov legger til at det Bukharin her skriver ikke var noe han selv trodde på. Det kan godt være at han har rett, at Bukharin fikk en beskjed å la; "...coordinate your theory with your crimes."¹⁷¹ Det kan imidlertid være at Bukharin følte at denne historisk-teoretiske forklaringen på hans ”synder” var viktig å få med. Også under rettssaken ivret han for å fortelle om dette.¹⁷² Akkurat disse spørsmålene er ikke hovedanliggende i denne oppgaven. Mer sentralt her er spørsmålet: Fantes det en blokk, og hadde Bukharin noen rolle i en slik?

Det tradisjonelle synet på Bukharin etter at han mistet sin ledende posisjon i 1929 går kort og godt ut på at han innrømte sitt nederlag og godtok Stalin som den ubestridte leder. ”Politically, then, Bukharin's role in 1930-33 was his least important since the revolution.”¹⁷³ Han ble nå en slags nyttig tjener for Stalin og han forble totalt lojal overfor ham.¹⁷⁴ At Bukharin ikke var med i noen organisert opposisjon blir forklart med at han ikke ville bryte

¹⁷⁰ Volkogonov, *Lenin*, 292.

¹⁷¹ Ibid, 293.

¹⁷² *Sudebnyj otsjet*, 344, ff.

¹⁷³ Cohen, *Bukharin*, 352.

¹⁷⁴ Cohen mener at Bukharin ikke bare hadde en slik tjenerrolle men at han gjorde motstand som best han kunne. For det første via sin store intellektuelle innflytelse og for det andre via flere artikler i *Izvestija* som kritiserte, igjen med æsopspåk, Stalin og regimet. Ibid, 347 ff.

partienheten i en tid som var svært vanskelig: "With circumstances as they were he saw no alternative to Stalin's leadership and considered any form of constructive opposition to be out of the question."¹⁷⁵ Enkelte av hans tilhengere som D. Maretskij og A. Slepko ble faktisk med i konspiratoriske opposisjonsgrupper men Bukharin brøt all kontakt med dem.¹⁷⁶ Også den utenrikspolitiske situasjonen bidro til hans holdning, Tyskland truet i Vest og Japan i Øst: Foran denne "dødelige fare" mente Bukharin i følge Medvedjev at enhet måtte komme først, det betød igjen å stille seg bak lederen – Stalin. "And so he had come to the conclusion that the best form of conduct must be a policy of the utmost loyalty to Stalin and the current Party leadership".¹⁷⁷ Dette er absolutt vektige argumenter men man må få spørre om denne tjenerrollen var akseptabel for 'partiets største teoretiker' som også fryktet at Stalins politikk var noe av en katastrofe. Cohen mener at Bukharin stod overfor Goethes dilemma: "...to exist in an environment which he necessarily held in contempt, and yet to be chained to it as the only one in which he could function...".¹⁷⁸ La oss se litt nærmere på denne perioden.

"Et desperat steg."

Etter den teoretiske innledningen i *Tilståelsen* beskrives så "Bukharinskolenes fødsel" i 1920-21 ved *Instituttet for røde professorer* (IKP), og dennes overgang til politisk virksomhet. Så følger utformingen av "den kontra-revolusjonære høyreorganisasjonen", altså hans allianse med Rykov og Tomskij, som delte hans synspunkter, "...selv om de ikke hadde noen klar teoretisk formulering".¹⁷⁹ Høyregruppens krefter bestod av: "1. Tomskij og fagforeningene. 2. Rykov og hans sekretærer samt folk i sovjetapparatet. 3. Bukharin og hans "elever". 4. "Moskovittene" med Uglanov i spissen." I det store og hele var høyregruppen en løst sammensatt organisasjon på denne tiden, men litt etter litt ble det etablert et uformelt hierarki med Bukharin som en av lederne.¹⁸⁰

Høyregruppen torde ikke å stole utelukkende på egne krefter, derfor lette de etter allierte – først og fremst Zinovjev-Kamenjev gruppen. De "relevante fakta" er i følge Bukharin: 1. Møtet med Kamenjev i hans leilighet. 2. Møtet med Pjatakov på sykehuset i Kreml, der også Kamenjev var med. 3. Hans og Tomskijs møte med Kamenjev på V. Sjmids datsja. Disse møtene "...kan betraktes som forsøk allerede da på å danne en politisk blokk mellom høyres kontrarevolusjonære organisasjon og den kontrarevolusjonære gruppen til

¹⁷⁵ Medvedev, *Bukharin*, 39.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Ibid, 68.

¹⁷⁸ Cohen, *Bukharin*, 351.

¹⁷⁹ *Litsjnyje pokazanija*, 3.

¹⁸⁰ Ibid.

Zinovjev og Kamenjev, samt med trotskistene via Pjatakov.”¹⁸¹ Møtet med Kamenjev i hans leilighet var i følge Bukharin det mest betydningsfulle. Selv om det ikke førte til noen konkrete politiske resultater så var det uansett det første forsøket på å opprette kontakt mellom to opposisjonsgrupper. Sokol’nikov hadde tatt Bukharin med til Kamenjevs leilighet: ”Jeg var i en veldig opprørt tilstand, og da kritiserte jeg skarpt partiets politikk, Stalins politikk som en borgerkrigspolitikk, en politikk av sult, en politikk som medførte utvisning av gamle partimedlemmer osv.”¹⁸²

Denne samtalen fant sted under Sentralkomiteens plenumsmøte i juli 1928. Det var øyensynlig her at Bukharin for alvor oppfattet Stalins politikk som en katastrofe. Bukharin og hans tilhengere, som nå var i minoritet i politbyrået, ”...faced a ruthless, skilled adversary determined 'to cut our throats' and whose policies were 'leading to civil war. He [Stalin] will have to drown the uprisings in blood'.”¹⁸³ Cohen beskriver dette møtet nokså presist som et “desperate steg”, og at Bukharin med dette klart brøt med partidisiplinen.¹⁸⁴ De to store spørsmålene her blir da: Var dette virkelig et forsøk på å opprette en opposisjonsblokk, og hvis ja, ble det med forsøket?

Larina bekrefter Bukharins store irritasjon og skuffelse etter juli-plenumet over Stalins moral og politiske linje, men hun slår fast at det ikke var snakk om noen ”blokk”, samtalen var ”...purely emotional, not conspiratorial.” Videre at verken Rykov eller Tomskij visste om denne samtalen, ergo; det kan ikke ha vært snakk om noen ”blokk”.¹⁸⁵ Cohen er ikke enig: Både Bukharin, ”...Rykov and Tomsky agreed; 'it would be better to have Zinoviev and Kamenev in the Politburo now than Stalin. ...The disagreements between us [høyre] and Stalin are many times more serious than were our disagreements with you.”¹⁸⁶ Bukharin sammenlignet her Stalin med Gjengis Khan, hvis linje var ødeleggende for revolusjonen. I følge Cohen var Bukharin fanget i en Hamlet-lignende posisjon, fordi han ønsket – men ikke klarte, å føre kampen åpent. Dette fordi han var redd for at Sentralkomiteen ville vende seg mot enhver som forsøkte å frembringe en åpen splittelse.¹⁸⁷ Bukharin, ”...left, swearing Kamenev to secrecy and warning that they were under surveillance. They were to meet twice

¹⁸¹ Ibid, 5.

¹⁸² Ibid. Isaac Deutsher skriver at Bukharin var meget bekymret da vedtaket om å utvise Trotskij ble fattet. Bukharin ”...ever more dreading the 'new Gengihz Khan', screamed, wept and sobbed at the session.” *The Prophet Unarmed: Trotsky 1921-1929*, Oxford University Press, 1960, 469.

¹⁸³ Cohen, *Bukharin*, 290.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Larina, *This I Cannot Forget*, 113-114. Hun skriver også her at dette møtet fant sted på gaten, ikke i Kamenjevs leilighet.

¹⁸⁶ Cohen, *Bukharin*, 290.

¹⁸⁷ Ibid, 291.

again that year in equally melancholy and pointless sessions.”¹⁸⁸ Har Cohen rett i at fremtidige møter virkelig var “pointless”?

Det synes uansett rimelig klart at dette møtet var et forsøk på å etablere en blokk. Alexander Vatlin er enig: Under juli-plenumet, der det hadde gått opp for Bukharin at han hadde blitt utspilt, så bestemte han seg ”...upon a step which he had denounced a thousand times in previous years. He began to seek allies among the oppositionists. (...) Although Bukharin did not openly offer to form a bloc with Trotsky (only Zinoviev and Kamenev were involved), it was a question of a possible combination of all against Stalin.”¹⁸⁹ Vatlin mener også at Kamenjev ikke var i stand til å ta de raske beslutningene som dette møtet krevde og at Trotskij betraktet hans offentlige beklagelse i Sentralkomiteen som noe bortimot en kapitulasjon. Kamenjev hadde imidlertid fortsatt god kontakt med Trotskij, noe som kommer klart frem i enkelte notater som han overrakte ham: ”I gave him [Bukharin] your (personal) letter. He read it and said he is afraid of having things on paper. He is afraid a written article would bring trouble. It would be better to talk about the programme in person.”¹⁹⁰ Dette notatet kan som vi ser også gi oss en god indikasjon på hvorfor mangelen på dokumentariske beviser angående en ”blokk” er så påfallende. Bukharin og andre var etter alle solemerker ytterst forsiktige. Hvis vi så antakeligvis kan svare ja på spørsmålet om dette var et forsøk på å opprette en blokk, så må vi nå spørre – ble det med forsøket?

Muligens ligger noe av svaret i memoarene til Jules Humbert-Droz. Han var en av grunnleggerne til det sveitsiske kommunistpartiet og dessuten en av de høyere lederne i Komintern på 1920-tallet. Samtalen Humbert-Droz her refererer til, foregikk antagelig i mars 1929. Humbert-Droz ble, som ledd i Stalins operasjon for å kvitte seg med høyreelementene i Komintern, sendt til Latin-Amerika i april: ”Før jeg reiste, besøkte jeg Bukharin en siste gang, usikker på om jeg ville se ham igjen når jeg kom tilbake. Vi hadde en lang og oppriktig samtale. Han satte meg inn i kontaktene som hans gruppe hadde tatt med Zinovjev-Kamenjev fraksjonen for å koordinere kampen mot Stalins makt.”¹⁹¹ Humbert-Droz satte imidlertid ikke særlig pris på en slik forbindelse, han var redd for at de politiske uoverensstemmelsene ville bli for store: ”Dagen etter en felles seier over Stalin vil de politiske problemene skille oss. Denne blokken er en blokk uten prinsipper, den vil smuldre opp før den fører til noe.” Det

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Alexander Vatlin, ”On the verge of the break: Trotsky and the Comintern in 1928.” i Terry Brotherstone og Paul Dukes, *The Trotsky Reappraisal*, Edinburgh University Press, 1992. 60.

¹⁹⁰ Ibid. Dette programmet er antakelig Trotskijs kritikk av Kominterns program. Ibid. Vatlin legger til at ”In the circumstances and the allusions of this conversation there is too many secrets that historians will have to reveal.” Ibid. Jeg er hjertens enig.

¹⁹¹ Humbert-Droz, *De Lenine*, 379.

neste punktet er spesielt verd å merke seg: ”Bukharin fortalte meg også at de hadde bestemt seg for å gjøre bruk av individuell terror for å bli kvitt Stalin.” [*décide d’ utiliser la terreur individuelle pour se débarrasser de Staline.*]¹⁹² Igjen kom Humbert-Droz med innvendinger. Det er muligens på sin plass å beskrive ham som noe profetisk: Han skriver videre at han advarer mot å bruke individuell terror fordi det, etter hans oppfatning, er stor fare for at en slik terror vil bli snudd mot dem selv. Videre var hans antagelse at Stalins linje ville åpne øynene til kommunister flest, og så føre til en kursendring; kampen burde kun føres på det politiske plan.

Bukharin hadde uten tvil forstått at jeg ikke bandt meg blindt til hans fraksjon som hadde som eneste programpost å få Stalin til å forsvinne. Dette var vårt siste møte. Han hadde tydeligvis ikke tillit til den taktikken som jeg foreslo. Han visste også helt sikkert, bedre enn meg, hva slags kriminelle handlinger Stalin var kapabel til. Kort sagt, de som etter Lenins død, og i følge hans testamente kunne ha likvidert Stalin politisk, forsøkte å eliminere ham fysisk [*à l’éliminer physiquement*], men han hadde fullt og fast grep om partiet og det statlige politiske apparatet.¹⁹³

Dette er sterk kost. Hvis dette medfører riktighet så betyr det at det mest sannsynlig eksisterte en blokk, at Bukharin var med i denne, og at de hadde bestemt seg for å ta livet av Stalin allerede i 1929. Verken under rettssaken eller i *Tilståelsen* beskriver Bukharin noe slikt. Jeg har ikke funnet noe konkret som støtter akkurat denne uttalelsen, og som nevnt bør man være generelt skeptisk til memoarlitteratur. Men før vi slipper Humbert-Droz helt, la oss se litt nærmere på hans bakgrunn og motiver. For det første, dette er ikke rykter, annenhånds overleveringer eller lignende, Humbert-Droz hørte dette fra Bukharin selv. For det andre hadde han, mildt sagt, lite til overs for Stalin, men var en meget god personlig venn og kollega av Bukharin. For det tredje, han skrev ikke sine memoarer under press fra noe hold. Hvorfor skulle han lyve, eventuelt – hvorfor skulle Bukharin lyve for ham? Jeg kan ikke finne noen plausible forklaringer. På den annen side så er det gode grunner for at Bukharin ikke ville legge alle kortene på bordet, verken under rettssaken eller i *Tilståelsen*. Det bør også nevnes at Komintern-historikere i mange år har benyttet seg av både memoarene og arkivet til Humbert-Droz, og disse blir generelt beskrevet som pålitelige og nyttige.¹⁹⁴ Vi kan ikke blindt godta disse utsagnene før de eventuelt blir støttet av andre kilder, men vi kan heller ikke blankt avvise dem.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid, 379-380.

¹⁹⁴ Kevin McDermott og Jeremy Agnew, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Macmillan Press Ltd., 1996, 268.

At møtet mellom Bukharin og Kamenjev fant sted er ikke lenger kontroversielt, Bukharin selv innrømte da også dette ganske snart og angret offentlig flere ganger i årene som kom.¹⁹⁵ Han hadde da heller ikke noe valg ettersom et referat av dette møte ble gjengitt i *Opposisjonsbulletengen* kun kort tid etter. La oss nå se litt på opposisjonsgrupper som vi vet eksisterte.

Et klima for opposisjon?

I perioden 1930-33 kom det, i tillegg til utbredte bondeopprør på landsbygda og streiker i flere byer, også frem opposisjon innad i partiet. De mest kjente organiserte gruppene var; *Syrtsov-Lominadze* gruppen som ble avdekket i 1930, Rjutinplattformen og *Smirnov-Tolmatsjev-Eismont* gruppen, i 1932.¹⁹⁶ Det bør nevnes at utgangspunktet for disse gruppene var nokså likt; et ønske om å fjerne Stalin, og å foreta en, i hvert fall delvis, tilbaketrekning til NEP. På denne tiden sirkulerte det også anonyme flygeblader og det kom til diverse sporadiske protester med omtrent samme innhold, alle de nevnte var "...Bukharinist in economic outlook."¹⁹⁷

I 1929-30 ble det sendt flere brev til Sentralkomiteen og til USSRs sentrale eksekutivkomitè, disse brevene krevde at Stalin og hans klikk måtte fjernes fra sine ledende posisjoner i parti og stat. Sergej I. Syrtsov, en kandidatmedlem til politbyrået, tok på seg rollen som talsmann for slike krav. Allerede under juli-plenumet i 1928 hadde angivelig Syrtsov sagt til sine tilhengere at han ville ta opp spørsmålet om å fjerne Stalin som generalsekretær. Gruppen hans kjempet mot Stalin hovedsakelig rundt økonomiske spørsmål. Denne gruppens nederlag i 1930 var først og fremst et resultat av at den var infiltrert av GPU-agenter på Stalins ordre.¹⁹⁸

James Hughes mener å ha avdekket et slags patron-klient forhold mellom Stalin og flere av de yngre medarbeiderne som støttet ham på 1920-tallet.¹⁹⁹ En av disse var altså Syrtsov som hadde vært en lojal stalinist gjennom mesteparten av 1920-tallet, og var medlem

¹⁹⁵ Se for eksempel Bukharins beklagelse til sentralkomiteen 19. desember 1930. i Getty og Naumov, *The Road*, 45-50. Dok. 1. [RTsKhIDNI, f.17]

¹⁹⁶ Grunnet plassmangel vil jeg ikke gå inn på den sistnevnte. Jeg vil bare nevne at denne gruppen ble avdekket i november 1932. Den bestod av de fremstående partilederne N. B. Eismont, V. N. Tolmatsjev, og ikke minst A. P. Smirnov – partimedlem fra 1898 og sentralkomitemedlem fra 1912. Denne gruppen skal ha hatt planer om å avsette Stalin som partileder. Se Getty og Naumov, *The Road*, 75, ff.

¹⁹⁷ Cohen, *Bukharin*, 348. For anti-stalinistiske holdninger på "grasrota", se Sarah Davies, *Popular Opinion in Stalin's Russia*, Cambridge University Press, 1997.

¹⁹⁸ Boris Starkov, "Trotsky and Ryutin; from the history of the anti-Stalin resistance in the 1930's." i Terry Brotherstone og Paul Dukes, *The Trotsky Reappraisal*, Edinburgh University Press, 1992. 71.

¹⁹⁹ James Hughes, "Patrimonialism and the Stalinist System: The Case of S. I. Syrtsov." i *Europe Asia Studies*, vol. 48, no. 4, 1996, 551-568.

av hans ”indre sirkel”.²⁰⁰ Det viktigste i en slik patron-klient kontrakt var politisk lojalitet. Syrtsov hadde stilt opp for Stalin, først mot den forente opposisjonen, deretter mot høyreopposisjonen. Syrtsovs synspunkter på økonomien og oppbyggingen av sosialismen var imidlertid langt mer bukharinistisk enn stalinistisk. Allerede under korn-krisen, vinteren 1927-28 hadde han vært i konflikt med Stalin. Syrtsov hadde, som Bukharin, et langt mer moderat perspektiv. I 1929 snakket han Stalin midt imot mht. kollektiviseringen, og han begynte nå en ”...sustained period of biting criticisms of Stalinist policy excesses.”²⁰¹ Han hintet også om at den feilslåtte politikken var et resultat av mer fundamentale problemer – det stalinistiske regimet.²⁰² I 1930 slo han seg sammen med Veso Lominadze som hadde sin egen anti-stalinistiske klikk, den såkalte *Sten-Lominadze gruppen*. Deres taler og diverse åpne brev var i realiteten et anti-stalinistisk manifest. I tillegg til uenigheter angående økonomisk politikk var denne gruppen også, igjen som Bukharin, bekymret for partidemokratiet, de mente at Politbyrået var en fiksjon.²⁰³ De diskuterte således planer om å få støtte til å kaste Stalin som generalsekretær. Det var først nå at Stalin reagerte: ”...he recognised that his own position was the target of the group, rather than policy differences,”²⁰⁴ Stalin tolererte altså Syrtsovs skarpe angrep på hans politikk og besluttet å fjerne ham først da han hadde startet en politisk kampanje mot Stalin selv.

The rise and fall of Syrtsov’s career could be seen as emblematic of the Stalinist network and confirms, contrary to the ‘Tucker-Cohen’ thesis, that in the construction of his patrimonial network Stalin was concerned less with programmatic cohabitation with his clients and more with personal ties of loyalty.²⁰⁵

Syrtsov-Lominadze affæren får dessuten en ekstra interessant dimensjon i denne oppgaven fordi Bukharin, både under rettssaken og i *Tilståelsen* nevner den: Informasjon som Bukharin fikk fra sine medarbeidere i distriktene viste at det, spesielt blant ungdommen, var stor oppslutning rundt ideen om å etablere kontakt mellom høyregruppen og trotskistene-zinovjevittene. ”Det var kjent for alle, også for den såkalte ”høyre-venstre” blokken – Syrtsov og Lominadze, denne blokken gav uttrykk for, grunnleggende den samme tendensen.”²⁰⁶ Under rettssaken: ”Det var omtrent nå, når vi rekrutterte folk for palasskuppet, at den politiske blokken med Zinovjev og Kamenjev oppstod. I denne perioden hadde vi også kontakt med

²⁰⁰ Ibid, 555.

²⁰¹ Ibid, 560.

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid, 562.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid, 565.

²⁰⁶ *Litsjnyje pokazanija*, 7.

Syrtsov og Lominadze.”²⁰⁷ At slike grupper i hvert fall var kjent med hverandre er kanskje ikke så rart. Det kan for eksempel nevnes at Syrtsov holdt en tale ved IKP den 20. februar 1930 der han tok sin kritikk av Stalin til nye høyder. Han beskrev den offisielle politikken som ”...’the most shameful travesty of Soviet power’. In a coded critique of Stalin, he blamed the excesses on ’paper tempos’ and ’bureaucratic optimism’.”²⁰⁸ IKP var, som Bukharin selv skriver, fødestedet for “Bukharin-skolen”, og mange av “elevene” hadde på denne tiden fått høye stillinger nettopp her. Det er sannsynlig at flere av disse hørte Syrtsovs tale og kom i prat med ham.²⁰⁹ Uansett, Syrtsov og Lominadze ble sparket ut av sentralkomiteen,²¹⁰ de ble nå også satt i sammenheng med Martemjan N. Rjutin, et forhenværende sentralkomiteemedlem som i september 1930 hadde blitt sparket ut av partiet etter en lang periode med kritikk av det stalinistiske regimet.²¹¹

Rjutin gav sitt navn til den kanskje mest betydningsfulle opposisjonsgruppen noensinne i USSRs historie – Rjutinplattformen. Rjutin hadde i 1932 fortsatt kontakt med motstandere av Stalin i partiet og i mars ble det holdt en konferanse i det som ble kalt *Unionen av marxist-leninister*. Dette møtet resulterte i to dokumenter. Det ene var et kort sammendrag av kritikken mot Stalin og hans politikk, *Til alle medlemmer av VKP(b)*, dette oppfordret alle partimedlemmer til å gjøre motstand mot regimet som best de kunne.²¹² Det andre dokumentet var det klart viktigste, det har i ettertid blitt kjent som nettopp Rjutinplattformen. Tittelen var opprinnelig *Stalin og krisen i proletariatets diktatur*, og var på 194 sider.²¹³ Gruppens program ble flere ganger revidert før en komité endelig vedtok plattformen den 21. august. Komiteen bestod av de erfarne bolsjevikene M. S. Ivanov, V. N. Kaiurov, P. A. Galkin og P. P. Fjedorov. Plattformen ble sirkulert i stort antall i Moskva, Kharkov og andre byer.²¹⁴ Flere av Bukharins ”elever” var også medlemmer av denne gruppen, blant andre Slepkov, Maretskij og Petrovskij.²¹⁵ Dette manifestet var et frontalangrep på Stalins politikk, hans styringsmetoder og hans personlighet. Essensen er at Stalin-regimet har brutt totalt med Lenin, proletariatets diktatur har blitt til ledelsens diktatur,

²⁰⁷ *Sudebnyj otsjet*, 349.

²⁰⁸ Hughes, ”Patrimonialism”, 560.

²⁰⁹ Også Cohen beskriver IKP som noe av en høyborg for Bukharin-sympatisører. *Bukharin*, f. eks. 285.

²¹⁰ Det har vist seg at Stalin kun foreslo å degradere dem til kandidatmedlemmer, men at majoriteten i sentralkomiteen stemte for å utvise dem. Se Getty og Naumov, *The Road*, 52.

²¹¹ Hughes, ”Patrimonialism”, 563.

²¹² Getty og Naumov, *The Road*, 52. Rjutin var, etter eget forslag, ikke formelt medlem siden han nå ikke lenger var medlem av partiet.

²¹³ Dokumentet er utgitt i sin helhet i *Izvestija KPSS*, nr. 8-12, 1990. Deler er også gjengitt i Getty og Naumov, *The Road*, 54-58.

²¹⁴ Getty og Naumov, *The Road*, 53. Se også Vagsberg, *The Prosecutor*, 54-55.

²¹⁵ Cohen, *Bukharin*, 343.

ergo – Stalin må fjernes: "Elimination of Stalin's dictatorship may be fulfilled only by the party and the working class, and they will fulfil it, whatever the difficulties to be overcome and whatever the sacrifices it will require..."²¹⁶ Det står ikke noe konkret om at Stalin skal drepes, men regimet tolket det helt klart dit.²¹⁷ Et annet viktig aspekt ved dette manifestet var trusselen om å ta kampen om lederskapet utenfor partiet. Dette var ledelsens verste scenario, partienheten var alfa og omega. Getty og Naumov har også bemerket at en slik åpen kamp ikke bare innebar fare for en høyre-venstre splittelse, men også en enda mer potensielt ødeleggende splittelse mellom topp og bunn. En slik fare var spesielt akutt i 1932 da enkelte lokale ledere nektet å bruke så harde midler som ble krevd sentralt under kollektiviseringen.²¹⁸ Den forente opposisjonen hadde også forsøkt å ta kampen utenfor partiet noen år før, og da som nå, var reaksjonene (nokså) sterke; eksklusjon fra partiet og i noen tilfeller arrestasjon. Rjutin fikk 10 års fengselsstraff (den lengste), men ble skutt i 1937. Et ubekreftet rykte²¹⁹ skal ha det til at Stalin krevde dødsstraff for Rjutin i 1932 men at dette ble hindret av en liberal gruppe i partiet. Dette ryktet har sitt opphav i det såkalte *Brevet fra en gammelbolsjevik* og vil bli drøftet litt senere i denne oppgaven.

I 1928 hadde også Rjutin sett Trotskij som den store faren for partiet og revolusjonen. I 1932 hadde han imidlertid snudd, hans inntrykk nå var at Trotskijs prognose hadde slått til – partiet degenererte så hurtig at noe måtte gjøres. Starkov mener at en slik 180-graders dreining mht. Trotskij ikke hadde vært enkelt for Rjutin men, "Evidently, all who in their time had fought actively against the Left Opposition were coming to that opinion."²²⁰

At Rjutinplattformen hadde sitt utspring i høyresiden i partiet, eller det at flere av "elevene" var med i denne Unionen er selvsagt ikke nok for å slå fast at Bukharin hadde noe med denne å gjøre. I *Tilståelsen* skriver imidlertid Bukharin at det var slik. Forklaringen går som følger: På begynnelsen av sommeren 1932 stod igjen spørsmålet om høyreplattformen frem. 1929-plattformen var foreldet, mye hadde forandret seg. En konferanse ble så arrangert, foruten *troikaen*, Bukharin, Rykov og Tomskij, var også Uglanov tilstede. Konferansen ble holdt på Tomskijs datsja. Det ble bestemt å ta fatt på arbeidet med en ny plattform, men samtidig bevare 1929-plattformens sterke sider. Orienteringen om å styrte partiledelsen med makt [*nasilstvennogo*] ble dagens orden. Plattformen skulle først lære opp "guttene" [*'rebjata'*] til Uglanov, som sa seg enig. Plattformens overordnede retningslinjer ble nedfelt,

²¹⁶ Getty og Naumov, *The Road*, 58.

²¹⁷ Starkov, *Trotsky and Ryutin*, 75.

²¹⁸ Getty og Naumov, *The Road*, 60.

²¹⁹ Formuleringen "unsubstantiated rumor" har jeg lånt fra, *Ibid*, 54, fn.23.

²²⁰ Starkov, *Trotsky and Ryutin*, 72.

den ble kjent som Rjutinplattformen. Plattformen var i følge Bukharin under ledelse av Uglanov.²²¹ Før Bukharin dro på ferie sommeren 1932 sa han seg enig i å innkalle til en ny konferanse. Initiativet kom "...hvis jeg ikke husker feil fra A. Slepkov, som sommeren 1932 kom fra Samara til Moskva, og som fremstod som den hovedorganisatoriske kraft for 'elevene'."²²² Denne konferansen ble avholdt mot slutten av sommeren 1932 i Bukharins fravær, kontakt med høyresenteret ble holdt av Slepkov via Tomskij. Her fikk platformen sin offisielle sanksjon på vegne av høyreledelsen. Plattformen bygde på palassrevolusjon, terror og en blokk med trotskist-zinovjevist organisasjoner men, "Da jeg [Bukharin] kom fra ferie, var størstedelen av konferansedeltakerne arrestert."²²³

Bukharins og Rykovs uttalelser under rettssaken går mye på det samme. Rykov: "Rjutinprogrammet ble diskutert sommeren 1932. (...) Plattformen fikk sitt navn fra Rjutin fordi det var utgitt av høyretilhengere, Rjutingruppen – fra Uglanovs Moskvaorganisasjon."²²⁴ Bukharin: "Rjutinplattformen ble vedtatt på konferansen høsten 1932 – denne datoen markerer begynnelsen på mitt høyforræderi."²²⁵ Rykov uttrykker seg så noe poetisk: "Rjutindokumentet var graviditeten – Rjutinplattformen [altså programmet] var spedbarnet."²²⁶

Hva så med Trotskij og trotskistene oppe i alt dette? I 1932 hadde Trotskij skrevet et brev til Politbyrået der han uttalte at det å redde revolusjonen stod og falt på én ting – å fjerne Stalin.²²⁷ Selv om mange av Trotskij's tilhengere hadde gitt opp sin motstand mot Stalin etter hans venstredreining med "revolusjonen ovenfra" (som var mer riktig sett ut fra deres perspektiv), så hadde Trotskij og flere støttespillere definitivt ikke gitt opp kampen.

Although the Riutin platform originated in the right wing of the Bolshevik Party, its specific criticisms of the Stalinist regime were in the early 1930's shared by the more leftist Leon Trotsky, who also had sought to organize political opposition "from below." (...) Like the Riutin group, Trotsky believed that the Soviet Union in 1932 was in a period of extreme crisis provoked by Stalin's policies. (...) According to Trotsky, Stalin had brought the country to ruin.²²⁸

Nyere forskning har vist at Trotskij definitivt opprettet en blokk med andre opposisjonelle inne i USSR. Myten om at det ikke eksisterte noen trotskist-opposisjon og at det dermed ikke var noe grunnlag for anklagene under Moskvaprosessene har også her opphav hos den

²²¹ Det kan nevnes at Rjutin var en hovedmann i Moskvaorganisasjonen på midten av 1920-tallet: "In those days he was spoken of as the leader of 'Uglanovs hooligans'." Starkov, *Trotsky and Ryutin*, 71.

²²² *Litsjnyje pokazanija*, 6.

²²³ *Ibid*, 7.

²²⁴ *Sudebnyj otsjet*, 150-151. Se også 347, ff.

²²⁵ *Ibid*, 155.

²²⁶ *Ibid*, 156.

²²⁷ Starkov, *Trotsky and Ryutin*, 71.

²²⁸ Getty og naumov, *The Road*, 61.

overnevnte Orlov: "It must be noted that these developments are not mentioned by Alexander Orlov, still the key source for Western accounts arguing that Stalin fabricated the show trials from nothing."²²⁹

Allerede i mai 1931 hadde Sedov møtt den tidligere opposisjonelle og Trotskij's personlige venn Ivan N. Smirnov i Berlin. De ble enige om at Smirnov, hvis han fant det mulig, skulle sende informasjon angående økonomiske og politiske forhold i USSR til Trotskij og Sedov. I løpet av våren og sommeren 1932 ble dette samarbeidet formalisert. Vi vet nå at trotskisten E. S. Gol'tsman fungerte som kurør mellom Sedov og Smirnov.²³⁰ Den anti-stalinistiske blokken ble etablert i juni 1932. Smirnovs gruppe hadde nå inngått samarbeid med andre opposisjonsgrupper. Trotskij skrev til Sedov at han følte det var mulig å samarbeide med denne blokken.²³¹ "Trotsky was excited by the prospect but cautious about his follower's participation in the bloc. It could be only a loose coalition, not a merger of groups against Stalin."²³² Kort tid etter informerte Sedov sin far om at blokken var etablert, den bestod nå av trotskister og zinovjevitter.²³³ Det har også blitt fastslått at Trotskij, fra begynnelsen av 1932 skrev hemmelige, private brev til Radek, Sokol'nikov, Jevgenij Preobrazjenskij og andre opposisjonelle i USSR.²³⁴ Men hvor bred ble denne blokken?

More concretely, in late 1932 Trotsky was actively trying to forge a new opposition coalition in which former oppositionists from both the left and the right would participate. (...) Trotsky accepted Smirnov's proposal of a united oppositional bloc that would include both leftist and rightist groups in the USSR. Trotsky favoured an active group: "One struggles against repression by anonymity and conspiracy, not silence." (...) Sedov wrote to his father that "it [blokken] embraces the Zinovievists, the Sten-Lominadze group, and the Trotskyists old '.....'."²³⁵

Trotskij annonserte så i *Opposisjonsbulletengen* at de første skritt mot organiseringen av "Bolsjevik-leninistene" hadde blitt tatt.²³⁶ Gol'tsman var av den oppfatning at, "...participation in the bloc by the Right Opposition was desirable."²³⁷ Kunne virkelig en slik blokk eksistere i Stalins Russland? Vi bør huske på at sovjetsamfunnet på denne tiden ikke var så monolittisk som det dominerende synet i forskningslitteraturen har antatt inntil nylig.

²²⁹ Thurston, *Life*, 26. Se også over, side 10.

²³⁰ Ibid, 25; også Vadim Rogovin, *1937: Stalin's Year of Terror*, Mehring Books Inc. 1998. 61.

²³¹ Rogovin, *1937*, 62.

²³² Thurston, *Life*, 26.

²³³ Ibid.

²³⁴ Ibid, 25; også Getty og Naumov, *The Road*, 62.

²³⁵ Getty og Naumov, *The Road*, 62, det siste ordet er borte fra originaldokumentet, Ibid. Også en "Safarov-Tarkhanov" gruppe blir nevnt, de har enda ikke formelt blitt med i blokken men "...they will enter soon." John Arch Getty, "Trotsky in Exile: The Founding of the Fourth International" i *Soviet Studies*, Vol. 38, No. 1 (Jan., 1986), 28.

²³⁶ Getty og Naumov, *The Road*, 62.

²³⁷ Getty, "Trotsky in Exile", 28.

Anti-stalinistiske holdninger var karakteristiske blant proletariatet og særlig blant bønder og intelligentsiaen. Rogovin skriver at Trotskij's kontakt med sine allierte i USSR "...was outstandingly maintained."²³⁸ og at tross for OGPU's spaning og etterforskning så klarte de ikke å avsløre møter, korrespondanse eller annen form for kontakt. "And far from all the opposition contacts innside the Soviet Union were tracked down."²³⁹ Selv om det ble gjennomført en rekke arrestasjoner mot slutten av 1932 og begynnelsen av 1933 (for eksempel av N. I. Smirnov og Sergej Mratsjkovskij), så var det ingen av disse som avslørte blokken. Derfor var flere av dens medlemmer på frifot frem til 1935-1936. Det var først etter den intense etterforskningen rundt mordet på Kirov i desember 1934, at regimet fant ut om opprettelsen av blokken i 1932.²⁴⁰

Vi har allerede sett at Bukharin var 'redd for å ha ting på papir'. Trotskij og Sedov overlot sannsynligvis heller ikke noe til tilfeldighetene. I 1936, etter at NKVD hadde begynt å avsløre 'trotskistiske forbindelser', skrev Sedov at lekkasjen må ha vært i Russland: "*No one besides L. D. [Lev Davidovitsj (Trotskij)] and I has ever known anything about the Russian comrades whom I see abroad.*"²⁴¹ Det var selvsagt et slag for blokken at ledende medlemmer som Smirnov ble arrestert: "In connection with their [OGPU's] roundup of suspected participants in the Riutin group, nearly all the leaders of the new bloc were pulled in for questioning."²⁴² Mange av disse ble arrestert. Sedov skrev så til sin far at til tross for dette slaget så er "... medarbeiderne på lavere plan [i blokken] trygge."²⁴³

Perioden rundt 1932 "...saw a considerable resumption of activity by those supporters of Trotsky who had survived the break-up of their group (...) these groups tried to make contact with members of the Union of Marxist-Leninists. Copies of the 'Appeal Manifesto' and the platform were circulated for discussion."²⁴⁴ I følge Starkov kom det informasjon fra OGPU og Den Sentrale Kontrollkomisjonen som viste at:

(...) in Moscow, Leningrad, Kharkov, Minsk, Novosibirsk, Tomsk and other towns, leaflets with Trotskyist content began to appear more frequently, and, at the same time, such groups became consolidated. This was especially observable among the youth. It was therefore no accident that, in all the trials of 'enemies of the people', the year 1932 was to figure as 'the period of actual unification of all

²³⁸ Rogovin, *1937*, 63.

²³⁹ Ibid. Ironisk nok virker det som at Smirnov og flere andre ble arrestert "...by accident. It seems that a provocateur in their midst had denounced them on a separate matter." Getty, "Trotsky in Exile", 28.

²⁴⁰ Rogovin, *1937*, 63-64.

²⁴¹ Ibid, 64.

²⁴² Getty og Naumov, *The Road*, 63.

²⁴³ Ibid; se også Thurston, *Life*, 26.

²⁴⁴ Starkov, *Trotsky and Ryutin*, 73.

the counter-revolutionary forces drawn from the oppositional groups, from the Trotskyists to the Bukharinists'.²⁴⁵

Som vi ser var det utvilsomt kontakt mellom trotskister og "bukharinister",²⁴⁶ men hva med Bukharin selv og de andre lederne? "...both Riutin and Trotsky had practically given up hope on the well-known leaders of the oppositions of the 1920s and had pinned their hopes on rank and file members to carry the banner against Stalin."²⁴⁷ Sedovs ord om at 'medarbeiderne på lavere plan er trygge' støtter dette utsagnet. At det i Rjutinplattformen blir fremsatt negative kommentarer om Bukharin og Rykov er også et faktum.²⁴⁸ Under rettssaken forklarer imidlertid Bukharin og Rykov at dette var et bevisst forsøk på å villedes.²⁴⁹ Bukharin var etter eget utsagn uansett mer en teoretiker og ideolog enn en aktiv medarbeider i blokken. Vi kan foreløpig ikke slå fast hans nøyaktige rolle.

"Kreml affæren"

Også Getty og Naumov har observert at det på Trotskijs initiativ faktisk ble opprettet en blokk: "But there is no evidence that this bloc was oriented towards organizing "terrorist acts" or anything other than political conspiracy."²⁵⁰ At det ikke har blitt funnet konkrete beviser er riktig, men de bemerker selv, som vi har sett, at Trotskij gikk inn for en 'aktiv gruppe'. Et innlysende spørsmål blir således om denne blokken ble opprettet for å skulle være en slags diskusjonsklubb eller om den faktisk planla konkrete anti-stalinistiske aksjoner? La oss se på en konkret hendelse som kan være interessant for denne oppgaven.

Mellom januar og april 1935 ble flere titalls personer som var ansatt i Kreml arrestert. De arresterte jobbet med alt fra renhold til arbeid på kommandantens kontor. Hva var bakgrunnen for dette? Selv Conquest har bemerket at noe ulovlig ble avdekket her:

Svært lite har kommet på trykk om denne saken, som egentlig var et forsøk på å koble opposisjonen sammen med et attentatforsøk mot Stalin. Et lite sannhetskorn har det i hvert fall vært i denne historien. Det finnes flere beretninger om et mordforsøk mot Stalin i biblioteket i sentraleksektivkomiteen. (...) Våren 1935

²⁴⁵ Ibid.

²⁴⁶ Det kan nevnes at i juni 1933: "...a counterrevolutionary organization under the name of "The People's Communist Party" was liquidated by organs of the OGPU of the Middle Volga territory. (...) The objective (...) was the overthrow of Soviet power, the dissolution of the kolkhozy and the restoration of individual farming..." Getty og Naumov, *The Road*, 65, dok.4 [RTsKhIDNI, f.17] "In the city of Krasnodar there existed since Autumn 1932 a counterrevolutionary, antiparty, "Rightist-Leftist" organisation headed by "a group of Bolshevik-Leninists" (...) representatives of the group declared that a dictatorship by the party over the proletariat has come into being in the USSR...", Ibid, 66-67, dok. 5. [RTsKhIDNI, f. 17]

²⁴⁷ Ibid, 63.

²⁴⁸ Se Cohen, *Bukharin*, 350.

²⁴⁹ *Sudebnyj otsjet*, 347.

²⁵⁰ Getty og Naumov, *The Road*, 256.

ble derfor ca. førti personer arrestert. Blant dem var soldater fra vekten i Kreml og NKVD-folk som synes å ha vært forbindelsesleddet i det påståtte komplottet.²⁵¹

Avel Jenukidze, en personlig venn av Stalin gjennom en årrekke, hadde som sekretær for Den sentrale eksekutivkomite ansvaret for Kremles sikkerhet og administrasjon. Jenukidze er en sentral person i Bukharins tilståelse, la oss se litt på hvilken rolle Bukharin tilegger ham:

Ideen om en palassrevolusjon ble først lansert av Tomskij som hadde nær kontakt med Jenukidze. Angivelig skal denne ideen ha modnet rundt tanker om å ta i bruk Jenukidzes tjenestestilling som blant annet innebar å ta hånd om Kremles sikkerhet. Grunnlaget for de påfølgende utledninger var altså Tomskijs forbindelse med Jenukidze og Rykovs forbindelse med Jagoda. Jenukidze sa seg beredt til å stå i spissen for denne aksjonen, han rekrutterte nå også kommandanten for Kreml Karl Peterson.²⁵² Også Jagoda aksepterte å delta i denne aksjonen. ”Slik modnet planen om et statskupp.”²⁵³ Dette skjedde i følge Bukharin mot slutten av 1932- begynnelsen av 1933. I tillegg til Jenukidzes gruppe ble andre opposisjonelle også med i et *senter* [*tseotr*], Bukharin nevner blant annet Kamenjev, Sokol’nikov, Pjatakov, Tukhatsjevskij og Kork. ”Senteret så det som sin oppgave å forene alle antisovjetiske krefter i landet for å styrte myndighetene [*dlja sverzjenija pravitjelstva*].”²⁵⁴ Også den militære organisasjonen hadde kontakt med senteret via Jenukidze.²⁵⁵ Jenukidze bekrefter langt på vei Bukharins forklaring under avhør den 27. april 1937.²⁵⁶ Han sier her at Tomskij hadde foreslått en plan som innebar å skifte ut [*smena*] partiledelsen ved hjelp av vekten i Kreml. Mot slutten av 1931 var også trotskistene og zinovjevittene enige om denne planen. Tomskij tok med Pjatakov til et møte, ”...for å vise meg at høyre ikke stod alene i kampen mot partiledelsen”.²⁵⁷

Uansett, på begynnelsen av 1935 fant så *Kreml affæren* sted. Faktum er at flere mennesker nå ble arrestert. Dette skjedde riktignok foreløpig ikke med Jenukidze, han ble imidlertid sparket ut av partiet. Han ble ikke ved denne anledningen beskyldt for direkte medvirkning men for å ha skapt en situasjon som muliggjorde en terroraksjon i Kreml. Nikolaj Jezjovs tale til Sentralkomiteen 6. juni 1935, *Angående kamerat Jenukidze*, indikerer at noe, ved en tilfeldighet, ble avdekket i kjølvannet av Kirov-etterforskningen. Han sier her at

²⁵¹ Conquest, *Terror*, 103.

²⁵² Latvieren Peterson hadde vært kommandant på det berømte ”Trotskij-toget”, Trotskijs mobile hovedkvarter under borgerkrigen. Peterson ble fjernet fra Kreml samtidig med Jenukidze men heller ikke han ble arrestert med en gang. Begge ble henrettet i 1937.

²⁵³ *Litsjnije pokazanija*, 7.

²⁵⁴ Ibid, 8.

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ “Spetssoobsjtjenie N. I. Jezjova I. V. Stalinu s prilozjeniem protokola doprosa A. S. Enukidze” i *Lubjanka*, 144-156, dok. 60. [APRF f. 3]

²⁵⁷ Ibid, 149.

Kreml naturligvis ble sett på som det best beskyttede stedet i landet men så viste det seg at det motsatte var tilfellet: "Soon after the murder of Comrade Kirov, a new network of Zinovievist-Kamenevist and Trotskyist-White Guard terrorist cells was uncovered. What makes this so grave is that several of these terrorist groups were uncovered in the Kremlin itself."²⁵⁸

Den påfølgende behandlingen av Jenukidze er merkelig. Ett år senere, under juni-1936 plenumet skjedde så en "...downright liberal attitude toward the readmission of Yenukidze. (...) Now Stalin sponsored his rehabilitation."²⁵⁹ Det virker som om Stalin har snudd: "Here Stalin seems to have changed his mind once again on Yenukidze. The previous September he had written to Kaganovich that NKVD materials suggested that Yenukidze was "not one of us".²⁶⁰ Ett år senere blir så Jenukidze arrestert og skutt.

Hadde etterforskningen, som nå var overtatt av Jezjov, avdekket Jenukidzes rolle som opposisjonsmedlem eller likte Stalin faktisk å "leke katt og mus", som vi så ofte har blitt fortalt? Det er mulig å lese behandlingen av Jenukidze ut fra Tuckers påstand om at Stalin rundt 1934 drev en *konspirasjon ovenfra*. At Jenukidze "kun" blir sparket ut fra partiet kan sees i sammenheng med at Stalin midlertidig "overtar" enkelte liberale standpunkter fra den påståtte liberale fløyen i partiet.²⁶¹ Dette er en del av "planen", mens han i hemmelighet forbereder elitens nær sagt totale utslettelse. I 1937 blir så Jenukidze skutt sammen med så mange andre. De overordnede målene med denne "planen" er på den ene siden å få total kontroll og all makt, og på den andre, å klargjøre for alliansen med Hitler.²⁶² Igjen er det kun Stalins person som spiller inn på utviklingen: "Whether Stalin took anyone wholly into his confidence is not known and may be doubted; this was a loner's conspiracy."²⁶³

Kreml-affæren kan selvsagt ha vært et ledd i en plan for å berede grunnen for fremtidige angrep på ledende partimedlemmer, men hvorfor gi så tydelige signaler? Og hvorfor "velge ut" Jenukidze, en personlig venn? Var det for å sette en skrekk i alt og alle, eller var det kanskje et uttrykk for personlig sadisme? Slike forklaringer støttes ikke av tilgjengelige arkivkilder. Også Syrtsov var en personlig venn av Stalin, han ble som vi har sett fjernet etter å ha gjort seg skyldig i det regimet kunne kalle anti-sovjetisk arbeid. Var dette

²⁵⁸ Getty og Naumov, *The Road*, 162, dok. 37. [RTsKhIDNI, f.17.]

²⁵⁹ Ibid, 240-241.

²⁶⁰ Ibid, 235.

²⁶¹ Det har blitt hevdet at Jenukidze ble fjernet nettopp fordi han var for liberal for Stalin. Jenukidzes påståtte demokratiske ideer, og liberale humanitarisme hadde blitt, "...a dangerous disease. The leper had to be cast out." Jonathan Haslam, "Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936" i *The Historical Journal*, Vol. 29, No. 2. (Jun., 1986), 395-418. Sitat: 414.

²⁶² Tucker, *Stalin*, se spesielt kap. 12.

²⁶³ Ibid, 272.

også tilfellet med Jenukidze? Om man ikke er enig i at det er sannsynlig så er det i mine øyne så visst mulig.

Boris Nikolaevskij og *Brevet fra en gammelbolsjevik*.

I mai 1933 hadde den prominente eksil-mensjeviken Boris Nikolaevskij lyktes med å smugle Marx-Engels arkivet ut av det nye Nazi-Tyskland. Arkivet tilhørte Det tyske sosialdemokratiske parti SPD og ble nå spredt rundt i flere europeiske storbyer som Paris, Amsterdam og København. I Kreml ble det bestemt å forsøke å kjøpe dette arkivet. Våren 1936 ble det sendt en delegasjon til Paris for å diskutere vilkår rundt et slikt kjøp. Delegationen ble ledet av Bukharin som ble assistert av V. Adoratskij og A. Arosev. De sosialdemokratiske lederne Otto Bauer og Leon Blum hadde overlatt forhandlingene til to ledende mensjeviker: Nikolaevskij, som i praksis var kurator for arkivet, og Fjodor Dan, mensjevikenes leder i eksil.

At Bukharin hadde kontakt med disse vet vi, men var det også kontakt av ”konspiratorisk” karakter i tillegg til forhandlingene?

I desember 1936- og januar 1937- utgavene av mensjevikenes eksilavis *Den sosialistiske budbringer* [*Sotsialistitsjeskij vestnik*], kunne man for første gang lese *Brevet fra en gammelbolsjevik*. Dette gjorde krav på å være en gammelbolsjeviks innsideanalyse av politikken på topplanet i USSR, og det virket velinformert.²⁶⁴ I dette brevet kunne man blant annet lese om Rjutinplattformen og om kampen rundt Rjutins skjebne. Det ble her hevdet at Stalin krevde dødsstraff for Rjutin men at en liberal gruppe i partiet hindret dette. I politbyrået var det i følge brevet en ”kamp om Stalins sjel” mellom hauker og duer. Blant haukene nevnes spesielt Kaganovitsj og Jezjov mens duene var inspirert av Kirov.²⁶⁵ Kirovs ”nye linje” basert på moderasjon og liberale ideer ble således meget godt mottatt på den 17. partikongress i 1934, ”Seierherrenes kongress”. Mordet på Kirov den 1. desember 1934 betydde så at terroren ikke ville opphøre, men det er verd å merke seg at ”gammelbolsjeviken” ikke hevder at Stalin stod bak dette mordet.

I 1959 avslørte Nikolajevskij at det var han som hadde skrevet brevet på bakgrunn av flere uformelle samtaler med Bukharin våren 1936. Han innrømte også å ha supplert brevet med stoff hentet fra flere begivenheter som fant sted etter at Bukharin hadde reist hjem til

²⁶⁴ Brevet finnes i; Boris I. Nicolaevsky, *Power and the Soviet Elite: The Letter of an Old Bolshevik and Other Essays*, New York, 1965.

²⁶⁵ Lenoë, *Did Stalin Kill Kirov*, 356. Flere memoarforfattere som Orlov, har også basert seg på *Brevet fra en gammelbolsjevik*. Ettersom mye forskning så har benyttet seg av disse memoarene er dette brevets innhold ganske vesentlig for vår tradisjonelle oppfatning av Stalin-perioden.

Russland, for eksempel Zinovjev-Kamenjev rettssaken og Jezjovs overtakelse av Jagodas stilling som leder av NKVD. Under et intervju i 1964 sier Nikolajevskij at han skrev brevet etter Zinovjev-Kamenjev saken og at det ikke ble skrevet på bakgrunn av *konkrete* notater fra samtaler med Bukharin. Han hadde også "...relied on information from other sources, above all Charles Rappoport, a well-known French-Russian Communist."²⁶⁶ Brevet var rett og slett ikke det som det hadde utgitt seg for å være – et øyenvitnes beretning fra toppolitikken i Kreml. I følge Lenoe: "Its account of particular incidents, such as Kirov's opposition to Riutins execution, cannot be relied upon without confirmation from other sources."²⁶⁷

Det har også blitt hevdet at Bukharin, som på denne tiden ikke engang satt i Sentralkomiteen, ikke hadde tilgang til politbyråmøter eller uformelle samtaler blandt ledelsen. All informasjon Bukharin kunne ha hatt angående for eksempel debatten rundt Rjutins dødsstraff, må i beste fall ha vært annenhånds.²⁶⁸ Medvedjev hevder at brevets mange feil avslører dets utenlandske forfatterskap,²⁶⁹ altså at det ikke er Bukharins verk. Han får følge av Larina som slår fast at brevet er falskt.²⁷⁰ Hun mener at det å sende Bukharin til Paris var en bevisst taktikk fra Stalin for å få flere anklager mot ham. Der det gjelder Dan og Nikolajevskij skal Bukharin vistnok ha sagt: "Med disse typene må jeg være dobbelt forsiktig. (...) jeg vil kun snakke med dem sammen med Arosev og Adoratskij."²⁷¹ Hun mener dessuten at Dan og Nikolajevskij, ved å publisere brevet, *med overlegg* forsøkte å "...stramme galgeløkken som allerede lå rundt halsene til Bukharin og Rykov."²⁷² Selv om denne siste påstanden er vel sterk kost så kan Larina ha rett: Ville virkelig "partiets favoritt" innlate seg på å ha konspirative møter med en *mensjevnik*?

Cohen, som på 1990-tallet ble en personlig venn av Larina og sønnen Jurij har selv hintet om at hun muligens er noe vel partisk, noe annet ville jo også ha vært bortimot unaturlig. Hennes innvendinger mot Bukharins møter med Kamenev og Nikolajevskij kommer først og fremst av hennes klokkertro på at Bukharin aldri ville finne på å bryte med partidisiplinen. Bukharin fortalte mest sannsynlig ikke alt til sin unge, gravide kone.²⁷³ Cohen

²⁶⁶ Ibid, 357.

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Medvedev, *Bukharin*, 116-117.

²⁷⁰ Larina, *This, I Cannot Forget*, 259.

²⁷¹ Ibid, 248. Også Medvedjev hevder at faktum er at Bukharin var svært forsiktig i sin omgang med mensjevnikene og var ikke alene sammen med dem. *Bukharin*, 116.

²⁷² Larina, *This I Cannot Forget*, 261.

²⁷³ Cohen i forordet til Larina, *This I Cannot Forget*, 30-31.

mener at "gammelbolsjeviken" virkelig var Bukharin: "Whatever the case, there is no doubt that, in one form or another, Bukharin was the source of the Letter."²⁷⁴

André Liebich støtter Cohens konklusjoner: Bukharin fortalte ikke Larina om alt. Dessuten, Larina krever en slags førstehånds troverdighet siden hun var i Paris. Dette er riktig, men hun ankom den 6. april - Bukharin den 3. mars. Det vil si at hun kom etter at delegasjonen hadde vært i Amsterdam og København, "...accompanied by Adler and, although Bukharin did not tell his wife so, by Nicolaevsky."²⁷⁵ Også i *Tilståelsen* beskriver Bukharin reisen med Nikolajevskij til Holland og Danmark hvor de i København "...alle bodde på samme hotell."²⁷⁶ Stalin hadde ikke noe behov for å bondefange Bukharin som Larina hevder. Liebich har også observert at dette møtet med Nikolajevskij som Bukharin innrømte å ha hatt ikke ble gitt mye oppmerksomhet i retten. Reisen til Paris var et resultat av politiske vurderinger, ikke et ledd i en plan om å fabrikkere tiltalepunkter mot Bukharin:

One might remark, however, that the visit to Paris of an illustrious bolshevik known for his anti-fascist stance had much to commend itself at a time when Soviet Russia was seeking to persuade France to form a common front against fascism. To be sure, Bukharin's contacts with Nicolaevsky were invoked in his 1938 trial but only in the sketchiest way. Bukharin even stated that Nicolaevsky "was [already] in the know of all that was going on." In short, there were good reasons for sending Bukharin to Paris and, if the mission was a trap, it was not one which Stalin really exploited.²⁷⁷

Liebich trekker frem det faktum at Lidija Dan, Fjodors kone (og Julij Martovs søster), også har beskrevet et møte mellom hennes mann og Bukharin, som overraskende banket på døren deres under Parisoppholdet. Dette møtet "...conveys the diabolic image of Stalin which Bukharin pressed upon her husband."²⁷⁸ For Liebich er det fullstendig plausibelt at Bukharin ihvertfall hadde et ønske om å "unburden himself". Bukharins forklaring på overraskelsesbesøket hos Dans var at, "Min sjel krevde det."²⁷⁹ Både André Malraux og Friedrich Adler bekrefter påstanden om at Bukharin hadde en "loose tongue" under Parisoppholdet.²⁸⁰ Bukharins sinnsstemning og åpenhet ser vi også hos den amerikanske Moskva-korrespondenten William Reswick som tilfeldigvis møtte Bukharin og Arosev i Paris

²⁷⁴ Cohen, *Bukharin*, 472, fn.143. Cohen mener dessuten at Bukharin og / eller Rykov antagelig sendte informasjon til Nikolajevskij også utover høsten 1936. Ibid.

²⁷⁵ André Liebich, "I am the Last"- Memories of Bukharin in Paris", i *Slavic Review*, Vol 51, no 4 (vinter 1992) 770.

²⁷⁶ *Litsjnyje pokazanija*, 8. Her forteller Bukharin at Rykov holdt forbindelse med mensjevikene via Nikolajevskij. Han holdt dem oppdatert om "...sovjetiske saker generelt og om kontrarevolusjonær virksomhet i høyregruppen spesielt." Ibid.

²⁷⁷ Liebich, "I am the Last", 770.

²⁷⁸ Ibid, 768.

²⁷⁹ Ibid, 773.

²⁸⁰ Ibid, 772.

denne våren. Bukharin foralte ham "alarming stories of the situation in Russia." Det er verd å merke seg at Reswicks memoarer *I dreamt Revolution*, kom ut flere år før Nikolajevskij avslørte Bukharin som "gammelbolsjevik". Liebich har en mengde overbevisende argumenter i dette henseende, jeg skal ikke gå gjennom alle bare oppsummere at Larina "...cannot account for the whole period of her husband's stay abroad and she is misinformed on those parts which she reports."²⁸¹

Også Tucker har påpekt at *Brevet* ikke har blitt underlagt en fullstendig kritisk vurdering som historisk kilde. Flere forskere, han selv inkludert, har rett og slett tatt opplysningene der for harde fakta. "But none of us has taken the trouble to produce the critique of the source that is needed, and this leaves the question somewhat in limbo."²⁸² Heller ikke Tucker tviler på at disse samtalene mellom Bukharin og Nikolajevskij fant sted. Som nevnt har flere revisjonister stilt seg kritisk til *innholdet* i brevet, noe jeg langt på vei støtter. Viktigere her er at vi med stor sannsynlighet kan konkludere med at uformelle samtaler faktisk fant sted. Spørsmålet blir om vi skal tro Bukharin der han sier at samtalene var av kontra-revolusjonær karakter. Kan det være at mensjevikene faktisk var med i denne "blokken"?

At Bukharin skulle ha hatt slike samtaler med en mensjevik kan som nevnt være vanskelig å svelge, men vi bør også huske på at Nikolajevskij ikke var noen hvem som helst. Han var, også blant bolsjevikene, regnet for en høyt aktet autoritet på Marx, i tillegg var han en anerkjent historiker med den russiske revolusjonære bevegelse som spesialfelt. Hvis Bukharin, som etter alle solemerker nå var oppriktig bekymret for at USSR gradvis forvandlet seg i retning av et slags fascistisk diktatur,²⁸³ virkelig ville betro seg til noen så "...could he assume that it would be safe with Nicolaevsky."²⁸⁴ Dessuten, Bukharins nærmeste allierte, Rykov, var faktisk Nikolajevskijs svoger, et faktum som Larina fullstendig har "glemt". Et slikt "konspirativt" møte er i mine øyne ikke utenkelig.

Som vi har sett var Trotskij og trotskistene innstilt på et samarbeid med "blokken", kan også mensjevikene ha vært det? Liebich hevder at det er stor sannsynlighet for at både Rykov og Tomskij gav informasjon til *Den sosialistiske budbringer*, og at høyreopposisjonen hadde større sympati blant mensjevikene enn noen annen tidligere opposisjonsgruppe, i tillegg

²⁸¹ Ibid, 770. Det nevnes her også Larinas generelle "hatered and horror of menshevism."

²⁸² Robert C. Tucker, "The 'Letter of an old Bolshevik' as an Historical Document" i *Slavic Review*, Vol. 51, no. 4 (vinter 1992) 782.

²⁸³ Se for eksempel; Ibid, 784.

²⁸⁴ Liebich, "I am the Last", 774.

fantes det visse politiske likhetstrekk mellom de to gruppene.²⁸⁵ Videre: "Dan's left wing position was that the Mensheviks should appeal to democratic elements within all Bolshevik groups (...) Dallin, speaking for a Menshevik centre which included Nicolaevsky and Abramovitch, demanded that Bolshevik factions be judged not by their programs but by their capacity to break with the principle of minority dictatorship."²⁸⁶ Bukharins tanker rundt større partidemokrati *kan* ha spilt inn på et slikt syn.

Alle mensjeviker aksepterte som fakta at det fantes organisert opposisjon mot Stalin inne i USSR. Riktignok var deres partinettverk etter 1931 knust, "...but its members were, for the most part, still alive, and thus the potential for re-creating an organization existed."²⁸⁷

Denne delen av oppgaven ser hovedsakelig på om det var en mulighet for at en "blokk" kunne eksistere. Hvis vi mener at, det kunne den, så var den som vi har sett løst sammensatt og enigheten var stort sett konsentrert rundt det å fjerne Stalin. Også mellom trotskister og mensjeviker var det kontakt, for eksempel mellom Sedov og Nikolajevskij, selv om forsøk på å oppnå ideologisk enighet var feilslått.²⁸⁸ Ingen av mensjevikene trodde da heller ikke på Trotskij's påstander etter rettssakene om at han ikke hadde noe med anklagene å gjøre. Dette på tross av *Deweykommisjonens* konklusjoner. Denne kommisjonen som "frikjente" Trotskij (fra anklagene under 1936-prosessen) i 1937, ligger strengt tatt utenfor denne oppgavens rammer, men det bør nevnes at Trotskij og Sedov antakelig ikke fortalte alt der det gjaldt opposisjonskontakter inne i USSR, dette for å trygge de som enda ikke var blitt arrestert. "Since, relatively speaking, the organizers of the trial had created an amalgam consisting of 90 percent lies and 10 percent truth, Trotsky and Sedov denied several facts which they knew to be true."²⁸⁹ Trotskij nektet for å ha hatt kontakt med noen av de tiltalte etter 1929, men vi vet nå at det eksisterte slik kontakt.²⁹⁰

Som vi har sett har vi ingen fasitsvar når det gjelder *Brevet*. Ut fra de opplysninger vi har, er det nærliggende å konkludere med at det var Nikolajevskij's eget produkt. Han og de andre mensjevikene hadde utvilsomt sin egen anti-stalinistiske agenda, det kan for eksempel nevnes at Nikolajevskij og David J. Dallin i 1947 gav ut den sterkt Stalin-kritiske boken

²⁸⁵ André Liebich, *From the Other Shore: Russian Social Democracy after 1921*, Harvard University Press, 1997, 141, 148. Videre; "Dan and his disciples had been creating illusions about the possibility of a split within the Communist Party." Ibid, 149.

²⁸⁶ Ibid, 150.

²⁸⁷ Ibid, 247.

²⁸⁸ Ibid, 229.

²⁸⁹ Rogovin, *1937*, 65.

²⁹⁰ Getty, "Trotsky in Exile", 27. I 1937 ble Trotskij og Sedov minnet om blokken av sin sekretær, men de "...withheld the matter from the inquiry." Ibid, 34, fn. 19.

Slavearbeid i Sovjet-Russland.²⁹¹ På den annen side, opplysningene indikerer også at Bukharin tok ”ulovlig” kontakt med mensjevnikene i 1936 på Rykovs initiativ. Etter min mening kan vi ikke utelukke at Bukharin her pleide kontakt med potensielle allierte, og at deler av *Brevet* faktisk kom fra ham.

Vi har sett at Trotskij var med på å organisere en blokk i 1932. Bukharins eventuelle rolle kan ikke slås fast, men vi har sett at også han forsøkte å organisere en lignende blokk noen år før. Er det utenkelig at også høyreopposisjonen kunne samarbeide med Trotskij? I utgangspunktet virker dette usannsynlig, men enkelte forskere har bemerket visse likheter mellom disse. Selvsagt var det uenigheter men ”...Trotsky’s critique of Stalin’s industrialisation and collectivisation plans resembled that of Bukharin and the right. (...) Indeed, Trotsky’s spirited defence of the *smychka* [samarbeidet mellom arbeidere og bønder] and rural marked relations, his criticism of the ultra-leftist campaign against the kulaks, and his advocacy of planning on the basis of ‘real potentials’ were similar to the strictures of Bukharin’s ‘Notes of an Economist.’”²⁹² Trotskij så det faktisk som et problem at det var så mange likheter mellom ham og høyregruppen, “...he warned Sedov not to ‘leave the field to the rights.’”²⁹³ Bukharin er innom et lignende poeng under rettssaken, at Trotskij rundt 1932 ”...kastet av seg venstreuniformen og begynte å snakke som oss [høyre] (...) vi utstyrte trotskismen ideologisk.”²⁹⁴

Uansett hvordan det måtte ha vært, vil jeg si meg enig med Liebich: ”Lurking opposition and Trotskyist adventurism might not be admitted by all as sufficient explanation for purges and trials. Few people could deny, however, that there were good reasons for Stalin to be fearful.”²⁹⁵

²⁹¹ David J. Dallin og Boris I. Nicolaevsky, *Slavearbeid i Sovjet-Russland*, J. W. Cappelens Forlag, Oslo, 1948.

²⁹² Getty, ”Trotsky in Exile”, 34 fn. 21.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ *Sudebnyj Otsjet*, 348.

²⁹⁵ Liebich, *From the Other Shore*, 247. Stalin kan ha hatt gode grunner til å være ”fearful”. Tomskij skal ha sagt til Stalin (i et fuktig øyeblikk) i 1929 at en arbeider ville skyte ham en dag snart. Ulam, *Stalin*, 307-308, 391.

KAPITTEL III

NETTET STRAMMES: BUKHARINS FALL

*En revolusjon er nådeløs, ikke bare for de som
ligger etter, men også for de som går foran.*

Nikolaj Ustrjalov

Etter at de mest katastrofale ettervirkningene av ”Revolusjonen ovenfra” hadde stilnet kom så en periode med relativ ro og orden. Årene 1934-36 blir ofte kalt de ”rolige årene”. Det kom nå et fokus på legalitet, det hemmelige politiet ble innlemmet i innenriksministeriet (NKVD) og ble strippet for mye av sin myndighet – regimet gikk faktisk hardt ut mot overivrige tsjekister.²⁹⁶ Midtveis i 1936 ser vi imidlertid tegn på at denne utviklingen snur. Den tradisjonelle oppfatningen har vært at Stalin nå har beseiret de liberale elementene i partiet og at han så kan legge kronen på verket i sin ”plan” – altså masseterror.²⁹⁷ Et naturlig ledd i en slik plan var også tilintetgjørelsen av alle tidligere opposisjonelle. Dette høres for så vidt tilforlatelig ut, mannefallet blant partimedlemmer var mildt sagt overveldende i de to-tre påfølgende årene, men som blant andre Getty og Naumov har konkludert med: Det er svært tvilsomt om det eksisterte noen ”plan”, det er heller ikke noe som tyder på at det fantes en liberal gruppe i partiet som måtte overvinnes først.²⁹⁸ Spørsmålet blir da hvorfor utviklingen ble slik som den faktisk ble?

At den utenrikspolitiske situasjonen gav grunn til engstelse er rimelig klart: På denne tiden rykket *Wehrmacht* inn i Ruhr, Francos fascister startet borgerkrig i Spania, Japan ble med i *Anti-Kominternpakten*, for å nevne noe. Viktigere for denne oppgaven er spørsmålet om også den innenrikspolitiske situasjonen gav grunn til engstelse. Var regimet truet innenfra? Tilgjengelig arkivmateriale tyder i hvert fall sterkt på at regimet *følte* seg truet. Kirov ble myrdet i desember 1934, Kremlaffæren fant sted våren 1935. Kan en av disse hendelsene, eller muligens begge, ha gitt regimet indikasjoner på at de *allikevel ikke* hadde noen grunn til å senke gardene?²⁹⁹ Et underliggende spørsmål er om Stalin og hans allierte trodde på det de selv gav uttrykk for? Som vi skal se var det både under lukkede Sentralkomitemøter og i

²⁹⁶ Getty og Naumov, *The Road*, 114-121, dok. 20-23. Kaganovitsj uttalte at “...as we are in more normal times, we can punish through the courts and not resort to extrajudicial repression as we have until now.” Ibid, 138.

²⁹⁷ Se for eksempel Tucker, *Stalin ; Conquest, Terror*,

²⁹⁸ Getty og Naumov, *The Road*, 569 ff.

²⁹⁹ Stalin hadde under den 17. partikongress i januar 1934 uttalt at det hadde vært nødvendig å slå ned på opposisjon ved de to forutgående partikongressene, men ”At this congress, however, there is nothing to prove and, it seems, no one to fight.” Ibid, 130, dok. 27.

privat korrespondanse mye som tyder på at de var oppriktig bekymret, hvorfor skulle de lyve for seg selv?

Hvem som stod bak mordet på Kirov, eller om morderen, Leonid Nikolajev, handlet alene, er det som kjent ikke enighet om. Det alle er enige om er at Stalin brukte dette mordet for alt det var verd. Anklager om medskyldighet i dette mordet var sentralt i alle Moskvaprosessene. Uansett, på begynnelsen av 1936 hadde Stalin bestemt seg for å gjenåpne etterforskningen, Jezjov skulle nå lede denne. Kan det være at denne intense etterforskningen faktisk avdekket noe ulovlig, for eksempel om opprettelsen av blokken i 1932? Det kan faktisk se slik ut. 29. juli 1936 sendte Sentralkomiteen ut et topphemmelig brev til regionale partikomiteer. Her blir Zinovjev og Kamenjev direkte implisert i mordet på Kirov (de hadde før blitt dømt for ”moralsk delaktighet” og fått hhv. 10 og 5 års fengselsstraffer). Det står videre at blokken mellom trotskistene og zinovjevittene ble etablert i 1932 og at forbindelsen ble holdt via I. N. Smirnov og S. Mratsjkovskij.³⁰⁰ Brevet stemmer således overens med nyere forskning som har vist at en blokk ble etablert i 1932. Problemet er hva som er fakta og hva som er fiksjon (i denne oppgaven er dette, som nevnt, noe av et hovedspørsmål også mht. rettssakene). En viss E. A. Dreitser, Trotskijs tidligere livvakt, innrømte under forhør å ha fått instruksjoner fra Trotskij pr. brev: ”Kjære venn. Vennligst overrekk beskjeden om at de følgende punktene er hovedsaker på dagens agenda: 1. Å fjerne Stalin og Vorosjilov. 2. Å organisere celler i hæren. 3. I tilfellet krig – å gjøre maksimalt ut av forvirring og feiltagelser av et hvert slag for så å ta makten.”³⁰¹ Å ”fjerne” Stalin og andre ble således forklart som en terroristkonspirasjon som hadde som mål å drepe partiledelsen.

I juli 1934 ble det hemmelige politiet inkorporert i NKVD: ”Den nye organisasjonen utviklet seg meget effektivt i årene som fulgte. (...) Fra politbyråmedlemmer og nedover slapp ingen fri fra deres overvåkning. Selv ble de fortsatt omhyggelig kontrollert av den høyeste politiske autoritet, Stalin.”³⁰² At Stalin hadde stor kontroll over sikkerhetstjenesten er nærliggende å anta, men var den så total som Conquest antyder?³⁰³ Utover i 1936 kom det frem en mengde tilståelser og avsløringer mht. opposisjonsgrupper fra denne organisasjonen. Et uunngåelig spørsmål blir da om NKVD hovedsakelig drev med taskenspill og lureri på Stalins ordre, eller om de – i hvert fall *også* – drev på med de oppgavene som de opprinnelig var tiltenkt, å avsløre fiender inne og ute. Vi vet at Stalin i enkelttilfeller beordret bruk av

³⁰⁰ Getty og Naumov, *The Road*, 250-255. Dok. 73.

³⁰¹ Getty og Naumov, *The Road*, 253.

³⁰² Conquest, *Terror*, 56.

³⁰³ Antagelig ikke: ”Yagoda ran a tight ship, and his organization was compartmentalized and secret. It was therefore not so easy even for Stalin to know exactly what was going on there;...” John A. Getty og Oleg V. Naumov, *Yezhov: The Rise of Stalin's "Iron Fist"*, Yale University Press, 2008, 189.

harde midler: Den 13. september 1937 krevde han at Unsjlikht måtte bankes opp [*izbit`*] ”for ikke å ha avslørt de polske agentene”.³⁰⁴ Den 13. mars 1938 dikterte han: ”Bank Rjabinin kraftig [*bit` vo vsju Rjabinina*] – hvorfor avslørte han ikke Varejkis?”³⁰⁵ Det fremgår imidlertid ikke av dette at alle tilståelser og avsløringer var oppspinn.

Man kan imidlertid spørre om NKVD gjorde jobben sin på en god måte. Trotskijs blokk ble som vi ser avdekket fire år etter dens dannelse. Kan det være at NKVD-lederen Jagoda faktisk var med i denne blokken (som han jo ble anklaget for under rettssaken), og at han klarte å beskytte den i disse fire årene? Det var etter Jezjovs etterforskning at blokken ble avdekket.

Under den første Moskvaprosessen nevnte Kamenjev navnene til Bukharin, Rykov og Tomskij som medkonspiratører i blokken. Tomskij begår så selvmord. Rykov skal ha uttalt: ”Tomsky’s suicide is an aggravating circumstance.”³⁰⁶ Jeg er tilbøyelig til å være enig med Rykov.

Denne delen vil se litt nærmere på enkelte anklager mot Bukharin og Rykov som fulgte etter Zinovjev-Kamenjev saken i august 1936. Nikolaj Jezjov tok over som NKVD-leder etter Jagoda i september, jeg vil se litt nærmere på hva som kan ha vært bakgrunnen for dette. Desember-1936, og januar-februar-1937 plenums møtene i Sentralkomiteen vil også bli behandlet her. Bukharin og Rykov nektet hele tiden for å ha gjort noe ulovlig. Hvis vi velger å se bort fra Cohens påstand om at det å redde livet ikke var noen faktor for Bukharin,³⁰⁷ så er ikke dette det minste merkelig, heller ikke hvis de faktisk var helt eller delvis skyldige i anklagene. Eksemplene med Zinovjev og Kamenjev, som hadde innrømt skyld og så blitt skutt, hadde – er det rimelig å anta – satt sine spor. Tilslutt vil jeg se litt nærmere på et lite utvalg av de brevene som Bukharin skrev den siste tiden, spesielt hans brev til Stalin merket ”Strengt hemmelig og personlig” av 10. desember 1937 fortjener oppmerksomhet. Men først noen ord om to personer som muligens kan hjelpe oss med å belyse *gåten Bukharin* litt bedre.

Marskalk Tukhatsjevskij og Narkom Jagoda.

Stalins angrep på hæren blir gjerne satt i sammenheng med den såkalte *Tukhatsjevskij-affæren*. Etter å ha blitt arrestert i mai 1937 ble så åtte av de høyeste offiserene i Den røde hær dømt for forrederi og spionasje den 11. juni. Blant disse var marskalk M. N. Tukhatsjevskij,

³⁰⁴ *Lubjanka*, 352.

³⁰⁵ *Ibid*, 499.

³⁰⁶ Larina, *This I Cannot Forget*, 300.

³⁰⁷ Cohen, *Bukharin*, 375.

generalene S. I. Kork, I. E. Jakir og I. P. Uborevitsj for å nevne noen, samtlige ble henrettet. Grunnet plassmangel har jeg valgt å nedprioritere denne affæren, noe bør imidlertid nevnes.

Som så mye annet i denne perioden er dokumenter som omhandler en mulig militær innblanding i en konspirasjon ikke tilgjengelig (eventuelt ikke-eksisterende), det som er tilgjengelig gir oss ikke noen definitive beviser på noen militære kupplaner. Enkelte forskere har imidlertid overbevisende argumentert for at en slik konspirasjon faktisk kan ha vært tilfelle.³⁰⁸ Det virker i det minste som om de stalinistiske makthaverne var overbevist om at slike kupplaner faktisk eksisterte. I følge Molotov var utrenskingene i 1937 nødvendig, takket være disse fantes det ikke lenger noen femtekolonne. Videre mente han at det var en feil å rehabilitere de militære lederne på 1950-tallet: "In time things will be cleared up. (...) They were definitely linked with foreign intelligence services."³⁰⁹ Bukharin, Rykov og Tomskij blir av Molotov fremstilt som svært upålitelige og i allianse med Tukhatsjevskij som i 1935, "...hurried with plans for a coup with Trotskyists and Rightists no doubt. (...) We even know the date the coup was to be staged."³¹⁰

I *Tilståelsen* nevner Bukharin konkret Tukhatsjevskij, Kork, Primakov og Putna som medkonspiratører.³¹¹ Stalin sier i en tale til et utvidet militærsovjet den 2. juni 1937 at "...en militær-politisk konspirasjon mot sovjetmakten utvilsomt [*nesomnenno*] har funnet sted, stimulert og finansiert av tyske fascister."³¹² Stalin fortsetter med å si at Tukhatsjevskijs gruppe har gitt hærens operasjonsplaner til tyskerne og at Bukharins og Rykovs rolle er uklar. De ble uansett linket til andre arresterte "terrorister" som Jenukidze, Karakhan og Rudzutak.³¹³ At generalene faktisk gav slik informasjon er mildt sagt sterkt tvilsomt, men vi skal ikke se bort fra at Stalin trodde på dette. Det er mange indikasjoner på at SS-general Reinhard Heydrichs *Sicherheitsdienst* lekket feilinformasjoner angående generalene til Stalin.³¹⁴ At Stalin refererte til Bukharins og Rykovs rolle som uklar kan indikere at han faktisk var usikker på deres kontakt med generalene. Denne talen ble holdt samme dato som vi finner på *Tilståelsen*. Det vil si at Bukharin begynte å tilstå ni dager etter generalenes

³⁰⁸ Se for eksempel Rogovin, *1937*, 400 ff.

³⁰⁹ Chuev, *Molotov*, 254. Molotov innrømmer at det hadde forekommet flere "mistakes" under terroren men han holder hårdnakket på at Tukhatsjevskij og generalene var skyldige i å forberede et kupp mot Stalin. Ibid.

³¹⁰ Ibid, 280, 298.

³¹¹ *Litsjnyje pokazanija*, 8.

³¹² "Iz retsjj I. V. Stalina na rassjirennom zasedanii voennogo soveta" i *Lubjanka*, 202, dok. 92. [RGASPI f.558]

³¹³ Ibid, 203-204.

³¹⁴ Se f. eks. Paul W. Blackstock, "The Tukhachevsky Affair" i *The Russian Review*, Vol. 28, No. 2, (April, 1969), 171-190. For en drøfting som går mot dette synet se; Grover Furr, *New Light On Old Stories About Marshal Tukhachevskii: Some Documents Reconsidered*, www.chss.montclair.edu/english/furr/tukh.html

arrestasjon. Kan det være at Bukharin valgte å skrive *Tilståelsen* etter at han hørte om disse begivenhetene? Dette er ytterst spekulativt, men enkelte forskere har ant en sammenheng.

Wladislaw Hedeler har merket seg at Bukharin og Rykov gav opp [*succumbed*] etter generalenes arrest, først nå sa Bukharin at han ville innrømme sin skyld overfor partiet og arbeiderklassen. Han innrømte så å ha dannet og ledet høyreorganisasjonen. ”On 1. June 1937 he informed Ezhov by letter that he would also speak of his involvement in plans to overthrow the state and carry out terroristic acts.”³¹⁵ Kan generalene ha avslørt noe angående Bukharin og vice versa? “At the time of the Tukhachevskii trial in June 1937, nine of the candidate-defendants for the third show trial were still at liberty. Following the execution of the leading Red Army men, the NKVD interrogation teams directed their full attention once more to the Bukharin case.”³¹⁶ Kan Bukharin ha holdt ut i tre måneder i påvente av hjelp fra blant annet Tukhatsjevskij? Ordene fra Larinas forhørsleder kan faktisk tyde på noe slikt: ”You thought that Yakir and Tukhachevsky would save your Bukharin. But we do good work. That’s why they didn’t succeed.”³¹⁷ Vi kan selvsagt ikke konkludere ut fra dette. Vi ser her kun en mulig sammenheng mellom Bukharin og generalene. La oss kalle det et spor, som foreløpig er ved veis ende. Denne mulige sammenhengen vil i bunn og grunn ikke kunne brukes verken *pro* eller *con* i forhold til min hypotese. Jeg nevner det rett og slett fordi Bukharin innrømte at det eksisterte slik kontakt.

Jeg skal nå la Thukatsjevskij-affæren ligge men likevel stille spørsmålet om det kan ha vært en militær del av blokken. I mine øyne kan vi ikke se bort fra det. Getty og Naumov har bemerket at det ikke har blitt funnet noen konkrete beviser som involverer generalene i et ”...plot against Stalin. (...) Yet the leaders of the regime acted as if they believed that there was a plot.”³¹⁸ Etter min mening bør man i hvert fall *delvis* ta utgangspunkt i dette. Når så det er sagt, mener jeg på ingen måte at det går noen logikk fra det at regimet følte seg sikkert mht. en konspirasjon, til det at en slik faktisk eksisterte. En velutviklet ”bolsjevik-paranoia”, kan i hvert fall delvis forklare regimets handlinger.³¹⁹ Hvis det faktisk var tilfelle at regimet trodde på slike konspirasjoner ut fra en slags institusjonell paranoia, tyder imidlertid dette igjen på at de ikke drev noen planlagt ”konspirasjon” mot Bukharin og de andre gammelbolsjevikene.

³¹⁵ Wladislaw Hedeler, ”Ezhov’s Scenario for the Great Terror and the Falsified Record of the Third Moscow Show Trial” i Barry McLoughlin og Kevin McDermott, *High Politics and Mass Repression in the Soviet Union*, Palgrave, Macmillan Ltd. 2003, 41-42.

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ Larina, *This I Cannot Forget*, 342.

³¹⁸ Getty og Naumov, *The Road*, 447.

³¹⁹ Se f. eks. Gabor T. Rittersporn, ”The Omnipresent Conspiracy: On Soviet Imagery of Politics and Social Relations in the 1930’s”, i Getty, John Arch og Manning, Roberta T., *Stalinist Terror. New Perspectives*, Cambridge University Press, 1993.

Det er også på sin plass å se litt nærmere på NKVD-lederen Genrikh Jagoda. Den 25. september 1936 skrev Stalin og Zjdanov et telegram til Politbyrået der det stod at det var nødvendig, og at det hastet med å utnevne Jezjov til folkekomisær for NKVD. Videre: ”Jagoda har med all tydelighet vist at han ikke er i stand til å avsløre trotskist-zinovjevitt blokken. OGPU lå [*opozdal*] 4 år etter i denne saken.”³²⁰

De ”4 årene” samsvarer som vi ser med tiden tilbake til både Rjutinplattformen og Trotskij's blokk med ulike motstandere av Stalin. Det virker som om Jagoda får sparken grunnet udugelighet.³²¹ Kan vi anta at han var udugelig? Jeg vil si at det er tvilsomt. Han hadde arbeidet i Tsjekaen fra dens dannelse under Dzerzjinskij og var nestkommanderende (de siste årene i praksis leder) for OGPU under Mensjinskij, han var et opplagt valg som sistnevntes arvtager. Det kan heller virke som han beholdt jobben så lenge som han gjorde nettopp på grunn av sine kvalifikasjoner. I sine memoarer presiserer Molotov at mangelen på profesjonelle politifolk var prekær. ”We had to work with reptiles like that [Jagoda], but there were no others. No one.”³²² Å bytte ut lederen for sikkerhetstjenesten var et alvorlig steg å ta for Stalin, vi kan gå ut i fra at han ikke gjorde dette uten god grunn.

Jagoda hadde vært ”under a cloud”,³²³ i hvert fall siden mordet på Kirov, allikevel ble han altså sittende frem til september 1936. Det er ingenting som tyder på at Stalin hadde noen ”plan” for å arrestere Jagoda. Det er mer sannsynlig at Stalin begynte å lure på kompetansen til Jagodas NKVD etter Kirov-mordet og Jenukidze-affæren (Kreml-affæren). På begynnelsen av 1936 hadde han derfor beordret Jezjov til å gjenåpne etterforskningen rundt mordet på Kirov.³²⁴ Jezjov lot ingen sjanse gå fra seg til å sverte Jagoda, han fisket åpenbart etter jobben hans,³²⁵ men at han direkte førte Stalin bak lyset er det ingen grunn til å tro. Det faktum at Jagoda aktivt motarbeidet Jezjov under hans etterforskning er ikke nødvendigvis mistenkelig, han kan rett og slett vært irritert på en innpåsliten inntrenger. Uansett, Jezjov beordret Jakov Agranov, en høytstående NKVD-offiser, om å foreta en operasjon mot trotskister og zinovjevitter i Moskva. Han fortalte Agranov at Sentralkomiteen (Stalin) var mistenksom siden ikke alle opposisjonsgruppene var avdekket etter Kirov-etterforskningen. Jagoda nektet å foreta en slik operasjon og ingenting hendte. Som formann for Den sentrale kontrollkomisjonen skulle Jezjov få rapporter om etterforskning av opposisjonsgrupper, disse

³²⁰ Khrusjtsjov, ”O kul`te litsjnosti” 138. For hele telegrammet se, R. W. Davies *et.al.*, *Kaganovich Correspondence*, 359-360, dok. 169. [RGASPI f. 558]

³²¹ Jagoda ble overført til stillingen som folkekomisær for transport og kommunikasjon.

³²² Chuev og Resis, *Molotov*, 257.

³²³ Getty og Naumov, *Yezhov*, 202.

³²⁴ *Ibid*, 189.

³²⁵ *Ibid*, kap. 8 og spesielt kap. 9 (Angling for the Job).

sluttet å komme. Stalin gav så Jezjov myndighet til å "...inquire into and oversee NKVD affairs..."³²⁶ Thurston mener at Stalin sikkert presset på for arrestasjoner av opposisjonsmedlemmer etter avdekkingen av "clandestine activities", dessuten, etter at funn av personlig materiale fra Trotskij ble funnet hos en av de arresterte, så svarte Stalin med å innlemme Jezjov i etterforskningen.³²⁷

Jagoda's etterforskning rundt kontra-revolusjonære organisasjoner hadde i bunn og grunn begrenset seg til å liste opp medlemmer i diverse dissident-organisasjoner, fengselsnettverk og lignende.³²⁸ Da Jezjov startet sin etterforskning, begynte ballen virkelig å rulle. 5. januar 1936 ble en V. P. Olberg og hans kone arrestert, de innrømte å ha kontakt med Sedov og andre trotskister, flere navn ble nevnt. Ved utgangen av mars var 508 tidligere opposisjonsmedlemmer arrestert.³²⁹ Det var først nå at en "newly vigilant" Jagoda begynte å nøste opp opposisjonsgrupper, men han begrenset seg til trotskister som jo hadde sitt "konspirasjonssenter" utenfor landets grenser: "...he rejected the Zinovievist "evidence", writing "nonsense", "rubbish", and "impossible" across the top of the papers."³³⁰ Jezjovs etterforskning derimot avdekket at en blokk ble dannet i 1932, han skrev et rundskriv om nettopp dette i juli 1936. "Experienced readers of party documents surely noticed Yezhov's implicit swipe at the NKVD. If the conspiracy dated from 1932, why had the NKVD uncovered it only four years later?"³³¹

At Jagoda var kritisk til beviser mot zinovjevitter og høyrefolk kan selvsagt indikere at han var mer skeptisk, eller mindre paranoid, enn Stalin og hans nærmeste. Jagoda kan dermed ha blitt fjernet fordi han ikke var fanatisk nok, eller mistenksom nok. I motsetning til Jezjov, var Jagoda fra den gamle tsjekist-skolen, han var ikke en "stalinist" på samme måte som arvtageren. At Jagoda var en bremsekloss i en slags plan er, som vi har sett, tvilsomt. Det er mer sannsynlig at han ble oppfattet som en bremsekloss mht. en ektefølt paranoia fra ledelsen. Han var ikke villig til å gå så langt som Stalin mente var påkrevd, ergo – han måtte fjernes. Stalin kan således ha oppfattet ham som udugelig. Paranoia kan forklare mye, men vil det være riktig å ignorere muligheten for at Jagoda var i opposisjon mot regimet og at det var derfor han ble fjernet? Jeg vil si nei, la oss følge dette sporet litt lengre.

³²⁶ Ibid, 189.

³²⁷ Thurston, *Life*, 26.

³²⁸ Getty og Naumov, *Yezhov*, 189.

³²⁹ Ibid, 190.

³³⁰ Ibid, 190-191.

³³¹ Ibid, 193.

Etter at Tomskij hadde begått selvmord fortalte hans enke at Jagoda hadde spilt en aktiv rolle i høyreorganisasjonen.³³² Også Cohen har bemerket at Jagoda i hvert fall var en høyre-sympatisør. ”Rightist influence even extended into the security police, (...) But while its chief, Viacheslav Menzhinskii, supported the general secretary, his two deputies, Genrikh Jagoda and Mikhail Trilisser, leaned toward the Right.”³³³ Uansett, Tomskijs enke gav Jezjov sjansen til å sette Jagoda inn i rollen som et hemmelig medlem av høyreorganisasjonen. Han skrev så til Stalin at i lys av tilståelsene den siste tiden så må høyrefolkenes rolle sees i et nytt perspektiv: “I think that earlier we did not get to the bottom of it (...) there is every reason to suppose that we will uncover much that is new and will look anew at the rightists and in particular Rykov, Bukharin, Uglanov, Shmidt, and others.”³³⁴

To konkrete saker er verd å nevne: Tidlig i 1935 hadde Jezjov blitt kjent med en sak der en NKVD-agent som hadde forbindelser med høytstående opposisjonelle, bestemte seg for å tyste på disse. Nå var det visstnok slik at andre opposisjonssympatisører, deriblant Jagoda, klarte å arrestere ham først. Agenten klarte så å rømme og få gitt historien videre. Jezjov rapporterte dette til Stalin som beordret full granskning. Denne avdekket ingen terroristplaner eller forbindelser til utenlandske makter, men den avdekket visstnok både høyre- og venstrefolks forsøk på å komme i kontakt med emigrerte mensjeviker, sosialrevolusjonære og trotskister.³³⁵ ”This story, of course, seconds the evidence already given on Trotsky’s bloc after 1932.”³³⁶

Den andre saken er av lignende karakter: I 1936 hadde Jezjov, via NKVD-kontakter hørt om en sak der en NKVD-agent, Zafran, i 1933 hadde avslørt en gruppe trotskister, deriblant Dreitser (senere tiltalt under den første Moskvaprosessen). Jagoda hadde nektet å arrestere Dreitser, men han hadde visstnok arrestert informanten, Zafran. Han ble så sendt til en leir med en dom på fem år.³³⁷ Jezjov satt på denne informasjonen i to måneder før han gav den til Stalin den 12. september. ”If this was true, that would make Yagoda complicit in Trotskyist conspiracy as a protector.”³³⁸

³³² Ibid, 195.

³³³ Cohen, *Bukharin*, 288.

³³⁴ Getty og Naumov, *Yezhov*, 196.

³³⁵ Thurston, *Life*, 34. Som vi har sett innrømmer både Bukharin, Rykov og Jagoda under rettssaken at det eksisterte slik kontakt. Det ble flere ganger gjentatt at Rykov hadde kontakt med mensjevikene og at Bukharin hadde kontakt med de sosialrevolusjonære. *Sudebnoj otsjet*, f. eks. 504. Uansett hvordan det måtte være så er det et faktum at Bukharin hadde mange venner blant de sosialrevolusjonære og at Rykov hadde både venner og slektninger blant mensjevikene.

³³⁶ Thurston, *Life*, 34.

³³⁷ Getty og Naumov, *Yezhov*, 203.

³³⁸ Ibid.

Det er nettopp som en ”beskytter” at Bukharin i *Tilståelsen* beskriver Jagoda: ”Etter L. M. Kirovs død ble ekstra oppmerksomhet rettet mot NKVDs arbeid. Dette innebar en fare for alle de kontrarevolusjonære organisasjonene. Likevel lyktes det for Jagoda å kun slå til mot trotskistene og zinovjevittene (dog ikke mot slutten) og dermed beskytte høyreorganisasjonen.”³³⁹ Bukharin hadde informert Radek i 1936 angående Jagodas rapport om trotskister og zinovjevitter: ”Jeg poengterte også at høyreorganisasjonen ikke var nevnt i Jagodas rapport – ut fra dette sluttet jeg at Jagoda hadde lyktes med å lede slaget bort fra vår organisasjon.”³⁴⁰

Under rettssaken bekreftet Jagoda langt på vei Bukharins forklaring. Han hadde levert rapporter og annen informasjon til høyrelederne fra 1928, i 1929 begynte han å vakle: ”...da gjorde jeg den feil å tro at det var Bukharin og Rykov som hadde rett – ikke partiet.”³⁴¹ Han nektet imidlertid for å ha vært et medlem av blokkens ledelse. ”Jeg tok ikke del i blokkens beslutninger – heller ikke angående terroranslag. Jeg ble informert post faktum og så bedt om å utføre beslutningene.”³⁴² Det kommer blant annet frem at Jagoda, på grunn av hans stilling, hadde insistert på en ”...spesielt hemmelig posisjon. Jeg pratet med Rykov om nettopp dette.” Rykov bekreftet utsagnet.³⁴³ Det bør nevnes at Jagoda også nektet for å ha vært medvirkende i mordet på Kirov, skjønt han hadde begått ”en stor tjenesteforsømmelse.”³⁴⁴ Der det gjelder mordet på Pesjkov sa han imidlertid at han ikke ville uttale seg om skyldspørsmålet før under det lukkede rettsmøtet [*zakrytoe zasedanie suda*].³⁴⁵ Noe referat fra dette ”lukkede” møte har så vidt meg bekjent ikke dukket opp i arkivene.

Jagoda satt i Sentralkomiteen under Bukharins to siste plenums møter, kan det være at hans ”spesielt hemmelige posisjon” i blokken fremdeles skjulte hans involvering? Det er mulig, det skulle uansett ikke vare lenge. En måned etter Bukharins arrestasjon ble han selv arrestert den 31. mars.³⁴⁶

Før vi forlater Jagoda bør imidlertid Larinas versjon nevnes. Hun skriver at Bukharin likte Jezjov helt frem til desember-plenumet og at han var positiv til hans utnevnelse som *Narkom NKVD*. Da Bukharin begynte å bli inkriminert, vurderte han ikke engang å ringe

³³⁹ *Litsjnyje pokazanija*, 9.

³⁴⁰ *Ibid*, 10.

³⁴¹ *Sudebnyj otsjet*, 695.

³⁴² *Ibid*.

³⁴³ *Ibid*, 347-349.

³⁴⁴ *Ibid*, 694-695.

³⁴⁵ *Ibid*, 506.

³⁴⁶ ”I lys av de antistatlige og kriminelle handlinger utført av Jagoda (...) har vi [Sentralkomiteen] funnet det nødvendig å utvise ham fra partiet og fra Sentralkomiteen og å sanksjonere hans arrestasjon.” ”Postanovlenie plenuma TsK VKP(b) ”O Jagoda”, i *Lubjanka*, 125, dok. 46. [APRF f. 3]

Jagoda.³⁴⁷ I følge Larina skal Bukharin ha uttalt: ”The NKVD is not the Cheka. It’s been perverted into an organization of officials without ideology. They win medals for themselves; they play on Stalin’s morbid suspiciousness – they should all be driven out, starting with Yagoda!”³⁴⁸ Dette utsagnet setter jo tingene i et annet lys. Bukharins tilsynelatende gode forhold til Jagoda noen år før³⁴⁹ kan selvsagt ha slått sprekker. Noe konspirativt forhold dem imellom virker da tvilsomt. Men som jeg har vært inne på så *kan* Bukharin, for å trygge Larina, bevisst ha skjult sannheten for henne.³⁵⁰ Hennes argumentasjon mot for eksempel *Brevet fra en gammelbolsjevik*, virker oppriktig og ærlig ment, men det kan jo ha farget hennes synspunkter.³⁵¹ Uansett er partiets behandling av Jagoda merkelig og tvetydig, hans ”sak” må dessverre fortsatt regnes som noe av et mysterium.

Som en Josef K.?

”En eller annen må ha ført falskt vitnesbyrd mot Josef K., for en morgen ble han arrestert uten å ha gjort noe galt.”³⁵² Var Bukharin en Josef K.? Bakgrunnen for uhyggestemningen i Kafkas *Prosess* ligger nettopp i den totale mangel på årsaker og grunner for Josef K.s arrestasjon. Rent bortsett fra at Bukharin visste hvem som ”hadde ført falskt vitnesbyrd” og *hva* han ble beskyldt for er det fristende å sammenligne de to. Spesielt gjelder dette hvis man ser Bukharin på bakgrunn av den totalitære skolens perspektiv. Jeg skal ikke her fortsette parallellen mellom Bukharin og Josef K., men jeg skal ta for meg noen av de mange beskyldningene som ble fremsatt mot Bukharin fra midten av 1936. At alle disse beskyldningene var falske kan ikke utelukkes, men mengden alene er en god indikasjon på at det kan ha ligget noe konkret bak. Ble virkelig Bukharin ”arrestert uten å ha gjort noe galt”?

Mellom 19.- 24. august 1936 ble Zinovjev, Kamenjev, I. N. Smirnov og 13 andre stilt for retten og dømt til døden. De tilstod å ha organisert et ”terroristsenter” etter Trotskijs instruksjoner. 160 mennesker ble arrestert og skutt innen utgangen av året for ”terrorist-konspirasjoner” i sammenheng med denne rettssaken.³⁵³ I løpet av denne saken hadde flere av de tiltalte implisert såkalte ”forhenværende trotskister” som Pjatakov og Radek, i tillegg ble navnene til Bukharin, Rykov og Tomskij satt i sammenheng med et ”terroristsenter”.³⁵⁴

³⁴⁷ Larina, *This I Cannot Forget*, 267-268, 287.

³⁴⁸ *Ibid*, 293.

³⁴⁹ Cohen, *Bukharin*, 369.

³⁵⁰ Se over, side 31.

³⁵¹ ”Gammelbolsjeviken”, altså Bukharin, uttalte at han mislikte Jezjov fra første stund: ”In the whole of my life I have never seen a more repellent personality than Yezhov’s.”, sitert fra Thurston, *Life*, 28. Se også over, 54-56.

³⁵² Franz Kafka, *Prosess*, De norske Bokklubbene A/S, 1991, 5.

³⁵³ Getty og Naumov, *The Road*, 256-257.

³⁵⁴ *Ibid*, 262.

Vysjinskij beordret så den 21. august full etterforskning rundt spørsmålet om troikaens involvering. Dagen etter begikk Tomskij selvmord. Kaganovitsj, Jezjov og Sergo Ordzjonikidze skrev samme dag til Stalin at Tomskij hadde skutt seg om morgenen og at han hadde lagt igjen et brev der han bedyrer sin uskyld. Videre at han dagen før hadde innrømt å ha hatt flere møter med Zinovjev og Kamenjev, i tillegg var han ”..discontented and peevisish. We have no doubt that since Tomsky, just like Lominadze, knew that he could no longer hide his connection with the Zinovievite-Trotskyite gang, he decided to cover his tracks by committing suicide.”³⁵⁵ Fra flere lokale partiorganisasjoner kom det så krav om etterforskning av høyrelederne. Tomskijs selvmord ble sett som “...an attempt to cover up all traces of treasonous activity by the rightists’ ringleaders...”³⁵⁶

Bukharin, som var på ferie i Pamirfjellene under rettssaken, dro sporenstreks til Moskva og krevde å få konfrontere Zinovjev og Kamenjev. Disse var imidlertid allerede henrettet. Han fikk derimot innvilget, sammen med Rykov, konfrontasjoner med andre som hadde satt dem i sammenheng med en opposisjonsblokk. Den første var med Bukharins barndomsvenn Grigorij Sokol’nikov den 8. september. Av de mange konfrontasjonene var denne i følge Larina Bukharins ”baptism by fire”. Videre at Sokol’nikov ”...testified against him, lying all the way.”³⁵⁷

Om denne konfrontasjonen var begynnelsen på en slags katt og mus lek kan ikke utelukkes, men hvis vi ser nærmere på arkivmateriale, virker det som om regimet var usikkert på hva det skulle gjøre. Uansett, etter konfrontasjonen, der Sokol’nikov kun hadde vitnet om at Bukharin og Rykov var informert om en forent opposisjonsblokk i 1932 (Bukharin og Rykov nektet også for dette), skal Kaganovitsj ha beroliget Bukharin: ”He’s [Sokol’nikov] lying, the whore, from beginning to end! Go back to the newspaper Nikolai Ivanovich, and work in peace.” Bukharin: “But why is he lying?” Kaganovitsj: “We’ll find out for sure.”³⁵⁸ To dager senere, den 10. september ble det sendt ut en pressemelding fra Vysjinskijs kontor der det stod at etterforskningen mot Bukharin og Rykov var stanset grunnet manglende beviser.³⁵⁹

Kaganovitsj virker imidlertid ikke helt overbevist om Bukharins og Rykovs uskyld. I et telegram til Stalin den 14. september nevner han konfrontasjonen. Han skriver at

³⁵⁵ Davies *et.al. Kaganovich Correspondence*, 334, dok138. [RGASPI f.558] Veso Lominadze, Syrtsovs tidligere opposisjonspartner, hadde også tatt livet av seg i januar 1935 etter å ha blitt implisert i en ”kontra-revolusjonær organisasjon”.

³⁵⁶ Getty og Naumov, *The Road*, 257, dok.74. [RTsKhIDNI f.17]

³⁵⁷ Larina, *This*, 293-294. Bukharin hadde sagt at Sokol’nikov tydeligvis hadde gitt opp med det samme: ”Grisha’s face was pale but not tortured.” Ibid.

³⁵⁸ Ibid, 294-295.

³⁵⁹ Getty og Naumov, *The Road*, 303.

Sokol'nikov gir inntrykk av å være en herdet kriminell uten anger. Videre at Rykov roet seg etter at han fikk opplyst at Sokol'nikov kjente til hans kontakt med Zinovjev og Kamenjev kun fra Tomskij og Kamenjev (som nå begge var døde). Kaganovitsj fant det mistenkelig at Bukharin og Rykov la hovedvekten av utspørringen på de siste årene, "...men årene 31, 32 og 33 unngikk de begge åpenbart [*oba javno obkhodili*]. Bukharin tok til tårene og ba om å bli trodd men Kaganovitsj var ikke helt fornøyd:

Jeg sitter igjen med det inntrykk at de kanskje ikke hadde en direkte, organisert forbindelse til trotskist-zinovjevitt blokken, men i 32-33 og muligens også i de påfølgende år var de informert om trotskistenes affærer. Tydeligvis hadde de, høyre, sin egen organisasjon som åpnet for felles aksjoner nedenfra [*dopuskaja edinstvo dejstvi snizu*]. Her om dagen fikk jeg en liste fra GPU's transportavdeling over arresterte jernbanearbeidere i Moskva, men da jeg så på listen så jeg noen ganske prominente medarbeidere av Uglanov fra Moskva og jeg tror at dette er en trotskist-høyreorganisasjon av jernbanearbeidere. Uansett, vi må lete etter høyres undergrunnsorganisasjon for den eksisterer [*ona est*]. Jeg tror at mer vil avdekkes [*esjtsjo vyjavitsja*] angående rollene til Rykov, Bukharin og Tomskij.³⁶⁰

Kaganovitsj avslutter med å si at det vil bli arrangert konfrontasjoner for Pjatakov og Radek og at det er godt å vite at "...vi til slutt vil knuse alle disse trotskist-zinovjevitt kjeltringene."³⁶¹

Den 4. mai hadde Stalin uttalt: "I propose a toast to Comrade Bukharin. Our Bukharin, our old 'Bukharchik', we all know him well and we love him. And anyone who rakes up the past can get out of here."³⁶² Under feiringen av revolusjonen 7. november følte Bukharin at han var utstøtt fra partiledelsen og stod sammen med sin kone blant folkemassene på Den Røde Plass. En vakt kommer så bort og sier "Kamerat Stalin ber meg si at De står på feil sted. Kom opp på mausoleet."³⁶³ I februar 1937, da Bukharin virkelig var presset, ringer Stalin: "Nikolaj, ikke få panikk. Vi løser dette. Vi tror ikke at du er en fiende. Men siden du har blitt implisert av Sokol'nikov, Astrov, Kulikov og andre dobbeltspillere [*dvurusjniki*] som har innrømt å være sabotører [*vreditel'stve*], så må vi sjekke det. Slapp av!"³⁶⁴

Siden vi kjenner slutten og kan lese historien bakover er det fristende å konkludere med at dette var en katt og mus lek. Det kan imidlertid være fruktbart å spørre seg om regimet gradvis avdekket noe angående Bukharin og Rykov. At regimet i hvert fall mistenkte noe er rimelig klart. Etter Sokol'nikovs tilståelser skrev Jezjov til Stalin at han var overbevist om at

³⁶⁰ L. M. Kaganovitsj – I. V. Stalinu (14 sentjabrja [1936 g.]) www.memo.ru [RGASPI f.558]

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Medvedev, *Bukharin*, 101.

³⁶³ Larina, *This I Cannot Forget*, 299. Ulam stiller spørsmålet om denne hendelsen var raffinert sadisme: "Perhaps. It is at least possible, however, that Stalin meant it as a friendly gesture...", *Stalin*, 409.

³⁶⁴ Dmitrij Volkogonov, *Triumf i Tragedija: Polititsjeskij Portret I. V. Stalin*, Izdatel'stvo Agenstva petsjati Novosti, Moskva, 1989. Bok 1, del 2, 211.

høyrelederne var innblandet i en konspirasjon. Flere høyrefolk ble arrestert og forhørt. I løpet av oktober og november ble over 60 avhørsprotokoller overlevert til Stalin. Uglanov og Rjutin er eksempler på folk som ble avhørt på nytt. Mer vitnesbyrd om Bukharins involvering i en blokk ble gitt av blant andre Tomskijs privatsekretær V. I. Nevskij.³⁶⁵

Utover høsten og vinteren nærmest rant det inn inkriminerende vitnesbyrd fra Bukharins venner og ”elever”: Vasilij Jakovenko, Dmitrij Maretskij, Ivan Kraval, Aleksandr Slepkov, Nikolaj Uglanov, og Vasilij Sjmids for å nevne noen.³⁶⁶ Maretskij, Slepkov og flere andre ”elever” ble sendt ut i distriktene av Stalin etter Bukharins nederlag i 1929. I *Tilståelsen* skriver Bukharin at dette ”ikke er så galt at det ikke er godt for noe” [*njet khuda bez dobra*], disse kunne fortsette kampen mot partiet ved å samle informasjon om stemninger i partiet og å rekruttere nye kadre.³⁶⁷ Flere av dem mistet partimedlemskapet på begynnelsen av 1930-tallet ”...for assisting the counterrevolutionary group of Ryutin and spreading his program.”³⁶⁸ Flere av disse tilsto altså i 1936 og dro samtidig Bukharin med seg.

Jeg kan selvsagt ikke gå inn på alle disse tilståelsene og konfrontasjonene men jeg vil se litt på noen av dem. Vi kan begynne med avhøret av Valentin Astrov, en av ”elevene”. Dette er i mine øyne representativt for størstedelen av denne type avhør mht. Bukharin. I følge Larina var alle slike tilståelser ”...obviously obtained by torture.”³⁶⁹ Det er imidlertid ikke mye som støtter en slik påstand mht. Astrov. Han ble sluppet fri i 1938 og ble ikke senere arrestert. Man må få spørre – hvis regimet torturerte og truet Astrov til å avgi falsk forklaring, hvorfor lot de ham spasere ut i det fri etterpå?

Astrov ble arrestert i februar 1933 for å ha vært med i en kontra-revolusjonær gruppe. Etter å ha sonet sine tre år ble han igjen arrestert i november 1936, avhøret jeg her refererer til er gjort 11. januar 1937.³⁷⁰ Astrovs forklaring stemmer langt på vei overens med *Tilståelsen*: ”Skolens” fødsel ved IKP, Bukharins tanker om fraksjonsfrihet og et parti lignende Det britiske arbeiderpartiet. Allerede etter juli-plenumet i 1928 hadde ”skolen” tatt slagordet ”fjern Stalin” [*ubrat` Stalina*]. I 1929 begynte arbeidet med å rekruttere kadre for å styrte det stalinistiske lederskapet. Det ble bestemt å bruke terror i kampen. Tomskij skal ha sagt: ”I dag arresterer de oss – i morgen arresterer vi dem.”³⁷¹ Slepkov fortalte Astrov at Bukharin flere ganger hadde sagt ”Det vil være en bra ting hvis Stalin plutselig dør.” ”Forstå det som du vil”

³⁶⁵ Getty og Naumov, *The Road*, 301-303.

³⁶⁶ Larina, *This I Cannot Forget*, 309.

³⁶⁷ *Litsjnyje pokazanija*, 6.

³⁶⁸ Larina, *This I Cannot Forget*, 309.

³⁶⁹ *Ibid*, 303.

³⁷⁰ ”Spetssoobsjtsjenie N. I. Jezjova I. V. Stalinu s prilozheniem protokola doprosa V. N. Astrova” i *Lubjanka*, 19-39, dok. 2. [APRF f. 3]

³⁷¹ *Ibid*, 24.

sa Slepkov. Bukharin uttrykte seg abstrakt men det var i følge Astrov helt klart at han gikk inn for terror. I 1930 var det dessuten samarbeid med mensjeviker og sosialrevolusjonære. Videre var dobbeltspill-taktikken ansett som nødvendig, altså å arbeide i en skjult organisasjon men samtidig være partimedlemmer.

Vinteren 1931-32 snakket Bukharin flere ganger om nødvendigheten av å drepe Stalin [*neobkhodimosti ubit` Stalina*].³⁷² Det ble også ansett som nødvendig å samarbeide med trotskistene. D. Maretskij hadde flere møter med dem. Bukharin var fullstendig enig om dette samarbeidet. Astrov snakket flere ganger personlig med Bukharin om nødvendigheten av å bruke terror. Innkallingen til konferansen i august 1932 [Rjutinplattformen] ble godkjent av Tomskij. Etter at Slepkov, Maretskij og flere andre ble arrestert i forbindelse med denne konferansen, sa Bukharin at de nå måtte bli maksimalt konspirative. Bukharin gav så beskjed om å forberede en konkret terroraksjon [*terakt*] mot Stalin.³⁷³

Også "venstregruppen" [*levako*], den såkalte Sten-Lominadze gruppen, var i kontakt med høyregruppen. Slepkov fortalte senere at arkitektene bak Rjutinplattformen var Bukharin, Rykov, Tomskij og Uglanov. Den tok navnet til Rjutin for å beskytte høyrelederne. Etter at Astrov ble arrestert siste gang hadde han ikke lenger kontakt med Bukharin, men han hørte fra medfanger i fengselet om fortsatt kontakt mellom trotskister og høyregruppen.

En mengde avhør fra samme periode impliserer Bukharin, Rykov og Tomskij på mer eller mindre samme måte.³⁷⁴

Under desember-plenumet i 1936, mer bestemt den 7. desember hadde Bukharin flere personlige konfrontasjoner med ulike "opposisjonelle". La oss begynne med E. F. Kulikov.³⁷⁵ Kulikov fortalte at han, våren 1932, personlig hadde flere samtaler med Bukharin angående terror. Han satte også Bukharin i direkte sammenheng med Rjutinplattformen og sa at Uglanov hadde vist ham flere teser fra denne. Bukharin skal ha sagt: "Vi er nødt til å handle, det er fullstendig klart at Stalin ikke vil gå av, han må fjernes [*ego nado ubrat`*]". Videre: "Du var ikke kun vår ideolog (...) Nikolaj Ivanovitsj, du drev også organisert arbeid med senteret, med terror og med dokumenter."

Kulikov svarer bekræftende på Jezjovs spørsmål om Bukharin selv gav direktiver angående terror. I følge Kulikov møtte Bukharin flere som sa at nå måtte man handle –

³⁷² Ibid, 29, 32. En annen "elev", Kuzmin, ropte i Bukharins nærvær "Drep Stalin" på et møte. Ibid, 31.

³⁷³ Ibid, 33.

³⁷⁴ Se for eksempel avhørene av S. Kh. Khodzjanov, M. Z. Rukhimovitsj, B. D. Berman, Ja. V. Ronis m. fl. i *Lubjanka*.

³⁷⁵ *Stenogramma otsznoj stavki v TsK VKP(b) mezjdu Bukharinym N. I. i Kulikovym ot 7 dekabrja 1936 goda*, www.memo.ru [APRF f. 3] I det følgende avsnittet refererer jeg kun fra dette dokumentet hvis ikke annet er angitt.

”...drive kamp [*vesti bor`bu*] mot partiet, man må ikke sitte med hendene i fanget.” Bukharin skal da ha sagt ”Vi har ikke nok sterke folk.” Dette var etter 1930, altså det året som Bukharin sverget på at han hadde gitt opp kampen mot partiet. Jezjov spør: ”Betyr ikke dette at du forsøkte å skjule dette faktum for partiet?” Bukharin innrømmte så at slike samtaler fant sted i 1932 med blant andre Slepkov og flere av ”uglanovittene”, men han forklarte dette med at han forsøkte å få dem på bedre tanker. Han innrømte altså å ha skjult slike samtaler for partiet men at han ”...nå, ikke skjuler noe. Frem til 1932 var bildet uklart for meg.”

Bukharin forsøker å tilbakevise flere påstander uten helt å overbevise forsamlingen. Det kan være at Anastas Mikojan sa det alle følte: ”Enkelte ting husker du godt, men du kan ikke huske det som er viktig.”

Den neste konfrontasjonen var med L. S. Sosnovskij,³⁷⁶ som forklarte at han hadde vært arrestert frem til 1935. Da han kom ut, kom han i kontakt med den trotskistiske organisasjonen via Radek. Radek fortalte ham om blokken de hadde dannet med zinovjevitter og med høyregruppen som var ledet av troikaen. Sosnovskij sier at han var urolig da han fikk jobb i *Izvestija*, men Radek beroliget ham. ”Det gjør ikke noe, Nikolaj Ivanovitsj er vår mann [*svoj tsjelovek*], han støtter deg.”

Både Bukharin og Radek så på bruken av terror i kampen mot partiet som eneste utvei, alle andre muligheter var oppbrukt. Jezjov oppsummerer: ”Våren 1935 og også noe senere, før deres ferie, hadde du samtaler med Bukharin der det klart kom frem at Bukharin var fullstendig informert om senteret, om blokken og om plattformen?” Sosnovskij svarer: ”Fullstendig riktig.” Bukharin kaller Sosnovskij en ”førsteklasses taskenspiller”, og hevder at vitnemålet er ”raffinert, provokativ løgn fra begynnelse til slutt.” Heller ikke nå virker Sentralkomiteen særlig overbevist.

Den siste konfrontasjonen denne dagen var med Pjatakov. Selv om han la mest vekt på Tomskijs rolle, kommer det klart frem at Bukharin var innforstått med alt som foregikk i blokken.³⁷⁷ Pjatakov begynner med å fortelle om møtene med Bukharin i 1928 da Bukharin kom med nedsettende bemerkninger om Stalin og flere av hans allierte. Videre at han, Pjatakov, hadde hatt et møte med Sedov i 1931. Sedov fortalte at han var kjent med høyregruppens arbeid og at trotskist-senteret som ble dannet [*obrazovalsja*] på denne tiden, ønsket kontakt med høyresenteret. Videre: ”Trotskij var kjent med mitt forhold til Bukharin

³⁷⁶ *Stenogramma otsjnoj stavki mezjdu Sosnovskim i Bukharinym v TsK BKP(b) ot 7 dekabnja 1936 goda.* www.memo.ru [APRF f. 3] I det følgende avsnittet refererer jeg kun til dette dokumentet hvis ikke annet er angitt.

³⁷⁷ *Stenogramma otsjnoj stavki mezjdu Pjatakovym i Bukharinym v TsK VKP(b) ot 7 dekabnja 1936 goda.* www.memo.ru [APRF f. 3] I det følgende avsnittet refererer jeg kun til dette dokumentet hvis ikke annet er angitt.

og han ba meg om å gjenoppta kontakten med ham i 1932.” De hadde så flere samtaler, Bukharin hadde et pessimistisk syn på forholdene i landet og kom med flere nedsettende karakteristikker om partiledelsen. Bukharin hadde også sagt at kontakt (mellom høyre og trotskistene) var nødvendig og at tross for høyres nederlag så hadde grunnlaget for organisasjonen bestått og dens arbeid var gjenopptatt.

Rundt midten av 1932 fortalte Pjatakov Bukharin om sitt møte med Sedov angående Trotskij's retningslinjer for terrorisme og for hans syn på en blokk med høyregruppen. Fra slutten av 1933 hadde Pjatakov lite kontakt med Bukharin, slik kontakt ble nå overtatt av Radek. Via Sokol'nikov hadde imidlertid Pjatakov fortsatt kontakt med Tomskij som så nødvendigheten av fortsatt kontakt mellom høyregruppen og trotskistene. Forholdene begynte imidlertid å bli vanskeligere. I 1935 foreslo Sokol'nikov og Tomskij å holde et møte. Dette møtet skulle ikke dreie seg om prinsipielle spørsmål, men om hvordan fortsatt kontakt skulle organiseres og hva som skulle skje videre, ”For dette var nå uklart for oss.”. Møtet skulle være mellom ”...Sokol'nikov, Radek og meg på den ene siden og Tomskij, Rykov og Bukharin på den andre.” Vorosjilov spør om når dette skulle skje og får svaret: ”I begynnelsen av 1936.” Ut fra rent taktiske hensyn fant imidlertid dette møtet aldri sted.

Jezjov oppsummerer igjen og får bekreftelse fra Pjatakov på at Bukharin utvilsomt visste [*bezuslovno, izvestno*] om sammensetningen av det forente trotskist-senteret og at han kjente til dettes syn på terror. Radek hadde informert Pjatakov om sin kontakt med Bukharin så sent som mot slutten av 1935. Stalin bryter så inn og sier at det er kjent at trotskistene stod i spissen for terrorgrupper ”...men der det gjelder høyrelederne, kan man si at også disse gjorde det?” Pjatakov: ”Når det gjelder Tomskij, kan jeg så avgjort si at det var tilfellet. Når det gjelder Bukharin, kan jeg ikke si det.”

Dette siste virker jo unektelig ærlig, hvorfor ikke inkriminere også Bukharin 100%? Muligens skulle det virke mer ”ærlig” overfor deltagerne på plenumet. Vi bør imidlertid huske på at dette plenumet var det mest hemmelige i USSRs historie, ingenting var ment å skulle komme ut. Det var ikke så mye som et hint i pressen, verken før eller etter plenumet.³⁷⁸ Disse konfrontasjonene skulle altså ikke ”overbevise” noen andre, verken i partiet eller i landet ellers. Som vi skal se er det imidlertid ingenting som tyder på at deltagerne på plenumet trengte å ”overbevises” på noen måte. Gabor T. Rittersporn kan ha rett i at ledelsen faktisk var overbevist om at det eksisterte en gigantisk konspirasjon som i realiteten ikke fantes: ”The imagery of omnipresent subversion and conspiracy denoted a dark feeling of

³⁷⁸ Getty og Naumov, *The Road*, 325.

suspicion and threat among leaders and the populace. (...) It seems difficult to escape the conclusion that the unpredictable, incomprehensible, and treacherous daily reality of the system fed perceptions of omnipresent conspiracy.”³⁷⁹

Uansett, Bukharin forsøkte igjen å forsvare seg: De samtalene som han hadde hatt med Pjatakov, dreide seg kun om tekniske spørsmål og vitenskap. Selv da de hadde vært på utenlandsreiser sammen, hadde de aldri pratet om politikk. Han nekter også for å ha hatt pessimistiske vurderinger om forholdene i partiet hvorpå Stalin skyter inn: ”Det er ikke sant!”

Bukharin snakker muligens sant, men det er ingenting som tyder på at han overbeviser noen. Han beklager seg over at folk kaller ham en svinepels [*sukin syn*] for å ha sagt det ene eller det andre, men angriper så Pjatakov: ”Det er ikke jeg, men du som er en svinepels (...) den tiden du snakker om, så jeg ikke engang et eneste medlem av den tidligere høyregruppen.” Bukharin fortsetter å nekte uten å støtte seg på mye konkret. Pjatakovs siste ord er rett og slett: ”Du må slutte med dette Nikolaj Ivanovitsj.”

La oss se litt nærmere på dette plenumet og på det neste som fulgte i februar-mars 1937.

Plenumsmøtene ”i helvete”

Den første uken i desember 1936 ble Bukharin og Rykov innkalt for å svare for seg for en samlet Sentralkomité. ”I have returned from hell!”, skal Bukharin ha sagt til sin kone etter en av disse sesjonene.³⁸⁰ Skyldige eller uskyldige – For Bukharin og Rykov var disse plenumene uansett en hard prøvelse. De ble møtt med fiendtlighet fra samtlige, det var ingen som støttet dem, den eneste som viste en noenlunde forsonende og moderat tone, var faktisk Stalin.³⁸¹ ”Oddly enough, Stalin’s remarks to and about Bukharin were the only remotely conciliatory ones.”³⁸²

Under desember-plenumet åpnet Stalin med å si at det er nødvendig å snakke om Bukharin og Rykov, for de hadde hatt en politisk plattform som de forsøkte å holde skjult. Stalin nevner ikke her terrorisme, trotskister, kupplaner eller lignende, men at denne plattformen stod for å åpne for privat næringsliv, begrensninger av kholkozene og for å åpne

³⁷⁹ Rittersporn, ”The Omnipresent Conspiracy”, 114-115.

³⁸⁰ Larina, *This I Cannot Forget*, 309.

³⁸¹ Getty og Naumov, *The Road*, 303-330, 364-419.

³⁸² *Ibid*, 323.

opp for utenlandske investeringer, spesielt engelske. ”They had connections with England, with France, with America. That was their platform.”³⁸³

Det var imidlertid Jezjov som holdt hovedtalen den 4. desember. Han argumenterte for at Bukharin og Rykov var involvert i trotskistenes og zinovjevittenes terroristorganisasjon. Videre minner han plenumet om hva Zinovjev i sin tid hadde innrømt: ”Concerning a united Trotskyist-Zinovievist center and it’s terroristic views I spoke to Tomsky, and he promised to inform ’his people’ about this.”³⁸⁴ Jezjov viser også til lignende uttalelser fra blant andre Sokol’nikov og Sosnovskij, derfor, ”...undoubtedly, the rightists were informed of all plans for terrorism, etc., by the Trotskyist-Zinovievist bloc.”³⁸⁵

Flere talere langer deretter ut mot Bukharin og Rykov. Molotov viser til Uglanovs uttalelser om diskusjonen rundt en plattform høsten 1932 hjemme hos Tomskij. Alle deltakerne her delte fullt og helt Rjutinplattformens syn, spesielt mht. en sentralt ledet terror.³⁸⁶ Kaganovitsj: “We may consider it as indisputably established not only on the basis of our inner conviction but also on the basis of facts, that the rightists maintained ties with the Trotskyist-Zinovievist center.”³⁸⁷

Hvis vi går ut fra at Kaganovitsj sa det alle følte, og det virker helt klart slik ut i fra disse dokumentene, så virker det som om mistanken mht. Bukharin og Rykov lenge hadde vært stor og at den vokste ytterligere i løpet av plenumet. Jeg minner igjen på at dette plenumet var strengt hemmelig, diskusjonene og argumentene her skulle ikke påvirke lavere partimedlemmer eller noe andre. Hvis alt dette var et slags ’spill for galleriet’, så må det ha vært de tilstedeværende som skulle overbevises. Et slikt syn kan ha noe for seg hvis Stalin skulle overbevise eller presse en eller annen liberal opposisjon i Sentralkomiteen, men ut i fra de talene som ble holdt, virker det faktisk heller som det motsatte var tilfellet.

Det var imidlertid ikke nødvendigvis noe ’spill for galleriet’, samtlige deltagere kan oppriktig ha ant en fare fra en blokk. I så fall kan regimets paranoide karakter forklare mye. Hvis for eksempel Heydrich faktisk hadde gjennomført en vellykket sverte-operasjon mot generalene, og regimet hadde ”slukt agnet”, må dette ha fremstått som ekstremt farlig. Vi kan muligens se for oss regimets logikk: Tyskerne ble satt i sammenheng med generalene som så ble satt i sammenheng med Trotskij og trotskister inne i USSR. Disse ble så koplet til en blokk med zinovjevitter og høyrefolk (som det antakelig var grunnlag for), høyrefolkene ble

³⁸³ Ibid, 306, dok. 94. [RTsKhIDNI f. 17] Der ikke annet er opplyst er alle dokumentene i denne delen fra samme arkiv og fond.

³⁸⁴ Ibid.

³⁸⁵ Ibid, 306-307.

³⁸⁶ Ibid, 316-317, dok. 97.

³⁸⁷ Ibid, 318, dok. 100.

igjen linket til høyrelederne. I følge en slik ”paranoid logikk” kan regimet ha tatt det for gitt at Bukharin og Rykov var skyldige der de ikke var det. Deres benektelser av anklagene var således ærlig og berettiget. Vi bør ha alle muligheter i bakhodet når vi leser disse dokumentene.

Uansett, Bukharin og Rykov fikk sjansen til å forsvare seg. Bukharin beklager seg over at han ikke har hatt konfrontasjoner med for eksempel Sosnovskij som jo hadde inkriminert ham. Molotov sier så at et slikt ønske uten vanskeligheter kan ordnes.³⁸⁸ Som vi har sett fikk Bukharin det som han ville, disse konfrontasjonene ble gjennomført tre dager senere, tilsynelatende uten at Bukharin klarte å overbevise noen. Når det gjelder Rjutinplattformen og andre anklager nekter Bukharin energisk og ber om å bli trodd hovedsakelig ut i fra hans personlige integritet. ”Do you really believe that I am that type of person? (...) after 30 years in the party?” Han ber kameratene, som ’kjenner hans sjel, hans indre liv’ om å ”...judge me as a human being.”³⁸⁹

Uansett hva Bukharin har sagt eller gjort i fortiden så var det, som han selv påpeker noe bortimot umulig å forsvare seg – og han har et godt poeng: ”If I say that I’ve met with a certain person, then its out of tactical considerations. If I say that I didn’t meet with him, then its because of conspiratorial considerations.”³⁹⁰ Rykov etterlyser mer etterforskning i denne saken, for som han selv sier, “...it would be strange if Bukharin and I were taken at our word.”³⁹¹ Både Bukharin og Rykov innrømmer å ha hatt flere samtaler med opposisjonelle, men mantraet er at de ikke snakket om politikk. Ikke engang med hverandre snakket de om politikk.³⁹² Som også Getty og Naumov påpeker så må det ha vært bortimot umulig for garvede bolsjeviker å tro på en slik påstand. Videre må det også ha vært umulig å tro at Bukharin og Rykov ”...who were practitioners from the same school, could have cut off all contact with their adherents and clients and given up all hope of regaining influence. It simply didn’t ring true to the other members of the club who shared the same mentality.”³⁹³ Også i mine øyne virker det merkelig at yrkespolitikere, veteraner fra Revolusjonen, ikke skulle ha snakket om politiske forhold. På den andre siden, hvis deltakerne på plenumene allerede hadde bestemt seg ut fra en slags paraniod logikk, spilte det ingen rolle hva Bukharin og Rykov hevdet.

³⁸⁸ Ibid, 310-311.

³⁸⁹ Ibid.

³⁹⁰ Ibid, 311-312.

³⁹¹ Ibid, 312. dok. 96.

³⁹² Ibid, 312-314.

³⁹³ Ibid, 327.

Mot slutten av sin forsvarstale drar faktisk Rykov Tomskijs troverdighet i tvil. Han sier nå at han er overbevist om at Tomskij på en eller annen måte "...had participated in this affair. Now from all that has been said here, it seems to be absolutely beyond doubt."³⁹⁴

Spørsmålene nærmest hoper seg opp: Var alt oppspinn? Var Tomskij med i en blokk uten Bukharin og Rykov? Var hele troikaen med i en blokk, men at de to som var i live, forsøkte å legge skylden på den avdøde? Kan også Stalin ha stilt seg lignende spørsmål? Han avslutter sin tale med å si direkte til Bukharin: "But when you consider all these facts which I have talked about, and of which there are so many, we have no choice but to look more closely into this matter..."³⁹⁵

På plenumets siste dag gjør så Stalin noe merkelig:

Despite Yezhov's strong report, the lack of any support for Bukharin or Rykov from the plenum, and the damning testimony of Kulikov and others, Stalin moved "to consider the matter of Bukharin and Rykov unfinished" and suggested postponing a decision until the next plenum. Once again Yezhov's proposals were not adopted.³⁹⁶

Det neste plenumet åpnet den 23. februar 1937. I mellomtiden hadde Jezjov, som vi allerede har sett, arbeidet flittig med å forhøre flere tidligere opposisjonelle som for eksempel Astrov. Mellom 23.-30. januar ble dessuten den andre Moskvaprosessen gjennomført. Her kom det enda flere inkriminerende utsagn mot høyrelederne fra blant annet Pjatakov og Radek som nå var mer spesifikke.³⁹⁷

Noen dager før plenumet hadde deltagerne fått en stor mengde materiale angående anklagene mot Bukharin og Rykov. Dette inkluderte blant annet utdrag fra tilståelsene til Bukharins tidligere "elever" og venner. Jezjov oppsummerte anklagene i sin første tale: Høyregruppen, som trotskistene, hadde organisert underjordiske terroristceller med den hensikt å styrte Sovjetstaten. Rjutinplattformen var denne gruppens grunnlagsdokument. Om denne plattformen ikke var skrevet av Bukharin, så var den i hvert fall bestilt av ham. Bukharin og Rykov hadde planlagt å drepe partiledere som ledd i planen om en palassrevolusjon.³⁹⁸ Mikojan sier så at som et minimum så må Bukharin ha kjent til disse terroristplanene "...he knew and did not tell the Central Committee." Det å ha visst om slike planer uten å informere partiet gjorde Bukharin like skyldig som om han hadde gitt ordren selv, i hvert fall i Sentralkomiteens øyne.³⁹⁹

³⁹⁴ Ibid, 315. Også Bukharin uttalte at "...this whole business with Tomsky remains an enigma." Ibid, 312.

³⁹⁵ Ibid, 322, dok. 101.

³⁹⁶ Ibid, 324.

³⁹⁷ Medvedev, *Bukharin*, 132-133.

³⁹⁸ Getty og Naumov, *The Road*, 368.

³⁹⁹ Ibid, 368-369.

Bukharin forsvarer seg med at alle som inkriminerer ham, lyver. Stalin spør selv flere ganger om hvorfor de skulle lyve: "Why should Astrov be lying? (...) Why should Slepkov be lying? After all, that won't do them any good." Bukharins forslag er at de må tro at de har blitt arrestert på grunn av ham, altså fordi Bukharin er under etterforskning.⁴⁰⁰ Det kan godt være at Bukharin mistenker at de har blitt utsatt for press på en eller annen måte, men han sier ikke noe om dette. Stalin selv sier at tsjekistene kan overdrive litt her og der, "...it's in the nature of their work to allow for certain exaggerations – but I do not in any way doubt the sincerity of their work."⁴⁰¹ Denne "innrømmelsen" er unektelig noe merkelig. Det virker som han sier noe slikt som at "La gå, noen overdrivelser kan forekomme, men i bunn og grunn er beskyldningene sanne". Muligens forsøker han å glatte over enkelte uoverensstemmelser, men vi kan ikke si noe sikkert.

Det som er sikkert er at det kom et skred av fiendtlige og anklagende utbrudd mot Bukharin og Rykov etter deres forsvarstaler, disse utbruddene varte i over to dager. Jeg kan selvsagt ikke gå inn på alle disse. Et lengre utdrag fra Vorosjilovs tale den 24. februar illustrerer imidlertid stemningen og synspunktene på plenumet temmelig godt:

I believe that the guilt of this group, of Bukharin, of Rykov, and especially of Tomsy, has been completely proven. I admit that beginning at a certain point in time these persons began meeting less and less, perhaps beginning in 1934 and 1935, then they began to issue fewer directives, and that certain of them even simply ceased altogether to issue directives to the organizations under their command. Perhaps at a certain period of time, these people wanted deep down all that which had been oppressing them to come to an end. I admit all this. It's all possible. But I am absolutely convinced that all of these people who have been arrested now and who have undergone interrogation are telling the truth. All of this relates to the year 1932, perhaps to 1930, 1931, mainly 1932, to what were very difficult years, when our party exerted all its efforts in order to consolidate all that which is salutary in our country so as to escape from its predicament. And all of these comrades – unfortunately, we must consider them comrades until such time as a decision is taken – these comrades carried out a vile, counterrevolutionary line opposed to the people. They are now reaping the consequences of their actions, which, for the time being, are verbal but will later, I think, be real.⁴⁰²

Vorosjilov foreslår faktisk at opposisjonen muligens ikke har vært særlig aktiv de senere år og at lederne kanskje ønsket å komme seg ut. Hvis dette var for å "lokke" Bukharin og Rykov til å tilstå så skjøt han seg selv i foten med den siste kommentaren. Uansett så sier han at han tror på beskyldningene.

Etter dette massive angrepet fikk Bukharin og Rykov enda en sjanse til å forsvare seg fra talerstolen. "Allowing those accused of party crimes to speak a second time in rebuttal was

⁴⁰⁰ Ibid, 370-371, dok. 118.

⁴⁰¹ Ibid, 372.

⁴⁰² Ibid, 376-377, dok. 121.

a fairly unusual procedure and was cited by some speakers as proof that the Central Committee was willing to give the two accused every fair chance to defend themselves.”⁴⁰³

Bukharin innrømmer at han frem til 1932 hadde begått mange politiske synder men benekter enhver anklage for at han har gjort noe galt etter den tiden. Igjen påpeker han vanskeligheten av å forsvare seg mot alle disse ”løgnene”, men han klarer ikke å gi noen god forklaring på hvorfor alle disse menneskene lyver.⁴⁰⁴ Videre sier han at han trodde at han kjente Radek, ”...but I now think that I didn’t know him all that well.”⁴⁰⁵ Der det gjelder trotskistenes vitneforklaringer så er de i følge Bukharin plausible men , ”Whatever they are testifying against me is not true. (...) Molotov: And is their testimony against themselves plausible? Bukharin: Yes, it’s plausible.”⁴⁰⁶ Bukharin overbeviser ingen, men gjør i hvert fall et noenlunde innstendig forsøk på å forsvare seg. Rykov på den andre siden virker noe kjørt. Han nekter for å ha tilhørt blokken og mener også at anklagene er løgn, han blir imidlertid satt under sterkt press mht. Rjutinplattformen. Han innrømmer da også å ha lest den uten å ha informert Sentralkomiteen. Han blir så spurt om hvorfor han ikke hadde rapportert dette (at plattformen ble lest på Tomskijs datsja) til partiet. Rykov: ”It was a perfectly obvious mistake, but my attitude toward the Riutin program has always been, now and forever, a negative one.” Rykov avslutter med å spørre hvorfor det er nødvendig å harselere så mye med ham.⁴⁰⁷

Hvis alle disse tilståelsene, anklagene og beskyldningene virkelig var falske så er det ikke rart om Bukharin hver gang gikk hjem fra disse sesjonene ”in confusion and despair”,⁴⁰⁸ men var alt virkelig oppspinn? Som jeg har argumentert for så kan mengden av beskyldninger alene indikere at noe konkret lå til grunn. Dessuten, hvis alt var oppspinn så må det ha krevd et enormt apparat for å koordinere og ”lime sammen” alt materiale så det til slutt ble tilnærmet ikke-motstridende. At Stalin skulle ha planlagt alt, nærmest i detalj, er rett og slett ikke plausibelt, tilgjengelige dokumenter tyder ikke på at dette var tilfellet. Tuckers påstand om at Stalin var en ”enslig konspiratør” på toppen lyder rett og slett for hult.⁴⁰⁹ Jezjov påpeker selv problemet rundt små motsigelser i beskyldningene: ”...Bukharin is seeking out isolated contradictions and discrepancies (...) if we wanted to contrive all this evidence against Bukharin, it’s quite evident that such evidence would have been smoothed over and

⁴⁰³ Ibid, 392.

⁴⁰⁴ Ibid, 398-399.

⁴⁰⁵ Ibid, 394.

⁴⁰⁶ Ibid, 394. Dette er unektelig merkelige påstander, de ble da også etterfulgt av; ”(Laughter, noise in the room.)”, i følge den stenografiske rapporten. Ibid.

⁴⁰⁷ Ibid, 402-403.

⁴⁰⁸ Medvedev, *Bukharin*, 129.

⁴⁰⁹ Tucker, *Stalin*, 272.

made orderly (...) I think that if it [the evidence] all agreed, then Bukharin would have shouted from all the rooftops that it was contrived.”⁴¹⁰ Jezjov har her et velbegrunnet poeng, men på den andre siden er jo dette en klassisk *Catch 22* situasjon for Bukharin.

Kan hele toppsjiktet i partiet ha vært med på et slags komplott mot Bukharin og Rykov? Ut fra dokumentene finner jeg dette for svært tvilsomt, Getty og Naumov er enige: ”...one suspects that, having read the voluminous confessions of former colleagues whom they knew well, most Central Committee members believed that Bukharin was actually guilty as charged.”⁴¹¹

Hvis da Stalin stod tilnærmet alene i dette “komplottet”, hvorfor er det da han som, for tredje gang på et halvt år, ”redder” Bukharin og Rykov? Første gang i september ved å avbryte etterforskningen. Andre gang i desember, ved å utsette et vedtak til det neste plenumet. Den tredje gangen var den 27. februar da Stalin gikk mot Jezjovs forslag om å sende Bukharin og Rykov til en rettssak med påfølgende henrettelse. Stalin foreslår å sende saken videre til NKVD for videre etterforskning. Dette forslaget ble vedtatt.⁴¹²

Kan det være at Stalin ville holde Bukharin og Rykov i live lengst mulig for å holde de andre partilederne på tå hev i en slags splitt og hersk taktikk (nomenklaturaen kunne jo ha fryktet for sine posisjoner hvis det var en mulighet for at Bukharin og Rykov kunne gjøre comeback)? Kan det ha vært slik som blant andre Volkogonov mener, at Stalins mange krumspring mht. Bukharin og Rykov ble gjort for at han skulle fremstå som den humane moderator og fredsmekler?⁴¹³ Eller kan det være at han faktisk ønsket flere beviser? Kan han ha vært genuint usikker på hva Bukharin faktisk hadde sagt og gjort? Til slutt kan vi spørre om det kan ha vært personlige motiver inne i bildet. Bukharin og Stalin hadde vært gode venner i en årrekke, *ønsket* han faktisk å tro på Bukharin?⁴¹⁴ Mye tyder dessuten på at det var personlig lojalitet, ikke politiske motsetninger som var det viktigste for Stalin.⁴¹⁵ Det er uansett klart at Stalin ”...gave Bukharin and Rykov unprecedented time to answer the charges and in comparison with the other speakers his demeanour seemed balanced and evenhanded.”⁴¹⁶

⁴¹⁰ Getty og Naumov, *The Road*, 405.

⁴¹¹ Ibid, 327.

⁴¹² Ibid, 403-413, dok. 140-143.

⁴¹³ Volkogonov, *Triumfi i Tragedija*, Bok 1, del 2, 213.

⁴¹⁴ Larina mener at hvis det var en person som Stalin faktisk følte hengivenhet overfor så var det for Bukharin. Dette ”paradokset” for Stalin, var en blanding av kjærlighet og hat, født av misunnelse. Larina, *This I Cannot Forget*, 289.

⁴¹⁵ Hughes, ”Patrimonialism”, 565.

⁴¹⁶ Getty og Naumov, *The Road*, 419.

Vi kan stille flere spørsmål, men å svare på dem med stor grad av sikkerhet blir vanskelig. At Stalin ikke hadde noen plan virker imidlertid rimelig sikkert når vi leser dokumentene fra disse plenumene, tvert om, han virker faktisk usikker og prøvende. Det kan også virke som om han faktisk fant beskyldningene mot Bukharin troverdige. "The secretive character of dealings within the party-state made uncertain the stand and actions of colleagues, and therefore virtually anything could be supposed about anyone and especially about a priori "suspect" people, like former oppositionists."⁴¹⁷ Hovedspørsmålet blir imidlertid om disse beskyldningene hadde rot i virkelige hendelser.

Hvis vi så forsøker å fri oss fra det perspektivet at Stalin først og fremst var et slags sadistisk monster med tilnærmet full kontroll over alt og alle,⁴¹⁸ kan vi ane konturene av noen mulige forklaringer: Sentralkomiteen, inkludert Stalin, ble ført bak lyset mht. Bukharin og Rykov. De eneste som kunne ha klart dette, var NKVD, altså Jezjov. Kan denne organisasjonen ha vært ute av kontroll? Enhver etterretningsorganisasjon har et behov for å legitimere sin eksistens, at enkelte uskyldige ble arrestert som "terrorister" og "spioner" er svært sannsynlig. Når det derimot gjelder så prominente navn som Bukharin og Rykov, og det store omfanget denne saken hadde, er det imidlertid svært lite trolig at Jezjov ville ha forsøkt å gå bak ryggen på Stalin. Jezjov var dessuten håndplukket av Stalin til jobben, han var definitivt "hans mann". Den hittil nyeste forskning som er gjort på Jezjovs rolle i disse årene, konkluderer da også med at han virkelig trodde på eksistensen av en stor konspirasjon.⁴¹⁹ I følge Jezjov selv: "During the twenty-five years of my party work I have fought honorably against enemies and have exterminated them. (...) I used everything at my disposal to expose conspiracies."⁴²⁰ Hvis dette medfører riktighet, altså hvis lederen for landets sikkerhetstjeneste (mannen som fremfor noen skulle ha oversikt over undergrunnsbevegelser), fullt ut trodde på eksistensen av en blokk av opposisjonelle som inkluderte høyrelederne, er det da helt urimelig å anta at en slik eksisterte?

Dette leder til en annen mulig forklaring: Det eksisterte en blokk, Bukharin og Rykov var medlemmer av denne, og i hvert fall enkelte av beskyldningene var korrekte.

⁴¹⁷ Rittersporn, "The Omnipresent Conspiracy", 110.

⁴¹⁸ Slike "forklaringer" på Moskvaprosessene og terroren var lenge bortimot enerådende både i vest og øst. Milovan Djilas er et godt eksempel: "All in all, Stalin was a monster who, while adhering to abstract, absolute and fundamentally utopian ideas, in practice had no criterion but success – and this meant violence, and physical and spiritual extermination." Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, Penguin Books, Hammondsworth, 1967, 148. Nyere såkalt revisjonistisk forskning har, med rette, nedtonet Stalins person. Hvis Stalin for eksempel hadde som hovedkriterium "suksess" eller "makt", hvorfor skulle han da initiert "revolusjonen ovenfra", som han måtte ha visst ville bli en enorm prøvelse for parti og samfunn?

⁴¹⁹ Getty og Naumov, *Yezhov*.

⁴²⁰ *Ibid*, 13.

Som vi ser kan vi ikke trekke sikre konklusjoner på bakgrunn av disse plenumene, vi sitter igjen med flere spørsmål enn svar. Også Getty og Naumov har bemerket at det til tross for at forskere i dag har en fullstendig tekst mht. Bukharin og Rykov så forblir plenumene et mysterium. "Even today, when we have a mass of revealing documents, the story remains unclear."⁴²¹ At Stalin og hans støttespillere var mistenksomme, nærmest paranoide, er det ingen grunn til å tvile på. Bolsjevikenes egne erfaringer fra tiden i undergrunnsopposisjon mot Tsaren, deretter Revolusjonen og borgerkrigen hadde utvilsomt formet partiledelsen. Den utenrikspolitiske situasjonen spilte også inn her. Muligens har Adam Ulam rett: "But it is clear that when it came to suspicion it was 'easy to fool Stalin', or rather that Stalin chose to fool himself."⁴²² Det kan være elementer av riktighet her men dette forklarer på langt nær alt.

Bortsett fra memoarlitteratur av ulik karakter, så er dokumenter av omtrent samme slag som jeg har behandlet her, langt på vei det eneste som kan gi oss en pekepinn på Bukharins rolle og situasjon fra slutten av 1936. Problemet er at vi ikke kan tolke disse kun ut fra det konkrete innholdet. Vi må tolke ut fra tiden og situasjonen. Det er et faktum at innholdet i disse dokumentene sterkt inkriminerer Bukharin i ulovlige aktiviteter, og som jeg har vært inne på, kan det store antallet indikere at noe konkret lå til grunn. Det behøver imidlertid ikke å være slik. Disse dokumentene er påfallende ensrettet og dette gir grunn til mistanke. Som nevnt, mye kan forklares ut fra det jeg har valgt å kalle en "paranoid logikk". Innenfor det stalinistiske systemet kan vi muligens også ane en slags "institusjonell logikk" når det gjelder avhør og tilståelser. Hvis regimet hadde mistanke (berettiget eller uberettiget) om opposisjon, så burde denne kunne finnes nær sagt overalt. At NKVD "finner" opplysninger som bekrefter opposisjon er da en slags nødvendighet. Slike opplysninger kunne bli "funnet" ved hjelp av tortur, press, overtalelse osv. Et spørsmål blir da hvorfor Bukharin, som var en del av, og som hadde vært med på å skape, dette systemet, ikke spilte med? Getty og Naumov har et lignende resonnement, og mener det var forventet at Bukharin skulle tilstå under plenumene, uansett faktisk skyld, men at han "...contested the ritual...".⁴²³ Han burde med andre ord ha støttet opp om partienheten ved å tilstå. Da han ikke tilstod kan det selvsagt forklares ved at han måtte ha sett det som uunngåelig å bli skutt hvis han gjorde det. I et slikt perspektiv kan selvfølgelig Bukharin ha "sett (parti) lyset" da han begynte å tilstå noen måneder senere, og tilslutt også under rettssaken. Nå er vi imidlertid i nærheten av en slags Koestler-forklaring: Bukharin tilstod for å gjøre partiet en siste tjeneste. Som vi skal se kan

⁴²¹ Getty og Naumov, *The Road*, 406, 419.

⁴²² Ulam, *Stalin*, 397.

⁴²³ Getty og Naumov, *The Road*, f. eks. 308.

enkelte av hans siste brev også tyde på noe slikt. Uansett, flere faktorer må med for å løse denne ligningen.

Det som er sikkert er at Bukharin og Rykov ble arrestert mot slutten av plenumet, som et minimum ble det konkludert med at de i hvert fall kjente til trotskistenes terror- og kupplaner. De ble utvist fra partiet og Sentralkomiteen (som de faktisk var kandidatmedlemmer av helt frem til arrestasjonen). Saken ble overlatt til NKVD for videre etterforskning.⁴²⁴ Tre måneder senere skrev Bukharin *Tilståelsen*. Vi kan dessverre ikke si så mye mer om den videre etterforskningen. ”Practically nothing reliable is known about the way in which the ’investigation’ of Bukharin’s case was carried out, though it lasted rather more than a year.”⁴²⁵

“Med kommunistisk hilsen...”

Både før og etter arrestasjonen sendte Bukharin en mengde brev til forskjellige mennesker der han hevdet sin uskyld.⁴²⁶ La oss se på et lite utvalg.

Etter den første Moskvaprosessen, da Bukharin og Rykov var under etterforskning, skrev Bukharin et brev til Vorosjilov.⁴²⁷ Han hevder at han har begått politiske synder mot partiet tidligere, men at han i de senere år har forsvart partiets politikk og Kobas [Stalins] lederskap med stor indre overbevisning [*s velikim vnutrennim ubezjdeniem*]. Han forsikrer Vorosjilov om at han ikke har sviktet ham, at han er fullstendig uskyldig og at dette før eller senere vil komme frem. Videre, ”Stakkars Tomskij! Kanskje han hadde vært ’innblandet’ [*’zaputalsja’*] – jeg vet ikke. Jeg utelukker det ikke.” Vi kan kun spekulere på hvorfor Bukharin hadde med denne kommentaren om den nylig avdøde Tomskij.⁴²⁸ At dette skulle ”berolige” Vorosjilov er noe tvilsomt. Han skriver videre at han er glad for at hundene (disse hundene kan kun være Zinovjev og Kamenjev) er henrettet og at Trotskij nå vil bli politisk død. Han avslutter med – ”Jeg omfavner deg fordi jeg er ren [*Obnimaju, ibo tsjist*].”

⁴²⁴ Getty og Naumov, *The Road*, 413-417.

⁴²⁵ Medvedev, *Bukharin*, 139.

⁴²⁶ I Stalins private arkiv ble det funnet flere brev fra Bukharin fra årene 1936-38, men ikke et eneste fra Rykov. Larina, *This I Cannot Forget*, 289. Bukharin fikk faktisk ”pepper” av Sentralkomiteen i desember 1936 for å ha henvendt seg direkte og i ”en annen tone” til Stalin enn til dem. Getty og Naumov, *The Road*, 392-393, dok.138. Se Bukharins lange, personlige appell til Stalin og hans korte, formelle appell til Politbyrået på www.memo.ru

⁴²⁷ N. I. Bukharin – K. E. Vorosjilovu (31 augusta 1936 g.), www.memo.ru [APRF f. 58]

⁴²⁸ Rittersporn mener at også Bukharin trodde på eksistensen av en stor konspirasjon som også Tomskij var med i, selv om han selv ikke var med i en slik. ”The Omnipresent Conspiracy”, 109-110.

Vorosjilovs svar var kort og brutalt: ”Hvis du med ditt brev, håpte å overbevise meg om din fullstendige uskyld, så kan jeg bare si at alt du har oppnådd er at jeg nå vil distansere meg mest mulig fra deg, uansett utfallet av din etterforskning.”⁴²⁹

Bukharin klarte altså ikke å ”overbevise” Vorosjilov. Men det virker ikke som om Bukharin var forbredt på en så kontant avvisning. Han skriver tilbake samme dag: ”Kamerat Vorosjilov. Jeg har mottatt ditt grusomme [uzjasnoe] brev. Mitt brev endte med ’Jeg omfavner deg’. Ditt brev endte med ’kjeltring [negodjaem]’. Hva mer er det å skrive etter noe slikt?”⁴³⁰

Bukharins *Brev til fremtidige partiledere* er egentlig ikke et ”brev”. Larina fikk etter sigende beskjed om å pugge innholdet rett før Bukharins arrestasjon. Den påfølgende tiden skrev hun det ned fra hukommelsen og ødela det flere ganger. Først i 1956 bestemte hun seg for å oppbevare det.⁴³¹ Som historisk kilde å regne er dette ”brevet” således av noe tvilsom verdi. For det første har vi kun Larinas beretning om opphavs- og overleveringsforhold, for det andre så har hun, etter eget utsagn, hatt innholdet i hodet i nærmere 20 år. La oss likevel kort gå igjennom hovedpunktene.⁴³²

Bukharin ”skriver” her at han er hjelpeløs overfor denne infernalske maskinen [*adskoj masjinoj*] som har gigantisk makt, som bruker middelalderske metoder og som fabrikkerer organisert bakvaskelse. Dzerzjinskijs tid er forbi, NKVD har degenerert og strever nå kun for å tilfredsstille Stalins patologiske mistenksomhet. En ”bukharinistisk organisasjon” måtte således skapes, men en slik har aldri eksistert. Han visste ingenting om Rjutins og Uglanovs hemmelige organisasjoner. ”Jeg henvender meg til alle partimedlemmer! (...) Jeg har aldri vært en forræder, jeg ville gitt mitt eget liv for Lenins, jeg elsket Kirov og jeg foretok meg aldri noe [*nitsjego ne zateval*] mot Stalin. (...) Vit dette kamerater, at banneret dere bærer i triumf mot kommunismen, også inneholder en dråpe av mitt blod.” Det er interessant å merke seg at Bukharin ikke legger skyld på Stalin direkte (selv om han er ”patologisk mistenksom”), men på en slags ”degenerert NKVD-maskin”.

Jeg skal også kort nevne Bukharins *Fengselsbrev* til Larina fra 15. januar 1938. Dette ble ikke overlevert til Larina da, det ble funnet i arkivene på begynnelsen av 1990-tallet.⁴³³

Bukharin ber her Larina om å holde ut – uansett hva hun leser eller hører. Hun må huske på at USSRs store sak lever videre og at det er det som betyr noe. Alt som skjer er

⁴²⁹ K. E. Vorosjilov – N. I. Bukharinu (3 sentjabrja 1936 g.), www.memo.ru [APRF f.58]

⁴³⁰ N. I. Bukharin – K. E. Vorosjilovu (3 sentjabrja 1936 g.), www.memo.ru [APRF f. 58]

⁴³¹ Larina, *This I Cannot Forget*, 343.

⁴³² *Budusjtsjemu pokoleniju rukovoditelej partii*, www.memo.ru ”Brevet” finnes også oversatt i Larina, *This I Cannot Forget*, 343-345.

⁴³³ N. I. Bukharin – A. M. Larinoj (15 janvarja 1938 g.), www.memo.ru

påkrevd ut fra høyere og større interesser. Dette kan indikere en slags Koestler-forklaring på Bukharins oppførsel. Som vi har sett er det bred enighet om at en slik forklaring ikke er holdbar mht. Bukharin.⁴³⁴ Men når vi ser dette og lignende utsagn fra Bukharin selv, kan vi etter mitt skjønn ikke utelukke en slik mulighet. ”Saken”, altså kommunismens seier, var antakelig det viktigste for Bukharin, spørsmålet blir om han så Stalin og stalinismen som en positiv kraft i så måte. Han hadde definitivt ikke gjort dette noen år før. I 1929-30 hadde han hevdet at Stalins politikk i realiteten var Tsarens politikk, og at denne ville føre til en politistat. Stalins linje var kort og godt ukompatibel med bolsjevismen.⁴³⁵ Vi sitter dessuten igjen med det faktum at Bukharin hårdnakket nektet for skyld i enkelte av anklagene, men tilsynelatende enkelt innrømmte skyld for andre.

Bukharin skriver videre at han er bekymret for familien, spesielt for Larina. Cohen mener dette ”beyond any doubt” viser at familien var Stalins gisler og at Bukharin dermed kunne presses til å delta i rettssaken.⁴³⁶ På ordlyden i brevet kan det imidlertid virke som om Bukharin er bekymret for hva Larina og de andre kan komme til å gjøre når de får høre referater fra rettssaken. Han skriver at hans far og ekskone Nadja Lukina, (som begge bodde i deres leilighet) ikke burde få lese aviser i tiden rundt rettssaken. Uansett, at en arrestert viser bekymring for sin familie er slett ikke unaturlig.

En bemerkning i brevet er uansett spesiell: ”Ikke far med løst prat [*boltaĵ*] om noe til noen. Du forstår min posisjon.” Igjen blir det spekulasjoner. Bukharin kunne uansett ikke være åpen i dette brevet, han må ha visst at det ville bli kontrollert. La oss til slutt se litt på et siste brev der Bukharin benekter anklagene – brevet til Stalin av 10. desember 1937.⁴³⁷

Bukharin skriver her ”for å unngå misforståelser” at der det gjelder samfunnet og verden for øvrig så har han, A. ingen intensjon om å trekke tilbake noe av det han har skrevet, og B. han har ikke tenkt å be om noe som kan ødelegge Stalins videre planer mht. hans sak. Dette brevet er for å opplyse Stalin personlig. ”...før min død gir jeg deg mitt æresord på at jeg er uskyldig i de forbrytelser som jeg har tilstått for under etterforskningen.”

Så følger noe merkelig: Han innrømmer enkelte forhold som han hadde nektet på før: A. Han hadde en gang hørt noen si at en eller annen [!] hadde ropt ut noe. ”Jeg tror det var Kuzmin, men jeg tilla det aldri noen vekt.”⁴³⁸ B. Ajkhenvald hadde fortalt, rent tilfeldig og post faktum, om en konferanse ”...som jeg ikke kjente til (jeg kjente heller ikke til

⁴³⁴ Se over, 9-10.

⁴³⁵ Cohen, *Bukharin*, 314, 320-22. I følge Cohen har Koestler totalt misoppfattet Bukharins tilståelser. Ibid, 372.

⁴³⁶ Cohen i Larina, *This I Cannot Forget* 354.

⁴³⁷ *N. I. Bukharin – I. V. Stalinu (10 dekabreja 1937 g.)*, www.memo.ru [APRF f. 3] Dette finnes også oversatt i Getty og Naumov, *The Road*, 556-560. dok 198.

⁴³⁸ Kuzmin hadde sagt ”Drep Stalin” i Bukharins nærvær i følge Astrov. Se over, 72.

Rjutinplattformen), han sa noe slikt som at 'guttene' [*rebjata*] hadde hatt et møte, det ble arbeidet med en rapport [*djelali doklad*] og ja, jeg skjulte dette faktum fordi jeg syntes synd på 'guttene'." Videre, C. "Jeg var også skyldig i å drive dobbeltspill [*dvurusjnitsjal*] i 1932 mht. mine 'elever', jeg håpte å vinne dem tilbake til partiet." Dette var i følge Bukharin alt han hadde gjort galt, nå hadde han rensket sin samvittighet. "Noe annet fant ikke sted, hvis det gjorde det så hadde ikke jeg noe med det å gjøre." Han hadde ikke hatt noe annen "utvei" enn å bekrefte anklagene, "...ellers ville det virke som om jeg ikke hadde 'lagt ned våpnene' [*ne razoruzjajus*]."

Han skriver videre at det er noe stort og modig over ideen om en generell utrensning [*generalnoj tsjistik*]. En slik vil ta med seg, 1. de skyldige, 2. de under mistanke og, 3. de potensielt under mistanke. Det er rimelig klart at Bukharin forsøkte å sette seg selv i den siste kategorien. Det neste punktet henter igjen mot en slags Koestler-forklaring. "Jeg vet at store planer, store ideer og store interesser går foran alt annet og jeg vet at det vil være smålig å sette spørsmålet rundt min egen person på lik linje med de universelle, historiske oppgavene som først og fremst hviler på dine skuldre."

Skal vi tro Bukharin så var hans største plage at Stalin kanskje *tror* at han virkelig var skyldig. Jeg sitter igjen med det inntrykket at dette brevet i bunn og grunn var en desperat bønn om å redde livet. Bukharin drar også inn Stalins avdøde kone Nadezjda S. Allilueva (som hadde vært en god venn av Bukharin), som han visstnok skal ha hallusinert over: "Hun kom bort til meg og sa: 'Hva har de gjort med deg Nikolaj Ivanovitsj? Jeg skal be Iosif om å få deg ut'. (...) Jeg vet at Nadjezjda Sergeevna aldri ville trodd at jeg kunne ha slike onde tanker om deg". Også det gode vennskapet som hadde vært mellom Bukharin og Stalin ble det mimret over, "Vi pleide å prate sammen i timevis du og jeg..."

Det er et meget personlig og rørende brev, det viser også klart at Bukharin ikke hadde gitt opp tanken om å få beholde livet. Han foreslår faktisk at han burde sendes til Amerika, men han må først diskutere det med sin kone [!], der kan han bekjempe Trotskij. Men hvis Stalin har den minste tvil så kan han jo sendes til en leir i Petsjora eller Kolyma i 25 år, der kan han organisere et universitet, et museum eller lignende. Bukharin henter sterkt om at han er mer verdt levende enn død. "I meg har du mistet en av dine beste generaler, en som er deg fullstendig hengiven." Han ber så om tilgivelse en siste gang og skriver at han nå har fortalt alt. "Min samvittighet er nå ren fremfor deg Koba."

Cohens påstand om at det å redde livet ikke var noen faktor for Bukharin kan som vi ser avvises. Bukharin tryglet nærmest om å få beholde livet. Han legger vekt på sitt tidligere gode forhold til Stalin og på å være potensielt nyttig i fremtiden. Men hvorfor innrømmer han

mer enn han hadde gjort på de siste plenumene? Var det for å få mer troverdighet? Skulle han ha noe håp om å redde livet så måtte han uansett benekte innholdet i *Tilståelsen* mht. Trotskij, kupplaner osv. Men han kan jo ha satset på at disse nye innrømmelsene mht. sine ”elever”, som var alvorlige nok, allikevel var så ”uskyldige” at han kunne bli spart. Getty og Naumov uttrykker seg imidlertid slik:

It is difficult to see how such an admission could have done anything other than destroy any credibility Bukharin may have still had. Along with his testimony at the last two plena he attended, it represented another in a series of incremental concessions, each more damning than the last. Stalin might thus have legitimately wondered at what point Bukharin was telling (or would tell) the whole truth about his connections and knowledge of others' activities.⁴³⁹

Etter rettssaken den 13. mars, fikk Bukharin en siste sjanse til å appellere. Der innrømmer han skyld og skriver at rettens avgjørelse er rettferdig. ”I should be shot ten times for my crimes.”⁴⁴⁰ Han skriver imidlertid at han etter et år i fengsel er en forandret mann og at han fremdeles kan være nyttig for landet men, ”I am happy that the power of the proletariat has totally obliterated all that was criminal which saw me as its leader and whose leader I, in fact was.”⁴⁴¹

⁴³⁹ Getty og Naumov, *The Road*, 563.

⁴⁴⁰ Diane P. Koenker og Ronald D. Bachman (eds), *Revelations from the Russian Archives: Documents in English Translation*, Library of Congress, Washington, 1997, 109, dok. 52 [TSGAOR f.7523]

⁴⁴¹ *Ibid*, 110.

AVSLUTNING OG KONKLUSJON

History is a pack of tricks we play upon the dead.
Voltaire

Etter sin død ble Bukharin en ikke-person i offisiell sovjetisk sammenheng frem til 1988, da han den 4. februar ble renvasket for anklagene. Den 10. juli ble han også gjenopptatt i partiet, *post mortem*, sammen med blant andre Rykov og Tomskij.⁴⁴² Man kan således spørre seg – hvis sovjet-systemet selv renvasket ham, så må han jo ha vært uskyldig? La oss tilslutt kort se litt på denne prosessen.

Larina ble gjenforent med sønnen Jurij i 1956. Samme år startet de den lange prosessen med å få rehabilitert Bukharin. De neste vel 30 årene sendte de en mengde søknader angående rehabilitering til myndighetene. Den eneste gangen de fikk et offisielt svar var i 1977, de kriminelle anklagene ble da opprettholdt.⁴⁴³

Khrusjtsjov, som hadde mye å vinne på å sverte Stalin, ville ikke rehabilitere Bukharin. Han mente imidlertid at grunnlaget for anklagene var uriktige, tilståelsene ble banket ut av de tiltalte, og dette var en uakseptabel basis for en retts sak. Når han allikevel ikke sa noe om dette på den 20. partikongressen var det, i følge hans memoarer, for å støtte de mange prominente utenlandske kommunistlederne som i sin tid hadde bevitnet at dommene var rettferdige. Det var uakseptabelt å bringe disse i vanry. Derfor ble rehabiliteringen av Bukharin, Rykov, Zinovjev, Kamenjev og de andre utsatt på ubestemt tid.⁴⁴⁴

Først i 1988, under Gorbatsjov, ble Bukharin endelig renvasket. Hadde omsider rettferdigheten skjedd fyldest? Det er mulig, men som med så mye annet i Sovjetunionens historie var også denne beslutningen først og fremst et politisk spørsmål, deretter et juridisk. I følge Cohen var Gorbatsjov politisk sett nødt til å rehabilitere Bukharin: "NEP's liberalizing ideas and market-oriented policies, 'Lenin's real conception of socialism' were at the heart of Gorbachev's proposed Soviet reformation, or perestroika."⁴⁴⁵ Etter Bukharins rehabilitering fulgte så "Bukharin boomen", en periode som nærmest lovpriste Bukharin, og i denne "boomen", "An outpouring of hatred for Stalin played a major part..."⁴⁴⁶

⁴⁴² Robert W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, Macmillan Press Ltd. 1989, 146, 159.

⁴⁴³ Larina, *This I Cannot Forget*, 25.

⁴⁴⁴ Khrusjtsjov, *Krusjtsjov minnes*, 331.

⁴⁴⁵ Cohen i: Larina, *This I Cannot Forget*, 27.

⁴⁴⁶ Ibid, 28.

Jeg skal ikke bruke så mye mer plass på dette, jeg vil kun minne leseren på at rehabiliteringen av Bukharin først i andre rekke var et spørsmål om jus, altså om faktiske skyldspørsmål.⁴⁴⁷ Det ble imidlertid offisielt presisert at den juridiske og politiske side av rehabiliteringene skulle være strengt atskilt, den siste skulle følge av den første. ”Like fullt kan vi konstatere at renavaskelsen av Stalins fiender utvilsomt tjener Gorbatsjovs politiske interesser. (...) og rehabiliteringene etterlater et klart inntrykk av at Gorbatsjov er på leting etter en ubesmittet ”rest” i en ellers svært diskreditert partihistorie som det fremtidige sovjetsamfunnet kan bygges på.”⁴⁴⁸ Ideologisk ryggdekning var viktig for Gorbatsjov da han begynte å undergrave kollektivbrukene og tillate kooperative selskaper for handel, tjenesteyting og produksjon: ”Dette finner han ikke minst hos NEP-økonomiens varmeste forkjemper, Bukharin.”⁴⁴⁹ Bukharin kan selvsagt ha vært uskyldig samtidig som at han var politisk nyttig på denne tiden, men mitt poeng er at vi ikke kan ta dette for gitt.

*

Mitt utgangspunkt for denne oppgaven var en vurdering av Bukharins karakter. Rent personlig syntes jeg det var vanskelig å svelge at en slik intellektuell kapasitet, ”partiets største teoretiker”, rundt 1930 plutselig gjorde knefall for Stalin og ble en slags nyttig tjener for hans regime. Bukharin, som hadde vært i opposisjon til selveste Lenin ved flere anledninger – han hadde endog diskutert arrestasjon av Lenin i 1918⁴⁵⁰ – la seg så flat for Stalin, hvis regime på alle viktige punkter var på kollisjonskurs med Bukharins politiske og økonomiske overbevisning. I 1929 delte Bukharin Trotskijs kritikk angående partidemokratiet: ”Sometimes at night, I think, have we the right to remain silent? Is this not a lack of courage?...”⁴⁵¹ Hvis Bukharin faktisk reagerte på sin egen ’lack of courage’, var den eneste utvei rundt 1929-30 å gå under jorden i opposisjon. Partidisciplinen og Stalins sterke stilling tillot ingen andre metoder.

Det neste ”problemet” var at Bukharin faktisk nektet skyld på flere sentrale tiltalepunkter i 1938 samtidig som han innrømte skyld for andre. Kan ikke dette faktum være

⁴⁴⁷ Når det gjelder de tiltalte har Grover Furr hevdet at ”...no *evidence* of their innocence was produced. Members of the ”rehabilitation” commissions – materials from them have been published during the past 15 years – were worried about this.” (*Uncritical Reading and the Discourse of Anti-communism*).

⁴⁴⁸ Pål Kolstø, ”På vei mot av-leninisering? Sovjetisk historierevisjon under Gorbatsjov.” i *Forsvarsstudier* 4/1989, Institutt for forsvarsstudier IFS, 1989, 44-46.

⁴⁴⁹ Ibid, 45. ”Selv om rehabiliteringene skal følge strengt juridiske kriterier, legger rettsundersøkelsene en totalvurdering av den enkeltes biografi og ikke en formaljuss til grunn for sitt arbeid med sakene.” Ibid, 42.

⁴⁵⁰ Cohen, *Bukharin*, 156; *Sudebnyj otsjet*, 337-38, 684-85.

⁴⁵¹ Cohen, *Bukharin*, 325.

en indikasjon på Bukharins oppriktighet? Som vi har sett vil blant annet Cohen det annerledes. Æsopspråket er det sentrale. Det Bukharin nektet skyld for var ”for grovt”, og der han tilstod, avslørte han Stalin-regimet som den virkelige forbryteren. Videre var det essensielt for Stalin å kvitte seg med Bukharin for å for alltid fjerne ham som et politisk alternativ. Disse og flere påstander som jeg har kalt aksiomer kan vi vel egentlig kalle postulater; de gjør krav på å være sanne, men de er ikke beviselige. Dette er verd å merke seg, for her ligger premissene som det meste av den videre argumentasjonen er bygget på.

Jeg har argumentert for at æsopspråk-teorien har store huller og svakheter. Jeg benekter ikke at æsopspråk ble brukt, heller ikke sporadisk av Bukharin, men at dette ”løser gåten” blir for meg rett og slett for hult. Hughes har identifisert en ”Tucker-Cohen tese”, denne tesen går ut på at Stalin så det som nødvendig å kvitte seg med motstandere ut fra et politisk grunnlag. Hughes mener dette var underordnet, det var først og fremst *personlig lojalitet* som lå til grunn for Stalin.⁴⁵² Hvis Hughes har rett, og jeg finner det sannsynlig, var det ikke primært høyrepolitikken som avgjorde Bukharins skjebne.

I stedet for å godta det som tradisjonelt har blitt fortalt om rettssaken i 1938 har jeg under arbeidet med oppgaven lest meg gjennom rettsreferatet. Min hypotese om at Bukharin faktisk var i opposisjon mot Stalin også etter 1930 ble ikke svekket av denne gjennomgangen. At Bukharin tidvis harselerer med Vysjinskij er et faktum men dette gjelder i hovedsak der han nekter skyld; mordet på Kirov, det å skulle ha vært Gestapo-agent osv. Der han innrømmer skyld virker han på meg både nøktern og sakelig, det virker kort og godt som om han vil forklare seg: ”Jeg har rett til å fortelle retten om det som faktisk hendte, ikke det som dere gjerne vil høre.”⁴⁵³ Da filmopptaket fra rettssaken aldri har blitt offentliggjort er vi nødt til å ta hensyn til de øyenvitnene som faktisk var til stede for å kunne si noe om stemningen under rettssaken. Som vi har sett mente korrespondenten Harold Denny at ikke alle anklager nødvendigvis var holdbare men at Bukharin virket totalt ærlig, uredd, at han rett og slett ville fortelle sin historie for verden.⁴⁵⁴ Som vi vet tilsto Bukharin å ha vært en av lederne i en anti-stalinistisk blokk som blant annet bestod av trotskister, zinovjevitter, mensjeviker med mer. Hensikten med denne blokken var å styrte det stalinistiske lederskapet. Bukharin var ikke enig i alt denne blokken stod for, som eksempler kan det nevnes at han var mot territoriale avståelser som motytelse til utenlandsk støtte (Bukharin gikk inn for avståelser av økonomisk art), der det gjaldt defeatist-strategien, var han mot å åpne fronten for å påføre Stalin-regimet

⁴⁵² Hughes, ”Patrimonialism”.

⁴⁵³ *Sudebnyj otsjet*, 367.

⁴⁵⁴ Se over, side 32.

et militært nederlag.⁴⁵⁵ Bukharin innrømte imidlertid skyld på hele blokkens vegne mht. disse påstandene. Når Bukharin gjorde dette var ikke det nødvendigvis for å latterliggjøre anklagene, eller å bevise at de var oppdiktet; hvis han faktisk var en av lederne i blokken er en slik oppofrelse noe vi burde kunne forvente av en ansvarsfull leder.

Hovedspørsmålet blir altså om Bukharin faktisk var med i en slik blokk. Vi har enkelte holdepunkter når det gjelder en anti-stalinistisk blokk. Vi har sett at Trotskij organiserte en blokk i 1932. Mot slutten av dette året skrev Sedov til ham at blokken bestod av zinovjevitter, Sten-Lominadze gruppen og andre.⁴⁵⁶ Trotskijs gruppe ønsket også å samarbeide med høyreopposisjonen, de søkte også kontakt med *Unionen av marxist-leninister*, altså Rjutinplattformen. Denne plattformen krevde å få fjernet Stalin, videre var den et rent høyremanifest. Plattformen ble spredt rundt i flere byer, også Zinovjev og Kamenjev leste og videreformidlet denne.⁴⁵⁷ Kan det være at Bukharin sa sannheten da han hevdet at han var en av hovedmennene bak denne plattformen, altså at troikaen hadde sanksjonert den? At en politisk ubetydelighet som Rjutin var hovedmannen bak en slik plattform er, som også Ulam har bemerket, noe tvilsomt.⁴⁵⁸ At navnet Rjutin først og fremst var et dekke virker således troverdig.

Noen år før hadde Bukharin forsøkt å opprette en blokk med zinovjevittene via Kamenjev. Bukharin var her ytterst forsiktig, eventuell kontakt med Trotskij måtte være ”in person”.⁴⁵⁹ I følge Humbert-Droz hadde en slik blokk blitt opprettet med det mål å ta livet av Stalin i 1929. Et slikt mål var da også et samlende element for alle opposisjonsgruppene i årene som fulgte. ”Alle” Stalins motstandere var enige om at hans politikk var en katastrofe i årene 1929-33. La Bukharin ned våpnene rundt 1930, eller valgte han på en eller annen måte å fortsette kampen mot Stalin i samarbeid med blant annet Trotskijs gruppe? Etter min mening virker det siste nokså sannsynlig.

I *Tilståelsen* ”bekrefter” Bukharin i store trekk det han tilstod under rettssaken. *Tilståelsen* virker også ærlig, balansert og relativt nøktern, han innrømmer da heller ikke noe angående mordet på Kirov, Gestapo-spionasje, osv. Bukharin ønsker her å ”...legge frem den historiske utvikling av høyres kontra-revolusjonære organisasjon”.⁴⁶⁰ Det var flere teoretiske ”feil” som var grunnlaget for høyreorganisasjonen, blant annet troen på at klassekampen ikke

⁴⁵⁵ En slik ”defeatist-strategi” hadde i 1917 vært viktig for bolsjevikene, de var avhengig av at Tsarens regime led nederlag i verdenskrigen. At en slik strategi ble brukt av en ”blokk” på 1930-tallet er således ikke utenkelig.

⁴⁵⁶ Se over, 48.

⁴⁵⁷ Robert W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, 1989, 84.

⁴⁵⁸ Ulam, *Stalin*, 349.

⁴⁵⁹ Se over, 41.

⁴⁶⁰ *Litsjnyje pokazanija*, 1.

ville intensiveres under ”proletariatets diktatur”. Denne og andre ”anti-leninistiske” oppfatninger gjorde at Bukharin og hans ”elever” i en gradvis prosess ble ”kontra-revolusjonære”, altså anti-stalinistiske. Det ble inngått samarbeid med zinovjevitter og trotskister, de sistnevnte var særlig orientert mot terror. Yngre medarbeidere i høyregruppen, både fra ”skolen”, ”uglanovittene” og fra fagforeningene stilte seg bak kravet om å bruke terror, dette ble basisen i Rjutinplattformen – og denne var sanksjonert av troikaen. I følge Bukharin var det ”...umulig å forestille meg høyreorganisasjonen som terroristisk i ordets rette forstand...”⁴⁶¹, men terroristiske stemninger vokste frem inne i organisasjonen.

Et forent opposisjonscenter var i følge Bukharin et faktum, ”...jeg kan ikke si om jeg noen gang tenkte meg et slikt forent senter...”, men slik var det altså blitt. Han husker videre at Tomskij ”meget energisk” forsvarte blokkens idè.⁴⁶² Det var også Tomskij som hadde kontakt med Jenukidze som sa seg enig i å gjennomføre en aksjon i Kreml. Vi kan ikke si så mye sikkert om ”Kreml-affæren” men vi vet at myndighetene arresterte ca. 40 personer i 1935.

Denne blokken var imidlertid dårlig organisert, ”...enigheten var ikke et resultat av en samlet formell akt, men via en rekke kontakter og samtaler mellom representanter for forskjellige kontrarevolusjonære grupperinger”.⁴⁶³ At denne blokken var en reel trussel mot det stalinistiske regimet er bortimot utenkelig, men det er da heller ikke poenget her; blokken var sannsynligvis et faktum og høyregruppen, deriblant Bukharin kan ha vært med i denne.

Som jeg har vært inne på så har den tradisjonelle oppfatningen av 1930-tallets begivenheter vært preget av politiske og ideologiske vurderinger. Både for den vestlige sovjetologi og for den offisielle sovjetiske historieskolen var det maktpåliggende å sette Stalin-regimet i dårligst mulig lys. Dette gav seg blant annet utslag i at opposisjon på 1930-tallet ble sett på som bortimot utenkelig, og at Moskvaprosessene var 100% oppspinn, de anklagede var pr. definisjon uskyldige.⁴⁶⁴ Også undertegnede har tidvis slitt med å fri seg fra dette perspektivet, men som blant annet nyere arkivoppgivelser har vist, så er det mulig å stille spørsmål ved flere begivenheter på 1930-tallet.⁴⁶⁵ Memoarer og offisielle uttalelser er

⁴⁶¹ Ibid, 8.

⁴⁶² Ibid.

⁴⁶³ Ibid, 7.

⁴⁶⁴ Denne politisk-ideologiske ”striden” sitter dypt. Da John A. Getty begynte å stille spørsmål ved Stalins involvering i mordet på Kirov, ble han av Robert Conquest og Amy Knight beskyldt for å unnskyldte terroren, videre at det å stille slike spørsmål var moralsk ekvivalent med David Irvings holocaustfornektelse. Lenoe, *Did Stalin Kill Kirov*, 379. Opposisjon mot Stalin fortsatte utover i 1938, også blant partimedlemmer. Flere grupper krevde at Stalin måtte fjernes. Se Vadim Rogovin, *Partija rasstreljannykh*, Moskva, 1997, 282-287.

⁴⁶⁵ Politiseringen av historien har skapt en myte i følge Rogovin: ”This myth also claims that the victims of the repression were completely innocent of any crimes, including opposition to Stalin. They were, instead, victims of

ikke lenger de viktigste kildene. Lenoë uttrykker seg godt: "At a time when Soviet archives were closed, the Soviet press muzzled, and the Soviet leadership closeted, it was perhaps reasonable to use [Aleksandr] Orlov as a source on Bolshevik high politics. But it is no longer."⁴⁶⁶

At en mengde kilder inkriminerer Bukharin i en blokk er som vi har sett et faktum. Flere av disse kildene blir også støttet av *Tilståelsen* (for eksempel at Pjatakov på ny tok kontakt med Bukharin i 1932). Vi må imidlertid ikke glemme "paranoid faktoren" som blant andre Rittersporn har argumentert for. Det er ingen tvil om at en slik "institusjonell paranoia" er en viktig del av bildet, men kan dette forklare bortimot alt mht Bukharin? – eller kan vi anta at noe konkret lå til grunn for hans endelikt? Slik arkiv-situasjonen er pr i dag så må vi etter min mening i hvert fall delvis gå ut fra disse kildene.

Brevet til Stalin av 10. desember 1937 er langt på vei det eneste dokumentet der Bukharin rett ut benekter skyld for anklagene. Dette brevet virker imidlertid først og fremst som et siste desperat forsøk på å redde livet. Dette høyst menneskelige ønsket kan også forklare Bukharins oppførsel og uttalelser på de to forutgående plenums møtene. Jeg tror på ingen måte at Bukharin hadde noe dødsønske, jeg tror heller ikke at det å redde livet *ikke* var noen faktor for ham. I forlengelsen av dette synes jeg også at en slags "Koestler-forklaring" er vanskelig å forholde seg til – Bukharin nektet plent for skyld på anklagepunkter som regimet tydelig ønsket at han skulle innrømme skyld for. Hvis vi så velger å nedprioritere æsopspråk teorien, noe jeg mener vi bør gjøre, så faller faktisk mange av bitene på plass, altså hvis Bukharin virkelig var skyldig i de anklagene som han innrømte skyld for. Ut fra et slikt perspektiv kan det virke som om Stalin-regimet gjorde seg selv en gigantisk bjørnetjeneste da de "dyttet inn" flere urealistiske og fantasifulle anklager på toppen av et ellers fakta-basert grunnlag.

Det er muligens fristende å konkludere med at Bukharin innrømte skyld på enkelte anklager for å redde sin kone og sønn. Vi har imidlertid ingen konkrete holdepunkter rundt dette. Enkelte koner av domfelte ledere ble henrettet, andre ikke. Regimet kan ha regnet med at Larina ikke visste noe, Berija kan ha "reddet" henne, osv., men vi kan ikke si noe sikkert. Vi får heller ingen sikre holdepunkter fra Bukharins oppførsel under prosessen, der han ved

Stalin's excessive paranoia. Since there was no serious opposition to the regime of Stalin, according to this myth, the victims were not guilty of such opposition.", *Stalin's Great Terror: Origins and Consequences*.

⁴⁶⁶ Lenoë, *Did Stalin Kill Kirov*, 362. Lenoë refererer til mordet på Kirov, men hans oppfatning kan i mine øyne videreføres til andre begivenheter på denne tiden: "...if we follow accepted rules of historical evidence – privileging, for example, archival documentation over third-hand accounts transmitted by word of mouth – then almost all of the conventional narrative disappears." *Ibid*, 355.

flere anledninger utviste noe bort i mot ringeakt for retten. Vi kan rett og slett ikke si noe med sikkerhet.

Jeg er av den oppfatning at det meste av innholdet i Moskvaprosessene var oppspinn, men at det allikevel lå noe konkret til grunn, og at det er dette Bukharin innrømmer i 1938. Selv om jeg er av en slik oppfatning vil jeg presisere at denne oppgaven ikke er noe forsøk på å frita Stalin for skyld for de mange menneskelige tragediene på 1930-tallet. Jeg har ikke noe problem med å si meg enig i at Stalin var "...a vengeful and able politician, a liar, a demagogue, and an opportunist.",⁴⁶⁷ men det å stille spørsmål ved viktige historiske begivenheter er ikke det samme som å unnskyldte diktatoren – det er viktig akademisk håndverk. Stalin må uansett ta den moralske hovedskylden for lidelsene under hans styre.

Larina føler at det er bittert at ikke Bukharin kunne være sammen med henne da han ble renvasket, altså da "...the filter of history' (...) has washed the filth from his name at last!"⁴⁶⁸ Jeg er redd Larina ville følt at jeg, med denne oppgaven, igjen forsøker å dra hans navn inn i "skitten". Dette er imidlertid stikk i strid med min intensjon. I likhet med Cohen har også jeg et grunnleggende positivt perspektiv på Bukharin, men vi har noe ulikt utgangspunkt. Cohens syn har blitt godt redegjort for i denne oppgaven, mitt syn er kort og godt at *hvis* Bukharin, sammen med Rykov, Tomskij og andre, faktisk var i ulovlig, organisert opposisjon mot Stalin, så var dette heltemodig, uselvisk og betydningsfullt. Hva så med partidisiplinen – var ikke dette forræderi? I utgangspunktet, ja, men det er etter min oppfatning ikke utenkelig at Bukharin så det som noe bortimot en "plikt" å forsøke å stanse "Gjengis Khan", som "fordervet partiet" og satte Lenins revolusjon i ytterste fare da den utviklet seg i retning av et slags fascistisk diktatur. I så måte er jeg enig med Cohen i at Bukharin var representanten for "den ekte bolsjevismen".

*

Min problemstilling i denne oppgaven har jeg formulert: Kan Bukharin ha vært skyldig i de påstandene som han innrømte skyld for? Min konklusjon blir: Ja, det kan han faktisk ha vært. Ut fra et kritisk blikk på tidligere forskning, tilgjengelige arkivkilder og en "fersk" gjennomgang av rettsreferatet synes jeg det er vanskelig å komme utenom en slik konklusjon. Når så det er sagt, må det også presiseres at hullene er relativt store, mer forskning er definitivt påkrevd. Slik forskning vil da også utvilsomt komme. Jeg vil muligens måtte

⁴⁶⁷ Ibid, 379.

⁴⁶⁸ Larina, *This I Cannot Forget*, 349.

revurdere min konklusjon i tiden som kommer, men inntil dette eventuelt skjer, synes jeg at mine slutninger ”holder vann”. Jeg er ikke i tvil om at nye kilder og nye momenter vil komme med tid og stunder, også med henblikk på Bukharins rolle: ”The full truth about those fateful turning points, particularly about Bukharin’s foreign policy and trial, is still buried in post-Communist archives, but neither it nor his full role can stay there forever.”⁴⁶⁹ Vi får håpe at Cohen har rett.

⁴⁶⁹ Cohen i: Larina, *This I Cannot Forget*, 33.

KILDER OG LITTERATUR

A.) Primærkilder:

Chuev, Felix og Albert Resis, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics*, Ivan R. Dee, Chicago, 1993.

Davies, Robert W. *Et al* (eds.), *The Stalin-Kaganovich Correspondence 1931-1936*, Yale University Press, 1993. [Benyttede dokumenter: 138, 143, 158, 169.]

Getty, John Arch og Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, Yale University Press, 1999. [Benyttede dokumenter: 1, 3, 4, 5, 20-23, 27, 73-74, 94, 96-97, 100-101, 118, 121, 138, 140-143, 198.]

Humbert-Droz, Jules, *De Lenine a Staline 1921-1931*, Neuchatel, 1971.

Khrusjtsjov, Nikita, "O kul'te litsjnosti i ego posledstviakh. Doklad Pervogo sekretarja TsK KPSS N. S. Khrusjtsjova XX sezdu KPSS 25 fevralja 1956 g." i *Izvestija TsK KPSS*, TsK KPSS "Pravda", 3, 1989.

Krusjtsjov, Nikita, *Krusjtsjov minnes*, J. W. Cappelens forlag A/S, 1971.

Koenker, Diane P. og Ronald D. Bachman, (eds.), *Revelations from the Russian Archives: Documents in English Translation*, Library of Congress, Washington, 1997. [Benyttede dokumenter: 52-53.]

Larina, Anna M., *This I Cannot Forget: The Memoirs of Nikolai Bukharins Widow*, W. W. Norton & Company, 1993.

Lenin, Vladimir I., *Sotsjinenija, Tom 36*, (4. utg.) Gosudarstvennoe izdatel'stvo polititsjeskoj literatury, Moskva, 1957.

Naumov, V. P. *Et al* (eds.), *Lubjanka- Stalin i glavnoe upravlenie gosbezopasnosti NKVD, 1937-1938*, "Materik", Moskva, 2004. [Benyttede dokumenter: 2, 46, 60, 92, 103, 155, 290, 353-354.]

Nicolaevsky, Boris I., *Power and the Soviet Elite: The Letter of an Old Bolshevik and Other Essays*, New York, 1965.

Orlov, Aleksander, *The Secret History of Stalin's Crimes*, New York, 1953.

Sudebnyj otsjet po delu Antisovjetskogo "pravo-trotskistskogo bloka". Rassmotrennomu voennoj kollegiej verkhovnogo suda sojusa SSR, 2-13 marta 1938 g., Juriditsjeskoe izdatel'stvo narodnogo komissariata justitsii SSSR, Moskva, 1938.

Fra Internett: (Pr. 02.05.2009)

Litsjnyje pokazanija N. Bukharina.

http://www.chss.montclair.edu/english/furr/research/bukhconfession_klio0107.pdf.

Fra Memorials hjemmesider: <http://www.memo.ru>

Følgende dokumenter:

-*Budusjtsjemu pokoleniju rukovoditelej partii.*

-*K. E. Vorosjilov – N. I. Bukharinu (3sentjabrja 1936 g.)*

-*L. M. Kaganovitsj – I. V. Stalinu (14 sentjabrja [1936 g.]*

-*N. I. Bukharin – A. M. Larinoj (15 janvarja 1938 g.)*

-*N. I. Bukharin – I. V. Stalinu (10 dekabrja 1937 g.)*

-*N. I. Bukharin – K. E. Vorosjilovu (31 avgusta 1936 g.)*

-*N. I. Bukharin – K. E. Vorosjilovu (3 sentjabrja 1936 g.)*

-*Stenogramma otsjnoj stavki v TsK VKP(b) mezjdu Bukharinym N. I. i Kulikovym ot 7 dekabrja 1936 goda.*

-*Stenogramma otsjnoj stavki mezjdu Sosnovskim i Bukharinym v TsK VKP(b) ot 7 dekabrja 1936 goda.*

-*Stenogramma otsjnoj stavki mezjdu Pjatakovym i Bukharinym v TsK VKP(b) ot 7 dekabrja 1936 goda.*

På siden: <http://perpetrator2004.narod.ru/Bukharin.htm>

B.) Sekundærkilder:

Blackstock, Paul W., "The Tukhachevsky Affair" i *The Russian Review*, Vol. 28, No. 2 (April 1969), 171-190.

Carr, Edward H., *What is History?*, (2. utg.) Penguin Books, 1990.

Cohen, Stephen F., *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888-1938*, Wildwood House, London, 1974.

Cohen, Stephen F., *Rethinking the Soviet Experience*, Oxford University Press, 1985.

Cohen, Stephen F., "To be Preserved Forever" i *The Nation*, Vol. 261, No. 18, 27 November 1995.

Conquest, Robert, *Den Store Terror*, J. V. Cappelens forlag, 1969.

Dahl, Ottar, *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*, (2. utg.) Universitetsforlaget, 1973.

Daniels, Robert V., *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia*, Harvard University Press, Cambridge, 1960.

David-Fox, Michael, "Memory, Archives, Politics: The Rise of Stalin in Avthorkhanov's *Technology of Power*" i *Slavic Review*, 54, No. 4 (winter 1995), 988-1003.

- Dallin, David J. og Boris I. Nicolaevsky, *Slavearbeid i Sovjet-Russland*, J. W. Cappelens forlag, Oslo, 1948.
- Davies, Robert W., *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, Macmillan Press Ltd. 1989.
- Davies, Robert W., *Soviet History in the Yeltsin Era*, Macmillan Press Ltd. 1997.
- Davies, Sarah, *Popular Opinion in Stalin's Russia*, Cambridge University Press, 1997.
- Deutscher, Isaac, *The Prophet Unarmed: Trotsky 1921-1929*, Oxford University Press, 1960.
- Getty, John Arch, "Trotsky in Exile: The Founding of the Fourth International" i *Soviet Studies*, Vol. 138, No. 1, (Jan. 1986), 24-35.
- Getty, John Arch og Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, Yale University Press, 1999.
- Getty, John Arch og Oleg V. Naumov, *Yezhov: The Rise of Stalin's "Iron Fist"*, Yale University Press, 2008.
- Haslam, Jonathan, "Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936" i *The Historical Journal*, Vol. 29. No. 2 (Jun. 1986), 395-418.
- Hedeler, Wladislaw, "Ezhov's Scenario for the Great Terror and the Falsified Record of the Third Moscow Show Trial", i McLoughlin, Barry og Kevin McDermott (eds.), *Stalin's Terror: High Politics and Mass Repression in the Soviet Union*, Palgrave Macmillan Ltd. 2003.
- Hughes, James, "Patrimonialism and the Stalinist System: The Case of S. I. Syrtsov" i *Europe Asia Studies*, Vol. 48, No. 4, 1996, 551-568.
- Kolstø, Pål, "På vei mot av-leninisering? Sovjetisk historierevisjon under Gorbatsjov" i *Forsvarsstudier 4/1989*, Institutt for forsvarsstudier IFS, 1989.
- Lenoe, Matt, "Did Stalin Kill Kirov and Does it Matter?" i *The Journal of Modern History*, 74, (June 2002), 352-380.
- Liebich, André, *From the Other Shore: Russian Social Democracy after 1921*, Harvard University Press, 1997.
- Liebich, André, "'I am the Last' - Memories of Bukharin in Paris" i *Slavic Review*, Vol. 51, No. 4 (Vinter 1992).
- Martirosjan, A. B., *200 mifov o Staline*, Vetsje, Moskva, 2008.
- McDermott, Kevin og Jeremy Agnew, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Macmillan Press Ltd. 1996.
- Medvedev, Roy, *Nikolai Bukharin: The Last Years*, W. W. Norton & Company, 1980.

Pares, Bernard, *A History of Russia*, (2 utg.) Methuen & Co. Ltd. London, 1962.

Rittersporn, Gabor T., "The omnipresent Conspiracy: On Soviet Imagery of Politics and Social Relations in the 1930's" i Getty, John Arch og Roberta T. Manning, *Stalinist Terror: New Perspectives*, Cambridge University Press, 1993.

Roberts, Geoffrey, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War: Russo-German Relations and the Road to War, 1933-1941*, Macmillan Press, 1995.

Rogovin, Vadim, *Partija rasstreljannykh*, Moskva, 1997.

Rogovin, Vadim, *1937: Stalin's Year of Terror*, Mehring Books Inc. 1998.

Starkov, Boris, "Trotsky and Ryutin; from the history of the anti-Stalin resistance in the 1930's" i Brotherstone, Terry og Paul Dukes, *The Trotsky Reappraisal*, Edinburgh University Press, 1992.

Thurston, Robert W., *Life and Terror in Stalin's Russia, 1934-1941*, Yale University Press, 1996.

Tucker, Robert C., "The 'Letter of an old Bolshevik' as an Historical Document" i *Slavic Review*, Vol. 51, No. 4, (vinter 1992).

Tucker, Robert C., *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928-1941*, W. W. Norton & Company Inc. 1990.

Ulam, Adam, *Stalin: The Man and his Era*, I. B. Taurus & Co Ltd. (2. utg.) London, 1989.

Vagsberg, Arkady, *The Prosecutor and the Prey: Vyshinsky and the 1930's Moscow Show Trials*, Weidenfield & Nicolson Ltd. 1990.

Vatlin, Alexander, "On the verge of the break: Trotsky and the Comintern in 1928" i Brotherstone, Terry og Paul Dukes, *The Trotsky Reappraisal*, Edinburgh University Press, 1992.

Volkogonov, Dmitri, *Lenin: A new Biography*, The Free Press, New York, 1994.

Volkogonov, Dmitrij, *Triumf i Tragedija: Polititsjeskij Portret I. V. Stalin*, Izdatel'stvo Agenstva petsjati Novosti, Moskva, 1989.

Fra Internett: (Pr. 02.05.2009)

Dmitrii Antonovich Volkogonov Papers (Library of Congress).

<http://www.loc.gov/rr/mss/text/volkogon.html>

Furr, Grover, *New Light On Old Stories About Marshal Tukhachevskii: Some Documents Reconsidered*. <http://www.chss.montclair.edu/english/furr/tukh.html>

Furr, Grover, *Stalin and the Struggle for Democratic Reform, Part One*,
<http://clogic.eserver.org/2005/furr.html>

Furr, Grover, *(Un)critical Reading and the Discourse of Anti-Communism*,
<http://www.redcritique.org/WinterSpring2006>

Furr, Grover og Vladimir Bobrov, *Pervyje priznatel'nyje pokazanija N. I. Bukharina na Lubjanke*, http://www.chss.montclair.edu/english/furr/research/furrnbobrov_klio0107.pdf.

Rogovin, Vadim, *Stalin's Great Terror: Origins and Consequences*,
<http://www.wsws.org/exhibits/1937/lecture1.htm>

C.) Annet:

Kafka, Franz, *Prosessen*, De norske Bokklubbene A/S, 1991.

Koestler, Arthur, *Mørke midt på dagen*, Den norske bokklubben, 1984.